

Тетяна Піковська

**Національне питання
в програмах політичних партій
Першої Чехословацької республіки
1918–1938 рр.**

Монографія

Вінниця
Нова Книга
2020

УДК 94(473)“1918-1938”

П79

Рекомендовано до друку вченою радою Вінницького національного аграрного університету (протокол № 10 від 31.03.2020 р.)

Рецензенти:

Вергунов В. А., директор Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, керівник Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки, доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук, професор, академік НААН.

Мельничук О. А., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії Інституту історії, етнології та права Вінницького державного педагогічного університету ім. М.М. Коцюбинського.

Струкевич О.К., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри філологічних і суспільних дисциплін Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників.

Піковська Т. В.

П79 Національне питання в програмах політичних партій Першої Чехословацької республіки 1918-1938 рр. / Тетяна Піковська – Вінниця : Нова Книга, 2020. – 168 с.

ISBN 978-966-382-827-5

Монографія присвячена національним програмам політичних партій Першої Чехословацької республіки у 1918–1938 рр. У монографії проаналізовано особливості політичної системи міжвоєнної Чехословаччини, визначено роль партій у цій системі. Охарактеризовано особливості діяльності партій в державі та їх значення для вирішення національного питання. Досліджено вплив концепції “єдиної чехословацької нації” на розвиток національних програм політичних меншин республіки. Зокрема – німецьких, угорських, польських, русинських та єврейських політичних партій. Проаналізовано головні наслідки діяльності політичних партій республіки в галузі національного питання.

Монографія розрахована на студентів, викладачів та всіх, хто цікавиться політичною історією міжвоєнної Чехословаччини.

УДК 94(473)“1918-1938”

ISBN 978-966-382-827-5

© Піковська Т. В., 2020

© Нова Книга, 2020

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Джерела та історіографія дослідження національного питання в програмах політичних партій в 1918–1938 рр.	7
1.1. Джерельна база дослідження	7
1.2. Історіографія національного питання в програмах політичних партій в роки першої ЧСР	14
Розділ 2. Поліетнічні аспекти політичної системи національної держави чехів і словаків	33
2.1. Ідеологічно-правові основи національного питання. Чехословакізм.....	33
2. 2. Партійно-політична система Першої ЧСР (1918–1938).....	48
Розділ 3. Національне питання в програмах чеських і словацьких політичних партій	63
3.1. Національне питання в програмах чеських політичних партій.....	63
3.2. Національне питання в програмах словацьких автономістів	87
Розділ 4. Національне питання в програмах політичних партій національних меншин Першої ЧСР	96
4.1. Основні етапи еволюції національного питання в програмах німецьких політичних партій	96
4.2. Національне питання в програмах угорських політичних партій в Першій ЧСР.....	121
4.3. Національне питання в програмах русинських політичних партій в першій ЧСР	125
4.4. Національні програми польських політичних партій в Першій ЧСР	137
4.5. Національне питання в програмах єврейських політичних партій міжвоєнної Чехословаччини	141
Висновки	146
Список використаних джерел	152
Додатки	163
Додаток А. Результати виборів до парламенту Першої ЧСР.....	163
Додаток Б. Національний склад населення за переписами 1921, 1930 рр.....	165

ВСТУП

З-поміж багатьох факторів, які зумовили революційні події в Європі на початку ХХ ст., чільне місце належить національному. В цьому контексті значний інтерес становить досвід багатонаціональних держав, які зазнали революційних перетворень після Першої світової війни.

До таких поліетнічних держав належала і Перша Чехословацька республіка. Виникнення у 1918 р. самостійної чехословацької держави було важливим кроком в історичному розвитку чеського і словацького народів. Титульною нацією було проголошено «чехословацьку націю», яка складала 65 % населення країни. Решта національностей здобули статус національних меншин із гарантованими демократичними правами і свободами. Незважаючи на це, національні відносини у ЧСР не були безхмарними. Більшість представників національних меншин не погоджувалися зі своїм новим державно-правовим статусом. Особливо це стосувалося колишніх панівних націй — німецької та угорської. Єдиною національною меншиною, яка добровільно увійшла до складу ЧСР, були русини Закарпаття. Проте невиконання празьким урядом обіцянки надати автономію Підкарпатській Русі стало причиною зростання політичної напруги в регіоні. Вирішення національного питання було найважливішою політичною проблемою Першої ЧСР. Тому політичні партії, як важливий елемент політичної системи держави, відігравали провідну роль у спробах вирішення цього питання. Сучасники часто називали Чехословаччину республікою партій, яких в державі нараховувалось близько 60-ти. Особливістю партійно-політичної системи ЧСР був поділ всіх політичних партій (за виключенням комуністичної) за національною приналежністю. Вже в межах кожної національної спільноти партії поділялись відповідно до ідеологічного спрямування.

У такому контексті важливим є вивчення особливостей національного питання в ЧСР, пошуку шляхів його вирішення політичними партіями, що становили ядро політичної системи держави. Цей досвід є корисним для сучасних політиків, які у своїх програмних документах пропонують шляхи вирішення національного питання в умовах функціонування демократичної політичної системи.

Крім того у складі Першої ЧСР перебувала сучасна українська територія — Закарпаття, а русинське національне питання становило складову частину комплексу національних проблем у ЧСР. Таким чином, вивчення національного питання в програмах політичних партій ЧСР сприятиме дослідженню як всесвітньої історії цього періоду так і окремих аспектів історії України.

Отже, запропонована тема дослідження має як наукове, так і суспільно-політичне значення. Цим і зумовлено її актуальність.

Головною науковою метою дослідження є на основі зарубіжних та вітчизняних архівних матеріалів, опублікованих джерел, критичного аналізу праць дослідників зазначеної проблеми комплексно дослідити національне питання в програмах політичних партій Першої ЧСР (1918–1938 рр.). Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- з'ясувати стан наукового вивчення теми, рівень і повноту її джерельного забезпечення, окреслити методологію дослідження;
- розкрити сутність концепції «єдиної чехословацької нації»;
- проаналізувати правові основи національної політики Чехословаччини;
- виявити тенденції та закономірності становлення і розвитку політичних партій у міжвоєнній Чехословаччині;
- розкрити зміст національного питання в програмах чеських і словацьких політичних партій;
- проаналізувати сутність і шляхи вирішення національного питання політичними партіями національних меншин Першої ЧСР.

Хронологічні рамки наукового дослідження охоплюють 1918–1938 рр. — період існування Першої ЧСР. Нижня межа зазначеного періоду обґрунтована проголошенням незалежності Чехословаччини 28 жовтня 1918 р. Верхня — до Мюнхенської угоди 30 вересня 1938 р., що стала рубежем в історії демократичної Чехословаччини, оскільки республіка втратила частину території, передавши під владу Німеччини Судетську область. Ці події стали завершенням існування Першої ЧСР і початком періоду так званої «Другої республіки».

Головними методологічними принципами, які застосовувались при написанні монографії є принцип історизму, наукова об'єктивність та історичний плюралізм. Багатоплановість теми дослідження обумовила використання, переважно, проблемно-хронологічного підходу, за яким осно-

вна увага приділялася послідовному висвітленню національного питання в програмах політичних партій республіки.

Для вирішення головної мети дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціальних історичних методів дослідження, а саме: логічний метод, метод аналізу документів, історико-порівняльний та структурний методи.

Поряд із загальнонауковими та спеціальними методами застосовано структурно-функціональний і структурно-системний аналіз. Такий підхід дозволяє об'єктивно розглянути особливості національного питання в програмах політичних партій різного ідеологічного спрямування.

Складність досліджуваної проблеми зумовила необхідність застосування міждисциплінарного підходу. Зокрема, використано методи інших суспільних дисциплін — політології, історії держави і права, правознавства, історії міжнародних відносин.

Дослідження побудоване на основі проблемно-хронологічного підходу. З точки зору історизму та наукової об'єктивності, дослідження одним із перших в сучасній українській історіографії всебічно висвітлює процес еволюції національного питання в програмах політичних партій Першої ЧСР в 1918–1938рр Автор здійснює спробу проаналізувати вплив внутрішньо-політичних та зовнішньо-політичних чинників на еволюцію національного питання в програмах політичних партій Першої ЧСР.

Розділ 1

Джерела та історіографія дослідження національного питання в програмах політичних партій в 1918–1938 рр.

1.1. Джерельна база дослідження

Об'єктивно висвітлити тему наукового дослідження історичу дозволяє комплексне вивчення різного за характером джерельного матеріалу. В основі дослідження лежать різноманітні архівні та опубліковані джерела. Вони поділяються на чотири основні групи: архівні матеріали, опубліковані документи, періодичні видання за 1918–1938 рр., праці та спогади громадських і політичних діячів ЧСР.

Основну джерельну базу дослідження становлять архівні матеріали, які зберігаються у фондах Національного архіву (м. Прага). Важливе значення для дослідження зазначеної проблеми мають фонди політичних партій ЧСР. Зокрема, фонд «Республіканська партія землеробів і малоземельних (1918–1939)» [92] містить політичні програми партії 1919, 1922, 1929 років, а також тексти меморандумів та резолюцій партії, виступів її провідних діячів. Значний інтерес для дослідження становить меморандум Республіканської партії, прийнятий у грудні 1936 р., основою якого було твердження про демократію як девіз політики чехословацького народу.

Грунтовні матеріали для дослідження національного питання містяться в програмі Чеської Соціально-Демократичної Робітничої партії (ЧСДРП). Вони розміщені у фондах «Чехословацька соціально-демократична робітничка партія (1878–1921)» [93] та «Чехословацька Соціальна Демократія (1920–1948)» [98]. Фонд «Чехословацька Соціально-Демократична Робітничка партія (1878–1921)» [93] містить матеріали від утворення партії, до її розколу в 1921 р. і утворення Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ). Зокрема, протокол 12-го з'їзду ЧСДРП, який відбувся 25–27 грудня 1918 р.

в Празі і остаточно підтвердив об'єднання чеської і словацької соціал-демократії. У дослідженні була використана програма ЧСДРП 1930 р. під назвою «Проголошення основ», матеріали якої містяться у фонді «Чехословацька Соціальна Демократія 1920–1948» [94].

У фонді «Чеська Національна Соціалістична партія 1878–1921» [95] зберігаються документи, які висвітлюють утворення партії, її діяльність в ЧСР, програму, прийняту на з'їзді 30 березня — 1 квітня 1918 р.

Фонди Національного архіву містять значний матеріал для дослідження національного питання німецьких політичних партій в ЧСР. Фонд «Німецька Національна партія (1919–1933)» [96] містить програму партії, яка була прийнята на її установчому з'їзді 23 листопада 1919 р. У фонді «Судетсько-німецька партія» [97] зберігається Карловарська програма партії, яка була прийнята на з'їзді в Карлових Варах 24 квітня 1938 р.

Окремі матеріали для дослідження розміщені у фондах Національного архіву, вони присвячені політичним діям зазначеного періоду. У фонді «Карел Крейбіх (1883–1966)» [98] зберігається офіційний реферат лідера німецьких комуністів, у якому він висловив своє ставлення до національного питання. Фонд «Рудольф Гайда» [99] містить маніфест Р. Гайди 1927 р, який тривалий час виконував роль програми чеського фашизму.

З Архіву інституту Т. Г. Масарика Академії наук Чеської Республіки (м. Прага) були використані фонди «Т. Г. Масарик » та «Едвард Бенеш».

У справах «Меншини 1919–1922 рр.» [100] та «Меншини 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1929, 1931, 1933 рр.» [101] містяться цінні документи, які висвітлюють суспільно-політичні аспекти життя національних меншин в республіці. В тому числі статистичні данні щодо кількості громадян різних національностей в республіці, реалізацію прав і свобод національних меншин, створення та діяльність політичних партій.

Окремі справи фондів «Т. Г. Масарик » та «Едвард Бенеш» присвячені словацькому питанню [102, 103]. Так, у справі «Словацький іредентизм» [106] вміщений меморандум СНП від 17 травня 1921 р. в якому партія оголосила про свій намір боротися за впровадження автономії в рамках Пітсбурзької угоди. У Справі «Словаччина. 1933 р. » містяться законопроекти ГСЛП щодо автономії Словаччини.

Справа фонду «Т. Г. Масарик » «Підкарпатська Русь» вміщує статистичні данні щодо зростання кількості партій в краї та окремі сторінки їх політичної діяльності та відносин із празькою владою.

Значна кількість матеріалу для дослідження національного питання в програмах русинських політичних партій зберігається в фондах Державного архіву Закарпатської області (м. Берегово). У фонді «Цивільне управління Підкарпатської Русі» (Ф.63) [104,105] розміщені політичні програми таких впливових у краї партій, як Підкарпатський Землеробський союз (ПЗС) та Карпаторуська Трудова партія (КТП). Для дослідження національного питання в програмі ПЗС після її реорганізації і утворення на її базі Автономного Землеробського Союзу (АЗС) використані матеріали фонду «Крайовий секретаріат партії «Автономно-землеробська спілка»/АЗС/, м. Ужгород» (Ф.48) [106].

Фонд «Окружний секретаріат Чехословацької соціал-демократичної робочої партії, м.Мукачево» (Ф.1585) [107] містить дані про результати виборів в краї, а також текст «Меморандуму генерального секретаріату соціально-демократичної партії в Празі по мовним питанням».

Фонди «Християнсько-народна партія, м. Ужгород» (Ф.1146) [108], і «Особовий фонд адвокатів Брацайко» (Ф. 1056) [109] зберігають політичну програму партії, а також відомості про її політичну діяльність в Підкарпатській Русі.

Таким чином, при написанні дисертаційного дослідження було використано значний масив архівних матеріалів, що зберігаються у фондах Національного архіву(м. Прага), Архіву інституту Т. Г. Масарика Академії наук Чеської Республіки (м. Прага) та Державного архіву Закарпатської області в м.Берегово. Це дозволило всебічно і об'єктивно висвітлити національні аспекти в програмах політичних партій в ЧСР.

Серед опублікованих документів важливе значення мають програми політичних партій, які поруч із програмами партій розміщених у архівних фондах становлять документальну основу дисертаційного дослідження.

Зокрема, програма Республіканської партії Чехословацького села (РПЧС) опублікована в Празі в 1919 р. [110], яка була першою програмою аграрної партії. У ній були викладені основні уявлення про майбутній соціально-економічний і політичний розвиток держави, основою якого мав стати демократичний політичний устрій. Значний науковий інтерес становить розділ програми присвячений Словаччині, в якому підкреслювались братні почуття до словацького народу, але відзначалась керівна роль чехів як «провідників на землеробському шляху».

Програма Чехословацької Національної Демократичної партії (ЧНДП) 1919 р. засвідчує її прихильність до концепції єдиної чехословацької нації [111]. При цьому програма ЧНДП була єдиною серед політичних програм чеських партій у якій офіційно затверджувалось гостро негативне ставлення партії до німецької національної меншини і відкидалась можливість будь-якої співпраці з нею. Для решти національних меншин в ЧСР програма передбачала право на охорону мовно-культурних та інших громадянських прав.

Цікавим матеріалом для дослідження є опубліковані програмні положення Чехословацької Народної партії (ЧНП) [112, 113]. ЧНП мала одночасно дві політичних програми. Одна з них чеська, була опублікована в 1920 р. в Празі. Інша, моравська — була опублікована в 1921 р. в Брно. Обидва програмних документи побудовані на засадах дотримання християнських цінностей. Проте, у програмах є відмінності з ряду питань, в тому числі і з національного. Так, у моравській програмі визнавалась концепція єдиної чехословацької нації, а чеська відокремлювала чехів і словаків як два різні народи.

Для дослідження національного питання значний науковий інтерес становить опублікована у Пряшеві 1920 р. програма Карпаторуської Трудової партії (КТП) [114]. Про русофільську орієнтацію партії свідчать вимоги «досягнення єдності всього російського народу та введення в школах російської мови», розміщені в розділі програми під назвою «Національно-культурні вимоги».

Важливе значення для дослідження юридичного аспекту національного питання мають опубліковані збірники законів ЧСР. Важливим матеріалом для дослідження стали Конституція ЧСР 1920 р. [115], Конституційний Закон «Про мови» 1920р [116], а також закон «Про національні школи» 1919 р. [117].

Варто зазначити, що кількість опублікованих документів з історії національного питання в програмах політичних партій Першої ЧСР є недостатньою. Зокрема й досі відсутній збірник матеріалів присвячений виключно політичним програмам партій Першої ЧСР.

Значний фактичний матеріал щодо теми дослідження містять партійні періодичні видання зазначеного періоду. Безумовно, на характер публікацій впливала політична орієнтація партій. Проте вони становлять значний інтерес, оскільки дозволяють дослідити ставлення конкретних політичних сил до національного питання в ЧСР та шляхів його розв'язання. Крім того,

політичні програми партій, як правило, публікувались на сторінках партійної преси, для ознайомлення громадськості з їх положеннями.

Яскравим прикладом популярного партійного видання є часопис «Село», який видавала Республіканська партія [118]. Перший номер цього видання вийшов друком ще задовго до проголошення незалежності ЧСР — 29 березня 1906 р. Головним редактором газети був лідер партії впливовий політик А. Швегла. На сторінках часопису друкувались всі політичні програми партії, статті, авторами яких були представники інтелектуальної еліти партії.

Одним із найпопулярніших видань серед жителів столиці республіки був часопис «Вечір». У ньому широко висвітлено загострення німецького питання в ЧСР в середині 30-х рр. [119].

Досить часто на сторінках періодичних видань відбувались дискусії з важливих питань суспільно-політичного життя республіки, в тому числі і з національного питання. В цьому контексті значний науковий інтерес становлять публікації у газеті «Національні листи». На її сторінках розгорнулась полеміка між президентом Т. Г. Масариком і поетом В. Діком з приводу суті ідеї чеського націоналізму [120].

У дослідженні національного питання в програмах німецьких політичних партій було використано матеріали публікацій партійної газети німецьких соціал-демократів — «Соціал-демократ». Зокрема, опубліковану 23 лютого 1927 р. програму партії під назвою «Основні напрями програми демократичної автономії в Чехословаччині» [121]. В програмі була детально представлена концепція національного і культурного самоврядування у межах національних областей, яка на думку її авторів була найкращим вирішенням національного питання.

Матеріали з русинського національного питання широко представлені в публікаціях місцевої партійної періодики. У дослідженні використано матеріали газети Карпатурської Трудової партії (КТП) «Русская земля» [122], а також Автономного Землеробського Союзу (АЗС) «Русский вестник» [123,124]. Крім програм партій ці видання містять тексти меморандумів до пражської влади, пропозиції партій по вирішенню національного питання, результати виборів у краї.

Цінним джерелом з історії національних програм політичних партій міжвоєнної Чехословаччини є праці та спогади політичних та громадських діячів досліджуваного періоду.

У спогадах Т. Г. Масарика «Світова революція за війни й у війні 1914–1918» [125] висвітлено програму президента у національній політиці. Він наголошував на тому, що не підтримує націоналістичну позицію навіть у питанні ставлення до німців. Найважливішим, на його думку мало стати впровадження чеської гуманістичної програми. Т. Г. Масарик стверджував, що словаки і чехи є гілками одного західнослов'янського племені. Разом з тим Т. Г. Масарик визнавав словацьку літературну мову, не заперечував право словаків вважати себе окремою нацією.

Німецьке питання, як найбільш складне національне питання Першої ЧСР, викликало глибоке занепокоєння наступника президента Т. Г. Масарика Е. Бенеша. Свої погляди на німецьку проблему в республіці він виклав у праці «Німеччина і Чехословаччина» [126]. У книзі Е. Бенеш висловлюється з приводу найбільш гострих проблем німецької меншини: питання збереження національної мови та культури, представництва німців у державних органах влади, економічного становища німецької меншини в республіці. Головною причиною складних стосунків німецьких політиків із празькою владою автор називає «неприйняття німцями демократичної політичної доктрини держави та її політичної філософії загалом».

Е. Бенеш також неодноразово висловлювався з приводу питання автономії Підкарпатської Русі. Зокрема, він відзначав, що празький уряд в жодному разі не відмовляється від надання автономії краю гарантованої міжнародними домовленостями. Зволікання влади він пояснював економічною та соціально-культурною неготовністю краю до впровадження автономії.

Праця одного з провідних ідеологів німецької соціал-демократії О. Бауера «Національне питання і соціал-демократія» [127] здійснила значний вплив на створення національної програми цієї політичної партії в ЧСР. Концепція культурно-національної автономії, яку розробив О. Бауер, передбачала перетворення національних держав і держав національностей в конгломерат обшин, населення яких повинно пов'язуватися спільною національною культурою. Ці погляди О. Бауера знайшли відображення у «Програмі дій» 1919 р. Зокрема, у вимогах перебудови адміністративно-територіальної організації країни за принципами національної децентралізації та заміни регулярної армії територіально та національно організованою міліцією.

Значну роль у політиці єдиної інтернаціональної партії міжвоєнної Чехословаччини — комуністичної, відіграв один із її засновників К. Гот-

вальд [128]. У своїх роботах він активно підтримував більшовізацію КПЧ, і гостро критикував Б. Шмерала, який в перші місяці діяльності КПЧ визнав Чехословаччину як державу. Причиною всіх невдач партії у політичній боротьбі К. Готвальд вбачав у її пасивності, в тягарі соціально-демократичних традицій та опортунізмі керівництва.

Цінним джерелом з історії словацьких національних програм є праці словацьких політиків. Так, словацькі соціал-демократи І. Дерер [129] та А. Штефанек [130] визначали «чехословакізм» як прогресивний крок для обох народів.

І. Дерер у своїй праці «Чехословацьке питання» стверджував, що концепція чехословацької національної єдності є першим кроком до перетворення Словаччини на складову частину дуалістичної чехо-словацької держави із широкими автономними правами.

А. Штефанек вважав, що чехи і словаки завжди були і будуть єдиним етнічним цілим. Головним аргументом на користь цього твердження для нього була подібність чеської і словацької мов.

Негативна оцінка ідеї «чехословакізму» у міжвоєнній Чехословаччині належить опозиційному політику, представнику Словацької Національної Партії (СНП) Ф. Дурчанському [131], який стверджував, що поширення ідеї «чехословакізму» серед словаків є наслідком неможливості реалізувати словацьку політичну програму в Угорщині. На його думку, словацьке населення, попри проголошену рівність зазнавало політичної та економічної дискримінації від празької влади. Ф. Дурчанський стверджував, що лише узаконення автономії було б єдиною реальною можливістю назавжди вирішити словацьке питання в республіці.

Грунтовний матеріал для дослідження національної програми Руської Хліборобської Земледільської Партії РХ(З)П містить праця її лідера А. Волошина «Дві політичні розмови» [132]. Характеризуючи програму РХ(З)П А. Волошин зазначає, що в її основі були два принципи: християнська віра, яка зобов'язує до мирного співіснування з громадянами інших національностей, її поширення та укріплення серед народу національної самосвідомості.

Таким чином, джерельну базу дисертаційного дослідження складають матеріали зарубіжних архівів, опубліковані документи, періодичні видання та праці і спогади політичних діячів Першої ЧСР. Їх критичний та об'єктивний аналіз надає змогу об'єктивно підійти до висвітлення історії національного питання в програмах політичних партій Першої ЧСР (1918–1938).

1.2. Історіографія національного питання в програмах політичних партій в роки першої ЧСР

Національне питання в Першій ЧСР є однією з найсуперечливіших проблем в історії цієї держави. Незважаючи на значний вплив політичних партій на розвиток національної політики в державі, цей аспект національного питання недостатньо досліджений як в зарубіжній так і у вітчизняній історіографії.

Наукові дослідження зазначеної проблеми поділяються на дві групи. Перша з них об'єднує праці, що стосувалися політичної системи Чехословаччини. Серед досліджень присвячених особливостям політичної системи республіки, в першу чергу необхідно виділити праці чеських, словацьких і західноєвропейських істориків.

Історики соціалістичної доби Л. Ліпшер [1, 2], Л. Ліптак [3], В. Крехлер [4], С. Фалтян [5] негативно характеризували політичну систему Першої ЧСР. Науковці наголошували на дискримінації національних меншин в державі, побудованій на основі «буржуазної ідеології» «чехословакізму». Політичні партії республіки (крім комуністичної) характеризувались як «деструктивні елементи суспільства, які здійснювали політику зради інтересів трудящого народу».

Сучасні чеські історики Л. Цабада [6, 7, 8], К. Водічка [8], З. Карнік [9], В. Олівова [10], А. Клімек [11], Д. Гарна [12], І. Гонайзер [13] прагнуть до об'єктивної оцінки політичної історії Чехословаччини.

Ґрунтовне дослідження політичної системи Чеської Республіки на різних етапах її розвитку, в тому числі в період Першої ЧСР, здійснили чеські науковці Л. Цабада і К. Водічка у своїй праці «Політична система чеської республіки. Історія і сучасність» [8]. В праці відзначено значення об'єднання чеського і словацького національно-визвольних рухів для проголошення незалежності Чехословаччини. Здійснена детальна характеристика форми державного правління ЧСР, яку автори характеризують як демократію.

Найважливішим проблемам історії Першої ЧСР присвячене дослідження З. Карніка під назвою «Чеські землі в період Першої республіки 1918–1938» [9]. У дослідженні поглиблено вивчено перші роки створення ЧСР, формування державних інституцій і політичної системи, національне питання. У другій частині праці З. Карнік акцентував увагу на боротьбі че-

хословацької демократії з екстремістськими течіями, серед яких дослідник виділив: німецький нацизм, чеський фашизм та чехословацький комунізм. На думку З. Карніка переломним в історії Першої Чехословацької республіки був 1935 р., його наслідки вказували на те, що політичний розвиток ЧСР підходив до свого драматичного завершення.

Досвід формування демократичної політичної системи в міжвоєнній Чехословаччині узагальнено в монографіях чеського історика А.Клімека «Велика історія земель чеської Корони (1918–1938). Т. XIII та XIV» та «Бій за Град. Внутрішньополітичний розвиток Чехословаччини 1918–1935 Т. I, Т. II» [11].

Однією з найважливіших структурних частин політичної системи будь-якої демократичної держави є політичні партії. Не виключенням була і Перша ЧСР. Серед праць, в яких здійснено дослідження формування партійно-політичної системи міжвоєнної Чехословаччини, варто виділити працю французького політолога М. Дюверже [14]. У ній автор здійснює класифікацію політичних партій та політичної системи. В контексті теми дослідження автор здійснив аналіз партійно-політичної системи ЧСР. Він відзначив, що її характерною особливістю була поліпартійність. Причиною цієї особливості, на думку М.Дюверже, була пропорційна виборча система.

Чеський дослідник Й. Гарна [12] здійснив ґрунтовну характеристику партійно-політичної системи Першої ЧСР. Він наголошував на тому, що всі політичні партії в ЧСР, за виключенням комуністичної, поділялися в першу чергу за національною ознакою і лише потім — за ідеологічною приналежністю. Дослідник зазначив, що у політичній структурі чеського суспільства у міжвоєнний період виник цілий ряд дрібних партій та напрямків, які утворювались переважно через відокремлення від уже встановлених стабільних течій і розчинялись знову, об'єднуючись із однією із сильних партій.

На думку дослідника утворення нової держави ускладнило становище німецьких політичних партій. Хоча основна партійна структура німецьких партій не змінилась, але зовнішня межа їх існування була зовсім іншою. Вчений зазначив, що до 1918 р. німецькі партії діяли у середовищі німецького населення на чеських землях. Після формування нових державних кордонів ці партії, втративши зв'язок із своїм австрійським центром, змушені були по-новому організовуватись.

Дослідник І. Гонайзер у своїй праці «Виникнення та розпад урядових коаліцій в Чехословаччині у 1918–1938 рр.» [13] висвітлив утворення і функціонування урядових коаліцій Першої республіки, зосереджуючи увагу на підтримці парламенту щодо владних коаліцій та їх основні суперечності, які вели до розпаду коаліцій. Зазвичай політичні партії поділяються на праві, ліві та центристські. Цей поділ, на думку дослідника в окремих напрямках є невизначеним і ідеологічно обтяженим.

Дослідник зазначив, що немає точного критерію «правої» або «лівої» орієнтованості. У чехословацькій політиці все ускладнювалось національним питанням. Партії схожого ідеологічного спрямування підшукували виборців у тотожних соціальних верствах, вирізняли лише орієнтації на громадян з різних мовних областей.

Виключенням із цієї схеми, за твердженням автора, була Комуністична партія Чехословаччини, яка зберігала міжнаціональне становище та об'єднувала представників усіх національностей.

Ідеологічною основою Чехословацької держави була концепція «єдиної чехословацької нації» або, як її ще називали — «чехословакізму». Погляди істориків на цю проблему є досить неоднозначними. Науковці соціалістичної Чехословаччини оцінювали «чехословакізм» як буржуазну ідеологію, яка була «зряддям гноблення словацького народу» (Л. Ліптак [3]. С. Фалтян [5]).

Сучасні чеські історики (Я. Ріхлік [15], Р. Квачек [16], З. Карнік [9]) наголошували на політичному значенні «чехословакізму». Їхні дослідження ґрунтуються на об'єктивній оцінці як негативних, так і позитивних рис ідеї єдиної «чехословацької» нації.

Заідеологізованість в оцінці політичної історії міжвоєнної Чехословаччини притаманна радянській історіографії. Безумовно, в умовах тоталітарного режиму ця проблема розглядалась однобічно. Проте, незважаючи на тенденційність досліджень радянських істориків, варто зазначити, що вони побудовані на ґрунтовній джерельній базі і значному фактичному матеріалі.

Вивченням проблем історії Першої ЧСР в радянський період займалися І. Мельникова [17], І. Дзюбко [18], І. Гранчак [19, 20], І. Ванат [21].

Тривалий період методологічною основою для радянських істориків при вивченні політичної історії ЧСР була праця І. Мельникової «Класова боротьба в Чехословаччині в 1924–1929 рр.» [17]. Дослідження базувало-

ся на принципах марксистсько-ленінської ідеології, внаслідок чого складні політичні процеси, які відбувались у Чехословаччині в 20-х рр. були однобічно відображені автором.

Науковці радянської України брали активну участь у підготовці і виданні фундаментальної «Історії Чехословаччини» [22] та підручників з історії південних і західних слов'ян [23, 24]. Ці видання відзначалися високим науковим рівнем. Проте їх суттєвим недоліком було те, що вони були написані з позицій ідеології марксизму і класової боротьби. Зусилля авторів були спрямовані на виявлення та розкриття недоліків «буржуазної» Чехословаччини, в тому числі і в національному питанні. Науковці піддали гострій критиці діяльність всіх політичних партій, крім комуністичної.

І. Ванат, у своєму дослідженні «Нариси Новітньої історії українців східної Словаччини 1918–1938» [21] відзначив, що Чехословацька конституція була найдемократичнішою конституцією в післявоєнній Центральній Європі і надавала своїм громадянам, в тому числі національним меншинам порівняно багато прав і свобод. Відповідно, Чехословацька конституція в порівнянні з угорським режимом надавала закарпатським українцям ширші можливості політичного, економічного та культурного розвитку.

Багато уваги дослідник приділив вивченню проблеми врегулювання кордону між Підкарпатською Руссю і Словаччиною. Зокрема, він відзначив, що конституція 1920 р. узаконила поділ Закарпаття на дві частини. Внаслідок чого життя українців у складі Чехословаччини регулювалось різними положеннями Конституції: 3-й параграф першого розділу — українців Підкарпатської Русі і шостий розділ — українців Словаччини.

Правові аспекти політичної системи Чехословаччини досліджував К. Лацо [26]. Він відзначив, що Конституція 1920 р. у питаннях національних меншин ґрунтувалась на положеннях міжнародних договорів. При цьому, незважаючи на те, що згідно із конституцією ЧСР діяльність автономних органів Підкарпатської Русі була підконтрольна празькій владі, до Закарпаття не застосовувались окремі із обмежувальних положень Сен-Жеренського договору. Це стосувалося положення, яке встановлювало, що депутати від Підкарпатської Русі не будуть мати право голосу в питаннях, які віднесені до компетенції сейму Підкарпатської Русі, який не мав права обирати свою президію.

Дослідженню політичної історії міжвоєнної Чехословаччини присвячені праці сучасних російських істориків О. Серапіонової, Є. Фірсова, С. Корнеєва.

О. Серапіонова є автором нарисів в узагальнюючій колективній монографії «Чехія і Словаччина в ХХ ст: Нариси історії» [27–31]. Автор досліджує передумови проголошення незалежності Чехословаччини, перші політичні кроки нової держави, особливості політичного та економічного життя Першої ЧСР. О. Серапіонова наголошує на політичному значенні концепції «чехословакізму».

Е. Фірсов у монографії «Досвід демократії в ЧСР. Коаліційний плюралізм (1928–1934)» [32] досліджує проблему формування і функціонування інститутів політичної влади в Чехословаччині та участь у них провідних партій республіки.

Досліджуючи діяльність Національної Фашистської общини (НФО) автор робить висновки про периферійний характер чеського фашизму і його незначну популярність серед населення республіки. Як доказ він приводить неопубліковані раніше документи, в яких вказане співвідношення формально існуючих фашистських організацій і реально діючих (замість 156 прописаних в документах реально діяли 89).

С. Корнеєв [33], який дослідив проблеми політичного статусу Словаччини в Чехословаччині, стверджує, що утворення в 1918 р. незалежної Чехословаччини сприяло зростанню національної самосвідомості словацького народу. На думку дослідника, прийнята в республіці ідеологія «чехословакізму» на початковому етапі відіграла позитивну роль. В подальшому вона почала гальмувати ефективне вирішення словацького питання. С. Корнеєв вважає, що боротьба словаків проти «чехословакізму», вимоги надання автономії Словаччини сприяли руйнуванню Чехословаччини і появі самостійної словацької держави.

Історики незалежної України досліджували різні аспекти історії міжвоєнної Чехословаччини.

Ю. Бисага [34] визначив особливий статус партій в політичній системі міжвоєнної Чехословаччини. Дослідник показав різноманітний склад політичних партій за часів Першої республіки, наголосив на тому, що режим політичних партій був ліберальним. Закони не регулювали а ні їх утворення, а ні їх правовий статус, а також закони не давали їм жодної правової охорони. Особливістю чехословацького законодавства, на якій наголошує Ю. Бисага, було те, що як елемент політичної структури партії визнавало лише виборче законодавство, яке і передбачало їх існування. Проте держава мала можливість будь-коли виступити проти партій, згідно з припи-

сами державного права, як проти спілок, що не виконують законних умов утворення.

К. Іващенко [35] віднесла до особливостей політичної системи міжвоєнної Чехословаччини:

- неоднорідність партійної палітри з великою кількістю політичних партій та угруповань, що відповідала строкатій національній та релігійній структурі населення країни;
- сильну централізовану владу президента, який маневрував методами допуску представників тих чи інших політичних партій до процесу прийняття політичних рішень;
- залежність внутрішньої рівноваги політичних сил та пріоритету національних інтересів від зовнішньополітичної кон'юнктури.

Автор доводить, що у 20–30-х рр. разом зі зміною зовнішньополітичної ситуації, у чехословацькій внутрішній політиці визначились гострі проблеми пов'язані із порушенням балансу політичної влади та практикою пристосування подвійних стандартів у відношенні до окремих національних груп. Одночасно намітилося підсилення сепаратистських тенденцій як в окремих регіонах Чехословаччини, так і в діяльності національних політичних партій та рухів в центрі країни.

Н. Кушнір [36] здійснила дослідження правової культури в міжвоєнній Чехословаччині. В контексті цього дослідження був здійснений аналіз юридичних аспектів національного питання в ЧСР. Вона зазначила, що одним із найважливіших питань, яке потребувало правового регулювання було надання меншинам можливості здобути освіту рідною мовою відповідно до національних традицій. Важливість цього питання посилювалась тим, що серед представників національних меншин був високий відсоток неграмотності населення. Доказом того, що чехословацька влада сприяла розвитку освіти національних меншин на всіх рівнях дослідниця вважає дію на території ЧСР декількох вищих навчальних закладів, мовою навчання яких була мова національних меншин.

Н. Кушнір проаналізувала значення поняття «політична партія» згідно з чехословацьким законодавством. Автор наголошує, що політичні партії, у відповідності до законодавства Першої Чехословацької Республіки, розглядаються у двох вимірах: політична партія виступає як об'єднання громадян, що підтримує спільну програму суспільного розвитку і відіграє вирішальну роль у процесі виборів; також як певна парламентська група,

що підтримує спільну політику та бере участь у формуванні 24 — членного комітету, який діє під час розпуску однієї з палат парламенту чи в період між сесіями.

О. Сич у своїй статті «Національний аспект Версальської системи» [37] характеризує міжвоєнну Чехословаччину як «сукупність меншин, керованих чехами, де навіть словаки почувалися незатишно». На думку дослідника концепція «єдиної чехословацької нації» була лише прикриттям для чехів, які таким чином забезпечували собі провідне становище в державі.

Р. Постоловський у статті «Еволюція традицій партійної демократії в Чехо-Словаччині у міжвоєнний період 1918–1938 рр.» [38] характеризує особливості політичної системи Першої ЧСР. Автор зазначає, що міжвоєнна Чехословаччина була настільки демократичною державою, що допускала існування політичних рухів не згодних із самою ідеєю цієї держави. Особливо помітними відмінності між «державотворчими» і «негативістськими» партіями стали у 1930-ті роки.

Дослідник зазначає, що розвиток політичної культури в Словаччині дещо відрізнявся від розвитку аналогічного процесу в Чехії. На території Словаччини діяли партії, котрі виражали словацькі національні інтереси і являли собою постійну опозицію загальнодержавним чехословацьким партіям. Однак кількість голосів, які вони здобули на виборах, виявилася недостатньою для того, щоб увійти в чехословацький парламент.

Ю. Поп та О. Кравчук у статті «Словаччина і словаки в «Новій Європі» Т. Г. Масарика» [39] розкривають особливості чехословацької ідеї Т. Г. Масарика. Дослідники відзначають, що Т. Г. Масарик акцентував увагу саме на політичному союзі етнічно близьких народів — чехів і словаків, підкреслював державотворче розуміння чехословацької нації. Формулювання ідеї чехословацької нації в міжвоєнній Чехословаччині не було чітко визначеним, що уможливило її етнічне розуміння. Свідченням цього, на думку дослідників, є вживання етнографічної конструкції «чехословаки» при переписах населення в ЧСР. Ю. Поп та М. Кравчук зауважують, що позитивна роль чехословацької ідеї є незаперечною на етапі виникнення ЧСР, оскільки союз зі словаками зміцнював позиції чехів відносно багаточисельної німецької меншини, а словаків — відносно угорців, зміцнював міжнародні позиції нової держави.

Другу групу праць із теми дисертаційного дослідження становлять праці присвячені історії політичних партій міжвоєнної республіки. В першу

чергу серед них необхідно виділити праці у яких досліджена історія чехословацьких політичних партій.

Серед праць чеських істориків особливе місце займає колективна монографія наукових працівників вищої школи і академічних установ Чеської республіки на базі університету ім. Ф. Палацького в м. Оломоуц «Розвиток політичних партій і рухів в чеських землях і Чехословаччині 1861–1938 рр.» [40–52]. Її автори дослідили історію виникнення партій, їх внутрішню організацію, програми і внутрішньопартійні відносини, місце в політичній системі Чехословаччини.

Дослідження історії Республіканської партії чехословацького села (РПЧС), Чехословацької народної партії (ЧНП) і Чехословацької Національної Демократичної партії (ЧНДП) здійснили чеські науковці Є. Броклова, Д. Томаш і М. Пегр [54]. У дослідженні автори ґрунтовно аналізують партійну періодику, листування провідних членів партії, політичні програми та іншу партійну документацію.

Є. Броклова дослідила публікації у партійних газетах аграрної партії пов'язані із національним питанням. Д. Томаш детально охарактеризував участь національних демократів у передвиборчому об'єднанні «Національна Ліга», а також політичну програму цього об'єднання. На його думку програма «10 принципів національного об'єднання», автором якої був професор Ф. Годач, не мала належного теоретичного обґрунтування і була створена з популістською метою. М. Пегр відзначив, що ЧНП була побудована на клерикальній основі і значної уваги національному питанню не приділяла.

Досить ґрунтовно в чеській історіографії досліджується історія Аграрної партії в ЧСР, що пов'язано із її значним політичним впливом в державі. В. Лачіна і Й. Гарна в дослідженні «Політичні програми чеського і словацького аграрного руху 1899–1938 рр.» [55] подають детальну характеристику партійних програм аграріїв. Автори відзначають, що остаточно погляди партії на національне питання були сформовані в програмі 1922 р. З цього часу в політиці партії простежується політична стратегія з цього питання.

В. Достал [56] у своєму дослідженні відзначив, що ідеологія Республіканської партії мала надзвичайно широкий спектр — від буржуазного лібералізму до соціального реформізму.

Виникненню та еволюції Чехословацької національно-соціалістичної партії належить дослідження історика Ф. Клатіла під назвою «Республі-

ка над партіями. Про виникнення і розвиток національно-соціалістичної партії Чехословаччини(1897–1948)» [57]. Історик висвітлює діяльність національно-соціалістичної партії під час існування Першої ЧСР, становище чехословацьких соціалістів у перші роки існування республіки, визначає роль партійних діячів, зокрема І. Стршібрни.

Дослідженням історії чехословацьких соціал-демократів і комуністів займалися чеські дослідники Л. Цабада [6–8], Я. Рупнік [58], Я. Куклік [40] П. Марек [44]. Дослідження цих авторів побудовані на критичному підході до діяльності КПЧ, із врахування як позитивних так і негативних сторін.

Я. Куклік підкреслює, що одним із найважливіших факторів розвитку соціалістичного руху в ЧСР була соціалістична багатопартійність. Вона була зумовлена тим, що кожна із національних меншин мала власну соціал-демократичну партію.

П. Марек відзначив, що КПЧ була єдиною інтернаціональною партією в республіці. На думку дослідника популярність партії була зумовлена активною агітаційною роботою та фінансовою і кадровою підтримкою з боку Комінтерну.

Я. Рупнік називає 1935 р. переломним роком для КПЧ, яка з опозиційної перетворюється на партію, що в умовах загрози встановлення фашистської диктатури співпрацює з владою.

Проблема словацького автономістського руху досить суперечливо оцінена у чеській і словацькій історіографії. Історики соціалістичної Чехословаччини (Л. Ліптак [3], Л. Ліпшер [1], С. Фалтян [5], Й. Крамер [12]) визначали клерикальний характер словацького автономістського руху. Словацьку Народну партію(СНП) гостро критикували, оскільки вона захищала інтереси «словацької буржуазії, ігноруючи вимоги трудящих». Роботи цих істориків побудовані на багатому фактичному матеріалі. Проте викладені досить однобічно. Для них характерне перебільшення класової боротьби у виникненні і розвитку автономістського руху та ігнорування національних протиріч у відносинах чехів і словаків.

Сучасна чеська і словацька історіографія відійшла від застарілих підходів в питаннях словацького автономізму. Дослідженням цієї проблеми займалися Я. Ріхлік [15], А. Бартлова [59], З. Карнік [9], В. Олівова [10], П. Шворц [59], Й. Рогулова [48].

На особливу увагу заслугоує дослідження Я. Ріхліка «Чехи і словаки в 20 столітті. Чесько-словацькі відносини 1914–1945» [15]. В ній автор здій-

снює детальний аналіз розвитку чесько-словацьких відносин в ЧСР, причини виникнення словацького автономізму та особливості політичної діяльності СНП.

Науковий інтерес становлять дослідження П. Шворца [59]. Він зазначав, що словацькі автономісти під наданням автономії розуміли перш за все рівноправне становище Словаччини в республіці, можливість вільного розвитку словацького народу в межах ЧСР.

Серед українських науковців дослідженням Словацького автономістського руху в міжвоєнній Чехословаччині займався І. Шніцер [60, 61]. Дослідник акцентує увагу на тому, що однією з головних причин появи автономістського руху було невизнання офіційною ідеологією ЧСР існування самостійного словацького народу. Конституція 1920 року закріплювала концепцію «єдиною чехословацької нації» в державному ладі домюнхенської республіки та проголошувала її територію єдиним неподільним цілим. На думку автора появу та швидкий розвиток автономістського руху в Чехословаччині зробили такі чинники: недостатній рівень чіткого визначення прав, місця і ролі Словаччини в політико-правовій, державно-конституційній системі держави, курс правлячих пражських кіл на унітаризм і централізм, концепція «чехословакізму».

І. Шніцер доводить, що Словацька Людова партія СЛП намагалась вирішити словацьке питання конституційним шляхом. Доказом цього є три законопроекти про автономію Словаччини подані до парламенту. Проте жоден із них не був підтриманий пражською владою. На думку дослідника причини цього полягали в тому, що чеські політики розглядали узаконення автономії як перший крок в напрямку остаточного відокремлення Словаччини від республіки.

Дослідженням історії німецьких партій в ЧСР займались чеські історики Є. Броклова [62], Л. Беран [63], Й. Брюгель [64], Й. Шебек [50], В. Гожувічка [65], П. Марек [45].

Значний науковий інтерес становить дослідження Й. В. Брюгеля, який, починаючи з другої половини 20-х років, приймав активну участь в політичному житті республіки, будучи одним із наймолодших активістів німецької соціал-демократичної робітничої партії. У своєму дослідженні «Чехи і німці 1918–1938» [64] він стверджував, що доля Першої ЧСР не була визначена заздалегідь, а єдина держава чехів і німців могла існувати і далі. Й. В. Брюгель майже повністю відкинув звинувачення на адресу чехосло-

вацької влади в антинімецькій політиці і пригнобленні німецької меншини. Так само відкидається і критика першого президента ЧСР Т. Г. Масарика і міністра закордонних справ Е. Бенеша, яких звинувачували у невиконанні обіцянки перетворити ЧСР в принципово полі етнічну «другу Швейцарію» з декількома мовами. Й. В. Брюгель наполягав, що висловлювання Е. Бенеша про Швейцарію на мирній конференції 1919 р. не варто розуміти дослівно: мова йшла про метафору демократичної держави, а в цьому розумінні обіцянка була виконана.

Тим не менш дослідник визначав і негативні сторони політики празької влади відносно судетських німців. Зокрема, він критикував чехів за те, що до 1926 р. вони не залучили німців до роботи в уряді; за прийняття конституції ЧСР без участі німців; за окремі закони, які сприяли становленню нерівноправності, в першу чергу, мовної.

Проблемно-порівняльний характер має дослідження Є. Броклової [62] присвячене вивченню політичної культури німецьких активістських партій в Чехословаччині 1918–1938 рр. Неможливість досягнути компромісу між чехами і німцями автор пояснила відмінностями політичної культури обох народів. Досліджуючи політичну культуру німецьких активістських партій автор відзначила, що у чесько-німецькому союзі співіснували два суспільства з різними політичними культурами, з сильним ступенем національних суперечностей, які значно посилювались внаслідок недемократичного розвитку сусідніх держав. Дослідження показує, що німці, навіть із переходом до політики активізму у 1925 р., в основі своїх переконань мали негативне ставлення до чехословацької держави, що було зумовлено їхньою політичною культурою. Особливо гостру незгоду німецьких політичних партій викликала втрата судетськими німцями привілейованого становища в державі, яке вони займали в Австро-Угорщині.

Л. Беран [63] здійснив ґрунтовний аналіз політики німецьких партій в Першій ЧСР. Він зазначив, що німецькі політичні партії були основою для політичного представництва своєї національної спільноти в державі. Проте їхні власні міжпартійні суперечності не дозволили ефективно здійснити це представництво. У дослідженні автор визначив причини переходу німецьких партій до політики активізму, серед яких: відмова від сепаратистської програми, яка стала недосяжною; втома від ролі внутрішнього ворога в державі; прагнення стати рівноправною частиною суспільства і отримати владні повноваження.

Дослідник зауважив, що, незважаючи на перехід до політики активізму, обидві сторони і чеська, і німецька скептично ставилися до можливості задовольнити політичні вимоги судетських німців. Л. Беран критикував празьку владу, яка непокоїлась, що успіхи німецької політики сприятимуть посиленню іредентизму. На його думку, це є яскравим свідченням небажання чехів ділити владу в державі з іншими народами.

П. Марек [45] дослідив діяльність Судетсько-німецької партії. Значну увагу дослідник приділив Карловарській програмі 1938 р. Він відзначив, що незважаючи на співпрацю партії з німецькими нацистами, всі її спроби, домогтись відкритої підтримки Німеччини до 1938 р. успіху не мали.

Сучасні російські науковці дослідили окремі аспекти німецького питання в Чехословаччині. Так, О. Серапіонова у своїй статті «Чеські землі, чехи і німецьке питання(1918–1945 рр.)» [31] стверджує, що при створенні Конституції 1920 р. перемогу здобув чеський національний радикалізм, провідником якого був К. Крамарж. Підтвердженням цього твердження автор вважає те, що німецька мова не стала другою державною.

Ґрунтовне дослідження судетсько-німецької проблеми в її різних аспектах здійснив С. Кретінін [66–68]. Дослідник детально проаналізував діяльність німецьких партій в ЧСР та їх політичні програми. При цьому особливу увагу він приділяє німецькій соціал-демократії. Аналізуючи причини розколу в рядах Німецької Соціал-Демкратичної робітничої партії НСДРП(Ч), він вказав, що соціал-демократи виходили із принципу права судетських німців на самовизначення, так само, як і інших націй. Комуністи також підкреслювали свою прихильність принципу права націй на самовизначення, але, вирішення національного питання вони вважали можливим лише після вирішення питання соціального.

С. Кретінін зазначав, що до 1935 р. НСДРП(Ч) була найбільш потужною із німецьких партій у Першій ЧСР. Вона була рідкісним прикладом в історії соціал-демократичного руху, адже партія робітничого класу першочерговим завданням вважала не його класові інтереси, а національну проблему.

Дослідженням історії угорських партій в ЧСР займались чеські науковці П. Марек [46], Р. Петраш [69], М. Земко [70].

П. Марек [46] з'ясував, що як і німці, угорці до проголошення незалежності Чехословаччини займали в Угорщині привілейоване становище і тому негативно сприймали новий статус меншини. На думку дослідника, провідною ідеєю угорських політиків був перегляд Версальської системи

мирних договорів, першим кроком до якої було розширення прав угорської меншини.

Р. Петраш [69] відмітив, що основою національного питання в програмах угорських політичних партій протягом усієї міжвоєнної доби стала спільна заява угорських політиків на першому засіданні парламенту у 1920 р. Від імені угорського населення вони протестували проти входження колишніх угорських земель до складу ЧСР. М. Земко [70]. стверджував, що вплив на діяльність більшості угорських партій в Чехословаччині Будапешту, який використовував їх з метою повернення під владу Угорщини її колишніх територій, є беззаперечним фактом.

Діяльність угорських партій на Закарпатті дослідили українські історики М. Вегеш, В. Гиря, І. Король у праці «Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939)» [71]. Дослідники відзначили, що початок активної античехословацької діяльності угорських партій в Підкарпатській Русі припадає на 1919–1923 рр. Серед найбільш впливових угорських політичних партій в Закарпатті автори називають Угорську партію права (УПП), Угорську партію дрібних господарів (УПДГ) і Угорську християнсько-соціалістичну партію (УХСП). Всі ці партії здобували фінансову підтримку з Угорщини.

Найбільш тісно пов'язана з угорськими урядовими колами, на думку дослідників була Угорська християнсько-соціалістична партія, яка діяла під керівництвом католицького священика Балішія. Її програма за своїми положеннями була подібна до програми Чехословацької народної партії.

Серед досліджень історії польських політичних партій в ЧСР варто виділити праці чеського історика Д. Гаврецького [72,73]. Дослідник звернув увагу на те, що польське національне питання в ЧСР було ускладнене неврегульованістю польсько-чехословацького кордону. Переважна більшість представників польської меншини вважала рішення про передачу частини Тешинської Сілезії Чехословаччині несправедливим. Тому будь-яку співпрацю із чехословацьким урядом польські політичні партії розглядали як тимчасове явище, спрямоване на захист польського населення до того моменту, коли з'явиться можливість об'єднання з Другою Річчю Посполитою.

Досить ґрунтовно в чеській історіографії проведені дослідження діяльності єврейських політичних партій у міжвоєнній Чехословаччині (М. Цргова [43], Д. Борек [74], В. Вербер [75]).

М. Цргова [43] відзначила, що відмінності між єврейським населенням в ЧСР полягали не лише у густоті населення в окремих районах республіки. Більш важливою була диференціація соціальна, ментальна та ідеологічна, яка безпосередньо впливала на участь євреїв у політичному житті ЧСР. На думку автора, з огляду визначення національної приналежності єврейське населення в ЧСР поділялось на три групи: німецькі євреї, чеські євреї та сіоністи.

Лояльні стосунки між єврейськими політичними партіями та владою ЧСР відзначив у своєму дослідженні В. Вербер [75].

Д. Борек [75] стверджував, що часткове згортання діяльності єврейських партій наприкінці 30-х років було викликане зростанням антисемітських настроїв в республіці.

Історію русинських політичних партій досліджували чеські науковці М. Барновський [76], П. Шворц [59], М. Немцова [47].

М. Барновський [76] виділив характерні особливості партійно-політичної структури Підкарпатської Русі. Він зазначив, що характер політичних партій Підкарпатської Русі мав ряд відмінностей порівнянно із характером політичних партій інших регіонів республіки. Зокрема, особливістю політичних партій краю було те, що майже всі вони виникли після 1918 р. Тобто, це були нові політичні партії, які на початковому етапі не мали чіткої організаційної структури. Іншою особливістю політичного життя Закарпаття була наявність надзвичайно великої кількості різноманітних політичних напрямків та ідеологій.

Також М. Барновський визначив два шляхи утворення політичних партій на Закарпатті: поширення діяльності загальнодержавних партій на теренах краю та виникнення регіональних партій на національному, релігійному, класовому та інших принципах.

М. Немцова [47] зазначає, що значний вплив в краї мали угорські партії, що пояснюється значним відсотком угорського населення в Підкарпатській Русі.

Дослідженням політичної історії Закарпаття в період його перебування у складі Першої ЧСР займалась значна кількість українських науковців (С. Віднянський [77], М. Вегеш [78], М. Болдижар [79–81], М. Токар [82], І. Гранчак [21], Ю. Остапеч [83], Р. Офіцинський [83], С. Черничко [83], а також дослідників з діаспори (І. Поп [84–87], П. Р. Магочій [88]).

Варто виділити колективне дослідження «Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945)» [89]. Автори дослідили структуру політичних партій краю,

детально проаналізували політичні програми найбільш впливових партій Підкарпатської Русі. Історики відзначили, що процес становлення політичних партій на Підкарпатській Русі був зумовлений як деякими особливостями політичного життя в складі Австро-Угорщини, так і тими новими можливостями, які створювала Конституція Чехословацької Республіки 1920 р., адже в цей період Підкарпатська Русь поступово пристосовувалась до існуючої розвинутої політичної системи Чехословаччини.

Дослідники визначають причини існування в великій кількості партій в Підкарпатській Русі, яка, на їхню думку, мала об'єктивну основу, оскільки випливала із слабкої структуралізації суспільства, відсутності міцного середнього класу. Разом з тим, автори дослідження не погоджуються із думкою окремих істориків, які стверджують, що наявність великої кількості партій необхідно розглядати в першу чергу як показник поляризації суспільства. Вони доводять, що це в значній мірі показник його демократичності. Багатопартійна система створює більш сприятливі можливості як для критики цілей партій, так і для використання окремих інститутів політичної системи для задоволення вимог народу.

Серед колективних досліджень слід також виділити перше в історії Закарпаття двомовне видання «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» [83]. Автори в контексті дослідження аналізують політичну історію Закарпаття у складі ЧСР. Дослідники відзначають, що ефективний розвиток Підкарпатської Русі за безпосередньої участі широких верств населення розпочався практично з входженням краю до складу ЧСР. Перебуваючи до цього часу в складі Австро-Угорської монархії, місцеві жителі були позбавлені права самостійно вирішувати свої проблеми в суспільно-політичному житті.

На думку істориків, у період 1918–1920 років серед закарпатської інтелігенції проходив процес групування чи об'єднання, що стало характерною рисою політичного життя тогочасного суспільства. Тому початок формування політичних партій, які поділялися за національною ознакою (русофільські, українські, угорські, єврейські), так і за структурною організацією (філії загальнодержавних або самостійні крайові партії) слід відносити до 1919 року.

На думку І. Гранчака [21] в умовах демократичної Чехословаччини відбулось справжнє національне відродження русинів. Саме в 20–30-х рр. серед населення значно поширились проукраїнські настрої. Цьому сприяла

не лише матеріальна допомога уряду Чехословаччини, але його позиція щодо русинів Підкарпатської Русі.

І. Гранчак підкреслив, що президент Т. Г. Масарик і міністр закордонних справ Е. Бенеш неодноразово заявляли, що русини є частиною українського народу, а опікунство над Підкарпатською Руссю є лише тимчасовим — поки український народ не стане національно об'єднаним.

М. Болдижар у своєму дослідженні «Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини» [81], зауважив, що напередодні входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини русинський політичний табір був в значній мірі роздроблений, одна його частина діяла за кордоном, а друга на власній території.

Концепції державно-правового статусу Закарпаття в складі ЧСР дослідив О. Кравчук [90]. Він стверджував, що розроблена русинами-українцями в США концепція державно-правового статусу Закарпаття передбачала створення автономної закарпатської держави в складі федеративної Чехословаччини. Але в законодавстві ЧСР була закріплена концепція територіальної автономії Закарпаття в складі унітарної держави чехів і словаків. На думку дослідника, головна причина цього полягала в складному процесі становлення багатонаціональної ЧСР. Іредентизм німецької меншини, поляків в Тешині, угорців в Словаччині викликали обґрунтовані сумніви у необхідності застосування принципів федеративного устрою.

Політичні процеси на Закарпатті в добу Першої ЧСР дослідив С. Віднянський [77, 91]. Дослідник зазначає, що до 1918 р. на Закарпатті не було власних політичних партій, а у 1918 р. і на початку 1919 р. їх функції і політичні завдання виконували народні ради. Кількість політичних партій почала швидко зростати після приєднання до Чехословаччини. С. Віднянський запевняє, що головною відмінністю партійних програм були їх протилежні національно-культурні орієнтації, зокрема ставлення до мовного питання у Закарпатті, за яким політичні партії поділялись на русинські (автохтонні), проросійські і проукраїнські.

М. Токар детально дослідив партійну структуру Підкарпатської Русі в дослідженні «Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939)» [82]. Дослідник довів, що характерною рисою політичних партій Підкарпатської Русі, впродовж міжвоєнного десятиліття було групування політичних партій за національною ознакою. М. Токар відзначив, що в краї здійснювали політичну діяльність русофільські, русинофільські, укра-

їнські, угорські, єврейські, німецькі партії. Чехи, які вважали себе титульною нацією, на думку історика, були зацікавлені в розбудові на території Підкарпатської Русі філій власних загальнодержавних партій.

Місцеві політичні партії дослідник характеризує як «локальні та національно замкнуті». М. Токар запевняє, що оскільки українські та русофільські партії представляли більшу частину населення краю, то між ними й велася основна боротьба як в політичній так і в інших сферах суспільного життя.

Інші національні меншини Чехословаччини, як відзначає дослідник, були представлені меншою кількістю партійних утворень, і, незважаючи на це, упродовж 20–30-х рр. ХХ століття залишили помітний слід в політичній історії Закарпаття.

Автор також здійснив періодизацію діяльності політичних партій різних русофільської та українофільської орієнтації, ґрунтовно проаналізував політичні програми найбільш популярних партій всіх напрямків.

Багато уваги у дослідженні приділено діяльності загальнодержавних партій на теренах краю. Дослідник доводить, що незважаючи на те, що загальнодержавні партії були прихильниками централізаторської політики, відмовившись від співпраці із сепаратистськими організаціями, їх крайові філії відстоювали автономні права регіону та вирішували пов'язані з цим проблеми. Тому, найголовнішими вимогами політичних програм цих партій були політико-правове оформлення статусу Підкарпатської Русі, стабілізація мовно-культурного і господарського життя.

М. Вегеш, М. Кляп, В. Тарасюк, М. Токар у колективному дослідженні «Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України» [78] в контексті політичної діяльності А. Волошина проаналізували діяльність Руської Хліборобської (Земледільської) Партії (РХ(З)П).

Історики зазначають, що становлення партійно-організаційної структури проукраїнського спрямування в Підкарпатській Русі відбулось через призму об'єднання українських сил навколо товариства «Просвіта». Саме серед просвітян і виникла думка заснувати автономну політичну партію, яка б стала виразником і захисником їхніх політичних прав і свобод.

Автори відзначають, що політична програма партії 1920 р. відображала різні суспільно-політичні проблеми тогочасного життя краю (автономне управління, розвиток економіки і сільського господарства, мовне питання). Розуміючи тогочасну політичну ситуацію лідери партії не висували

будь-яких радикальних вимог, а обмежувалися проханням надати Підкарпатській Русі обіцяні автономні права. Впродовж своєї діяльності партія підтримувала владну політику Чехословацької республіки.

Значний внесок у дослідження історії Підкарпатської Русі здійснив дослідник з діаспори І. Поп, який є автором кількох енциклопедичних праць з історії Підкарпатської Русі. У дослідженні «Історія Підкарпатської Русі в датах» [87] простежуються основні події політичної історії краю, в тому числі утворення політичних партій, прийняття їх політичних програм, найголовніші віхи їх діяльності.

В «Енциклопедії Підкарпатської Русі» [84] здійснений аналіз основних політичних течій і напрямків краю. Зокрема, автор визначає причини популярності в краї Комуністичної партії. На його думку комуністична ідеологія з її популізмом і простотою рецептів вирішення всіх соціальних і політичних проблем була особливо популярною у слабо структурованих і політично незрілих суспільствах, яким і було після Першої світової війни підкарпатське суспільство.

В «Малій історії Русинів» [85] детально проаналізований процес входження Закарпаття до складу Чехословаччини, проблема визначення кордонів між Підкарпатською Руссю і Словаччиною, особливості проблеми автономію краю.

Інший дослідник з діаспори П. Р. Магочій [88], характеризуючи особливості відносин українських політичних партій з празькою владою відзначив, що український рух в Підкарпатській Русі не можна характеризувати як іредентистський і ворожий державній єдності Чехословаччини. Дослідник наголосив, що за винятком кількох іммігрантських груп і легкодумних заяв кількох лідерів, більшість українофілів (навіть комуністи) виступала за подальше існування краю в складі Чехословаччини. Якщо русофільські автономісти шукали прихильності у Варшави та Будапешта, українофіли, здебільшого, переймалися незалежністю і автономією, — але в межах Чехословацької республіки.

Таким чином, чехословацька історіографія розпочала досліджувати різні аспекти діяльності політичних партій та рухів ще в 30-х рр. XX ст. В соціалістичній Чехословаччині активні дослідження почали проводитися ще в 50-х роках XX ст. Проте всі ці дослідження були побудовані на засадах марксистсько-ленінської ідеології і не витримали критики часу. Тому після «оксамитової революції» 1989 р. історики змушені були переглянути

попередні оцінки діяльності політичних партій в ЧСР з урахуванням вимог деідеологізації. Радянські українські і російські історики активно досліджували політичний розвиток Першої ЧСР. Їхні праці, як і праці істориків соціалістичної Чехословаччини побудовані на марксистсько-ленінській ідеології і спрямовані в першу чергу на критику діяльності всіх політичних партій ЧСР крім комуністичної.

Після розпаду СРСР виникла потреба переоцінки подій, що вважалися вже давно вивченими. Варто відзначити, що серед досліджень цієї проблеми українськими істориками найбільш ґрунтовні дослідження присвячені русинським політичним партіям в ЧСР. Незважаючи на це, в історіографії й досі бракує комплексного дослідження, яка присвячене виключно національним програмам політичних партій Першої ЧСР.

Розділ 2

Поліетнічні аспекти політичної системи національної держави чехів і словаків

2.1. Ідеологічно-правові основи національного питання. Чехословакізм

Перша світова війна спричинила розпад багатонаціональних імперій і появу на карті Європи нових держав. Однією з таких держав була Перша Чехословацька республіка (ЧСР), створена на уламках Австро-Угорської монархії.

ЧСР успадкувала від Австро-Угорської монархії не лише частину її території, але й одну з найбільших політичних проблем цієї держави — нерозв'язане національне питання, яке постало вже з перших днів існування республіки.

Політичною доктриною, яка, на думку творців нової держави, посилить державотворчі нації — чехів і словаків, а також допоможе послабити німецький сепаратизм, було проголошено ідею «єдиної чехословацької нації» — чехословакізм.

Створенню концепції чехословакізму, як і процесу утворення ЧСР, передувала багаторічна національно-визвольна боротьба чехів і словаків, в процесі якої відбувалась еволюція поглядів чеської і словацької еліти.

Концепція чехословакізму — один із варіантів вирішення чеського і словацького національного питання ще в Австро-Угорській монархії. Вперше ідея об'єднання Чехії і Словаччини була висловлена в концепції чехослованізму. Її автори К. Гавлічек-Боровський і Я. Коллар називали чехів і словаків частиною єдиного чехослов'янського племені [16, s. 720].

На основі цієї ідеї відомий чеський політик Ф.Палацький ще у жовтні 1848 р. оголосив програму федералізації Австро-Угорщини на етнічній

основі. Згідно з нею чеські етнічні землі мали бути об'єднані із Словаччиною. Саме ця програма стала першою спробою об'єднати чеську і словацьку політичні програми [15, s. 26].

Необхідно зазначити що об'єднання чеської і словацької політичних програм значно ускладнювалось відмінностями чеського та словацького національно-визвольного рухів.

Якщо чеські політики у своїх вимогах опирались на чеське історичне право, аргументуючи його тим, що чехи у минулому мали власну державу, то словацька політична програма не могла виходити із цього принципу, оскільки словаки ніколи власної державності не мали. Тому словацькі політики свої вимоги обґрунтовували природним правом [15, s. 28].

Словаки в Угорщині перебували під впливом ідеї створення єдиної угорської політичної нації, реалізація якої вимагала повної денационалізації інших народів. Права словацького населення в Угорщині були значно обмеженими, чого не можна сказати про права чехів в австрійській частині імперії. Прошарок словацької інтелігенції був нечисельним, в значній мірі змодаризованим [7 s. 17]. Все це значно обмежувало державотворчі амбіції словацьких політиків. Їхні вимоги на цьому етапі обмежувалися вимогами покращення становища словаків у складі Угорщини [16, s. 721].

Зважаючи на важке становище словацького населення в Угорщині, в середовищі як словацьких так і чеських політиків поширювалась теза про відсутність майбутнього у словаків в Угорщині. Це сприяло поширенню серед словацьких політичних сил ідеї створення спільної держави із чехами [16, s. 721].

З цього приводу словацький політик Ф. Дурчанський в 1943 р. написав: «Чехословакізм є ніщо інше як наслідок словацької слабкості: деякі інтелектуали згодні були стати чехословакістами, тому що бачили невтішне становище словацького народу і не вірили в його власні сили. Вихід із ситуації вони бачили в об'єднанні з чехами» [131, s. 142].

Новою сторінкою у національно-визвольному русі чехів і словаків стала Перша світова війна. Вона в значній мірі сприяла остаточному формуванню ідеї створення спільної незалежної держави чехів і словаків. Вперше цю ідею озвучив майбутній президент Першої ЧСР Т. Г. Масарик у розмові з англійським істориком Р. Сетоном-Вотсоном. Т. Г. Масарик зазначив, що після поразки Німеччини у війні можливе утворення самостійного

Чеського королівства у складі Богемії, Моравії і Сілезії в їх історичних кордонах і Словаччини [8, s. 18].

У 1915 р. в Парижі Т. Г. Масарик сформував Чеський Національний комітет, метою якого була розробка концепції майбутнього післявоєнного устрою Австро-Угорщини, а також визначення майбутнього статусу чеських та словацьких земель. В цьому ж році був створений Чеський Національний комітет у Празі на чолі з К. Крамаржем, який виконував функції координаційного центру чеських політичних сил [27, с. 65].

Загалом, контакти між чеськими та словацькими політиками в еміграції були значно інтенсивнішими, ніж на батьківщині. Саме чеські і словацькі політичні емігрантські кола відіграли значну роль в розвитку ідеї політичного об'єднання двох народів.

Лідери Чехословацького закордонного комітету в Парижі Т. Г. Масарик і Е. Бенеш вели активні переговори із Словацькою лігою в США, а також налагодили тісну співпрацю із словацьким політиком М. Р. Штефанеком.

Внаслідок цих переговорів 22 жовтня 1915 р. представники чеської і словацької еміграції підписали Клівлендську угоду. Згідно з нею Чехія і Словаччина після закінчення війни мали бути об'єднані в федеративну державу. При цьому Словаччині гарантувалася широка національна автономія, з власним сеймом, державною адміністрацією, культурною та фінансовою політикою [152, с. 142].

Варто зазначити, що в програмах чеських і словацьких політичних партій теза про об'єднання із словаками з'являється на кілька років пізніше. Так першими у свою політичну програму пункт про майбутній статус чеських земель включили чеські аграрії після переговорів із словацьким політиком М. Годжею, які відбулись 21 липня 1917 р. Пізніше, на черговій зустрічі чеських і словацьких аграріїв 12 вересня 1917 р. був присутній представник від соціал-демократів Е. Леговський. Після цього ідея створення спільної держави чехів і словаків набула популярності і серед інших політичних партій [15, s. 51].

Результатом поширення ідеї чехословакізму на теренах Австро-Угорщини стало прийняття на скликаному 6 січня 1918 р. в Празі генеральному сеймі чеських депутатів рейхсрату і земських сеймів Богемського королівства, Моравського маркграфства і Сілезького воєводства так званої «Трикралової декларації». Вона закликала до реалізації права націй на самовизначення шляхом утворення незалежної чехословацької держави [154, s. 103].

У декларації відзначалось наступне: «Наша нація виступає за свою самостійність, спираючись на своє історичне державне право, переповнена полум'яним бажанням у вільному змаганні з іншими вільними націями й у своїй суверенній державі, повноправній, демократичній, соціально справедливій і за рівності всього населення, в кордонах історичних земель і проживання свого і своєї словацької гілки, могла сприяти новому широкому розвитку людства, заснованому на свободі і братстві, визнаючи в цій державі національним меншинам повні, рівні, національні права» [154, s. 105].

У квітні 1918 р. у Празі на зборах чеських громадських і культурних діячів була прийнята Національна присяга принципу незалежності. Травневі святкування п'ятдесятирічного ювілею чеського Національного театру перетворилися на грандіозну політичну маніфестацію, яка пройшла в Празі під націоналістичними гаслами [28, с. 81].

Підтвердження бажання словацьких політиків створити спільну державу з чехами відбулося на зборах у Ліптовському Микулаші 1 травня 1918 р. Головною політичною вимогою було надання права на самовизначення для «угорської гілки чехословацького племені». Провідна словацька політична сила цього періоду — Словацька національна партія (СНП) висловила за необхідність участі словаків в утворенні самостійної держави у складі Словаччини, Чехії, Моравії та Сілезії [154, s. 107].

Об'єднавчі процеси відбувались і у закордонному національно-визвольному русі. 30 травня 1918 р. в Пітсбурзі представники словацьких і чеських організацій (Словацька ліга, Чеське національне об'єднання і Союз чеських католиків) уклали угоду про схвалення політичної програми спрямованої на об'єднання чехів і словаків в самостійну державу [10, s. 82]. В Пітсбурзькій угоді відзначалось, що Словаччина матиме власну адміністрацію, сейм, суди, а словацька мова отримає статус державної. При цьому, угода містила пункт про те, що остаточно проблему організації чехо-словацької держави належить вирішити «вільним чехам і словакам та їх повноважним представникам» [15, s. 60].

Варто зазначити, що словацькі політики уявляли майбутній статус Словаччини як рівноправної учасниці федеративного союзу і лише за умов дотримання цієї вимоги погодились укласти союз із чехами.

На початку жовтня 1918 р. в Австро-Угорській монархії ще більше загострилась глибока економічна та політична криза, що сприяло реалізації

політичних програм чеських та словацьких політиків. У ніч на 28 жовтня 1918 р. чеський політик А. Рашин, отримавши звістку про наближення військової капітуляції імперії, розробив проект першого закону чехословацької держави [28, с. 82].

28 жовтня 1918 р. Австро-Угорщина у відповідь на ноту В. Вільсона дала згоду на сепаратні мирні переговори та визнала право чехів і словаків на самостійність. Під впливом повідомлення про ці події в Празі розпочались масові маніфестації. Національний комітет в Празі виступив із офіційною заявою і проголосив незалежність Чехословаччини. У зверненні Національного комітету відзначалось «Народе чехословацький! Твій віковий сон здійснився. Чехословацька держава сьогодні поповнила ряди самостійних держав світу» [10, с. 86].

Це звернення підписали п'ять політиків, які увійшли в історію як «мужі 28 жовтня» — А.Швегла, А. Рашин, Ф.Соукуп, І.Стршибрний, а також словацький політик В.Шробар. Ці ж політики підписали Закон «Про заснування самостійної Чехословацької держави», який юридично закріпив незалежність Чехословаччини [8, с. 20].

Відповідно до цього закону майбутню державну форму Чехословаччини повинні визначити Національні збори із погодженням з Чехословацькою Національною Радою в Парижі. Крім того, з метою уникнення масових заворушень залишались чинними переважна більшість імперських законів, продовжували свою діяльність державні установи та органи самоврядування.

30 жовтня 1918 р., не знаючи про події в Празі, словацькі політики на зборах у Турчанському св. Мартині утворили Словацьку Національну раду, яка оголосила «Декларацію словацької нації» [8, с. 22].

Ця декларація, яка отримала назву Мартинської (за місцем проведення зборів), стала основним документом, який проголошував розрив союзу із Угорщиною та санкціонував новий союз із чеським народом. Правом представництва словацького народу в Словаччині наділялась Словацька Національна рада, яка проголосила, що словацький народ є частиною єдиного чехословацького народу і має право на самовизначення на основі повної незалежності [8, с. 23].

У той самий час наприкінці жовтня в Женеві відбулись переговори делегації Національного комітету на чолі з К. Крамаржем (представником чеського руху опору) та Е. Бенешем (представником зарубіжного руху опо-

ру). Головними результатами цієї зустрічі стало рішення, що Чехословацька держава за формою державного устрою буде республікою. Крім того, було домовлено, що президентом стане Т. Масарик, прем'єром — К. Крамарж. Остаточні ці домовленості були підтверджені на першому засіданні тимчасових Національних зборів 14 листопада 1918 р., які були скликані на основі виборів 1911 р. і розширені за рахунок словацьких представників [28, с. 88].

Проголошення незалежності Чехословащини стало лише першим кроком на складному шляху формування держави. Головними завданнями новоствореного уряду стало встановлення остаточних кордонів держави, інтеграція її окремих частин, укріплення як внутрішнього так і міжнародного становища республіки.

Вже в перші дні існування республіки особливої гостроти набуло німецьке питання. Ситуація в німецьких прикордонних районах була надзвичайно складною. Проголошення незалежності Чехословащини було одногосно охарактеризовано всіма судетсько-німецькими депутатами в австрійському парламенті, як встановлення іноземного панування [33, с. 29]. Під гаслом права на самовизначення в Чехії наприкінці жовтня 1918 р. виникли чотири німецькі провінції. Дойчбемен, Судетенланд, Дейчзюдмерен, Бемервальдгау, які не визнали ЧСР і проголосили себе складовою частиною Німецької Австрії [63, с. 55].

Центром руху за самовизначення німців стала Дейчбемен. В цій провінції був скликаний незалежний парламент і утворений коаліційний уряд, який спочатку очолив Р. Пахер, а потім Р. Лодгман. В усіх цих провінціях була прийнята нова конституція, скликаний земський сейм і незалежний земський уряд. Представники провінцій засідали в австрійських Національних зборах [63, с. 57].

В питаннях стосовно майбутнього німців Австро-Угорщини єдності серед керівництва провінцій не було. Переважали дві основні концепції: аншлюсу всіх територій Цислейтанії з німецьким населенням і створення на базі Австро-Угорщини так званої Дунайської федерації [66, с. 29].

Чехословацька влада, прагнучи налагодити співпрацю із німецькими політиками, на зустрічах 30 жовтня і 4 листопада 1918 р. запропонувала їм представництво в Національному комітеті. Проте представники німецьких провінцій Р. Лондгман і Й. Зелігер вимагали визнання незалежності Дойчбемен, тому досягнути домовленості не вдалося.

Чехословацьке керівництво прагнуло не допустити відокремлення промислово розвинутих німецьких районів. Наприкінці 1918 р. територію чотирьох німецьких провінцій зайняли чехословацькі війська. Створені там уряди емігрували. На Паризькій мирній конференції західні союзники підтримали позицію Чехословаччини, оскільки не прагнули посилення Німеччини [29, с. 96].

Складним виявилось і питання включення до складу держави Словаччини. Угорський уряд М.Карої претендував на територію Словаччини і Підкарпатської Русі. На територію Словаччини були направлені угорські частини. Ситуацію ускладнили спроби проугорських політичних сил проголосити незалежність Словаччини. Наприкінці жовтня 1918 р. в Пряшові була створена Східнослов'янська Національна рада на чолі з пряшівським архіваріусом В.Дворчаком, яка 16 листопада 1918 р. здійснила спробу проголосити незалежність так званої Словацької Народної республіки [153, с. 156].

Словацька Національна рада не мала реальної влади, тому змушена була звернутись до празького уряду за військовою допомогою. Чехословацький уряд, намагаючись взяти під контроль словацькі території діяв не лише військовим, а й дипломатичним шляхом. Завдяки активній дипломатичній діяльності Е.Бенеша угорський уряд М. Карої отримав вказівку із Парижу звільнити території Словаччини. Угорська адміністрація була розпущена [6, с. 21].

10 грудня 1918 р. Національними зборами був прийнятий закон «Про надзвичайні перехідні заходи в Словаччині», який передбачав скасування всіх юридичних актів угорської влади, а також наділяв широкими повноваженнями міністра з повною владою для управління Словаччиною В. Шробара [12, с. 88].

Весною 1919 р. в Будапешті відбувся комуністичний переворот. 27 квітня розпочався військовий конфлікт ЧСР з Угорською Радянською республікою. Угорська армія в травні 1919 р. захопила значну частину території східної Словаччини. 19 червня 1919 р. в Пряшові була проголошена Словацька Радянська республіка, однак вона проіснувала всього три тижні. Після ультиматуму Антанти угорські частини були відведені до демаркаційної лінії. Словацькі території і Закарпаття зайняли чехословацькі війська. Остаточо процес завоювання Словаччини завершився 20 січня 1920 року [29, с. 99].

Встановлення північного кордону Словаччини спричинило конфлікт між Чехословащиною і Польщею. Об'єктом суперечки стала частина території північної Словаччини (Орава і Спиш) в Татрах і Тешинської Сілезії. Чехословачина у січні 1919 р. зайняла польську частину Тешинської області, що призвело до збройного конфлікту із польськими військами і протесту західних союзників.

Декілька спроб вирішити питання шляхом двосторонніх переговорів виявились невдалими. Проблема польсько-чехословацького кордону була перенесена на Паризьку мирну конференцію, на якій було вирішено провести в Тешинській Сілезії плебісцит. В подальшому, плебісцит, через зміну політичної ситуації так і не був проведений. Тешинський конфлікт остаточно вирішився в липні 1920 р: важлива залізнична магістраль Кошице-Богумін залишилась у складі ЧСР [29, с. 102].

Ще одним територіальним питанням стало включення до складу Чехословащини Закарпаття, яке тривалий час входило до території Угорщини під назвою Угорська Русь. Серед місцевих політичних партій існувало три напрямки політичної орієнтації: русофільська (Русинська Національна рада на чолі з А. Бескидом, в Пряшові), проугорська (Національна рада в Ужгороді), проукраїнська (Національна рада в Хусті). Т.Г. Масарик ще в травні 1918 р., прибувши до США, встановив контакти із окремими представниками русинської діаспори, спочатку з М. Пачутою, а потім з Г. Жатковичем [50, s. 45].

26 жовтня 1918 р. Г. Жаткович від імені Американської Національної ради угро-русинів підписав «Філадельфійську угоду» з Т.Г. Масариком. Згідно з угодою, у випадку приєднання до Чехословацької республіки, Закарпаттю мала бути надана автономія. 19 листопада Другий конгрес американських русинів більшістю голосів висловився за приєднання Закарпаття до Чехословащини на федеративній основі з повним самоуправлінням. На батьківщині «Філадельфійську угоду» підтримала лише пряшівська Національна рада. А. Бескид вирушив до Парижу, де зустрівся з Г. Жатковичем, і вони разом виступили за включення Закарпаття до складу Чехословащини. Рада п'яти держав на мирній конференції 3 березня 1919 р. прийняла рішення про входження Закарпаття до складу ЧСР на правах автономії, з власним сеймом і мовою [88, с. 57].

Площа ЧСР після демаркації кордонів становила більше 140 тис.км.кв. В 1921 р. відбувся перепис населення згідно з яким в Чехословацькій рес-

публіці проживало 13 613 172 особи з них чехів і словаків було 65,51 %, німців — 23, 36 %, угорців — 5, 57 %, русинів — 3,45 %, євреїв — 1,35 %, поляків — 0,57 %, румунів — 0,10 %, циган — 0, 06 % [69, s. 8].

Офіційною доктриною чехословацької держави було проголошено чехословакізм — концепцію про єдність чехословацької нації і єдиної чехословацької мови. Проголошення ЧСР державою чехів і словаків — «чехословаків», згідно з цією концепцією, ґрунтувалось на тому, що решта народностей в ЧСР мали свої національні держави, що допомагало їм здійснювати національну самоідентифікацію [16, s. 732].

Безумовно, в державі, де крім чехів і словаків мали проживати численні представники інших національностей, чехословацька ідея мала важливе політичне значення. Разом чехи і словаки склали майже 66 % населення, що становило їх більшість у ЧСР. Чехословацька ідея, на думку політичних лідерів держави, повинна була посилити державотворчі нації — чехів і словаків, а також сприяти боротьбі з німецьким та угорським іредентизмом [155, s. 58].

Необхідно підкреслити, що чеський і словацький народи вступили до нової держави на різному ступені соціально-економічного розвитку і мали кожний своє бачення майбутнього розвитку держави.

Серед чеських політичних сил існувало дві концепції подальшого розвитку чехо-словацьких взаємин в ЧСР. Перша концепція — націоналістична, активним провідником якої був К.Крамарж. Згідно з нею, чехи поступово асимілюють словаків і стануть єдиним етнічним цілим [15, s. 61].

Друга концепція була створена Т. Г. Масариком і детально описана у праці «Нова Європа». Вона передбачала утворення єдиної політичної нації, яка буде мати дві мови, дві культурно-етнічні традиції, але, буде об'єднана спільними політичними інституціями. Т. Г. Масарик використовував як термін «чехословаки», так і термін «чехи і словаки», відзначав неусталеність поняття «нація», «народ». Перше поняття він трактував у політичному розумінні як сукупність громадян однієї держави, друге — «народ» — «маси народу в демократичному розумінні» [39, с. 293].

Ідеї словацьких чехословакістів теж не були однорідними. Частина словацьких політиків вважала, що словаки є або стануть чехами. Активним прихильником ідеї об'єднання чехів і словаків був М. Р. Штефанек, який стверджував, що чехи і словаки завжди були і будуть єдиним етнічним цілим. Головним доказом цього він вважав подібність чеської і словацької

мови: «Цілий ряд дослідників стверджують, що між чеською і словацькою мовою менше відмінностей, ніж між східнославацьким і західнославацьким наріччям» [155, s. 59].

Словацький соціаліст І. Грушовський в листі Т. Г. Масаріку висловив думку, що злиття чеської і словацької нації відбудеться, причому відбудеться шляхом поглинання словацької нації чеською: «Чеський елемент є культурно, економічно і політично переважаючим, тому втілення великої ідеї створення єдиної політичної нації вимагає певних жертв. Однією з них є втрата словацької самобутності» [15, s. 128].

Варто зазначити, що прихильників таких поглядів, які збігалися із уявленнями переважної більшості чеського населення цього періоду, в середовищі словацьких політиків було небагато. Більш популярними були погляди так званих «централістів», тобто прихильників концепції Т. Г. Масаріка, які вважали, що поступово словаки стануть частиною чехословацької політичної нації. Серед прихильників цієї концепції були І. Дерер, І. Маркович, П. Благо, М. Іванка, М. Годжа. «Централісти» на чолі з І. Дерером відкидали ідею розбудови незалежної словацької політичної нації, тому що бачили в цьому перший крок до майбутнього відокремлення словацьких земель та їх повернення до Угорщини. І. Дерер формулював цю ідею так: «Якщо приймаємо концепцію, що словаки є самостійна нація з власними потребами національного самовизначення, то з часом ми дозріємо до права створити власну державу і до відокремлення від ЧСР» [129, s. 91].

Своє бачення чехословакізму існувало і у середовищі автономістів, представлених в першу чергу СНП. Вони сподівались, що в ЧСР буде реалізована програма федералізації, яка не була свого часу реалізована в Угорщині і яку протягом війни активно пропагувала в еміграції Словацька Ліга. Словащина, на їхню думку, повинна стати частиною дуалістичної чехо-словацької держави із широкими автономними правами [149, s. 129].

Головною опорою ідеї чехословацької національної єдності серед політичних партій були соціал-демократи та аграрії. Словацькі міністри в празькій владі були представниками саме цих політичних сил. Комуністична партія, яка виникла у 1921 р. після розколу в рядах соціал-демократів, у своєму ставленні до чехословакізму пройшла декілька етапів. Якщо на початковому етапі комуністи схвально ставилися до ідеї чехословацької єдності, то після V конгресу Комінтерну (1924 р.) різко змінили своє ставлення і проголосили необхідність надання словацькій нації права на ство-

рення самостійної держави. Ця політична лінія КПЧ не мала особливого успіху. В 1935 р. з огляду на чехословацько-радянський договір, КПЧ проголосила гасло підтримки Чехословаччини в обороні проти фашизму [3, s. 133].

Соціал-демократи, які після розколу втратили прихильність частини виборців, залишилися вірними програмі чехословацької національної єдності. Представник словацьких соціал-демократів І. Дерер подав декілька меморандумів до празької влади, присвячених подальшому розвитку чехословацької ідеї в державі. У них він наголошував, що необхідно посилити ідеологію чехословакізму, а також здійснити всі необхідні заходи для зменшення впливу партії А.Глінки. В середині 30-х рр., коли вплив Глінківської Словацької Людової Партії (ГСЛП) значно посилювався, соціал-демократи дійшли висновку, що існуюче політичне становище потребує змін.

І. Дерер бачив можливість вирішення словацької проблеми в розширенні крайового самоуправління і посиленні компетенції земських органів влади. Цей план у жовтні 1938 р. був узгоджений із президентом Е. Бенешем. Проте основою для посилення політичного об'єднання чехів і словаків він так і не став [3, s. 144–149].

Головним конкурентом ГСЛП за голоси виборців була Аграрна (республіканська) партія. Аграрії перебували на позиціях словацької національної єдності, проте в теоретичній розробці цього питання значного внеску вони не зробили. З часом партія змушена була реагувати на існуючі реалії і стала активним прибічником автономії, яка мала бути реалізована розширенням повноважень жупних і окресних комітетів і створенням земського жупного союзу, розширенням повноважень міністра із закордонних справ Словаччини.

В 30-х рр. всередині словацької фракції республіканської партії сформувався автономістський рух, його прихильників називали «земістами» (від назви часопису «Земля», який вони видавали). 1 травня 1933 р. прихильники автономізму скликали з'їзд у Зволені на якому відкинули ідею єдиної чехословацької нації. Незважаючи на те, що учасники з'їзду протестували проти офіційної ідеології партії, їх не виключили з її складу, оскільки вони перебували під патронатом М. Годжі. Це було яскравим свідченням втрати популярності ідеї чехословакізму серед словацьких політиків [15, s. 130].

В середовищі молодшої генерації словацьких політиків поширювались ідеї про необхідність створення концепції, яка стала б альтернативою чехословакізму.

25 червня 1932 р. в Тренчанських Теплицях відбувся з'їзд словацьких політиків, об'єднаних навколо часопису «Політика», які не підтримували автономістський рух. Делегати з'їзду відкинули ідею чехословакізму, натомість запропонували так званий регіоналізм. Згідно з ним головною умовою для розбудови держави є розвиток місцевого самоуправління. З'їзд мав широкий резонанс, а престиж часопису «Політика», якому дав інтерв'ю Т. Г. Масарик, значно зріс [15, s. 131].

Жоден з проектів автономії Словаччини не мав надії здобути значну підтримку в середовищі чеських політиків. Проекти автономії Словаччини, з погляду чеських політиків, значно ускладнили б реалізацію державної влади в Словаччині і стало б першим кроком до її відокремлення від ЧСР.

Починаючи з 30-х рр. було зрозуміло, що ідея чехословацької національної єдності, на яку спиралась ЧСР, не буде реалізована. Це було зумовлено цілим рядом причин. Серед найголовніших: відсутність чіткого формулювання концепції чехословацької політичної нації, неврегульованість проблеми автономії Словаччини, важке економічне становище. Крім того, словаки мали негативний досвід реалізації ідеї єдиної угорської політичної нації, для втілення якої всі інші нації були піддані мадяризації. Звідси побоювання частини словацьких політиків, що в ЧСР словаки будуть повністю асимільовані чехами. Власне й самі чехи не були готові зректися власної чеської національної ідентичності, на користь ідентичності чехословацької. Проте, побоювання словацьких політиків були безпідставними. Доказом цього є те, що у Словаччині не було засновано жодної чеської школи [15, s. 128].

Загалом, період існування Першої Чехословацької республіки був занадто коротким, а політичні та економічні умови занадто несприятливим для того, щоб ідея чехословацької політичної нації могла бути успішно реалізована.

Важливим аспектом національного питання в ЧСР було його правове регулювання, що включало в себе велику кількість різноманітних нормативних документів. Переважна більшість яких стосувалась прав та обов'язків національних меншин в державі.

Загальнообов'язкові норми визначились Конституцією Чехословаччини, яка була прийнята 29 лютого 1920 р. Конституція проголошувала

Чехословаччину демократичною республікою. В питаннях державного устрою конституція виходила із принципу єдиної держави. Відповідно до цього § 3 Конституції визначав, що територія ЧСР утворює єдине і неподільне ціле, кордони якого можуть бути змінені лише конституційним законом. Єдине чехословацьке громадянство встановлювалось § 4. Тобто, ЧСР була унітарною державою [26, с. 247].

Основний закон юридично закріплював політичну спільність чехів і словаків. Відповідно у Конституції та законах ЧСР вживались такі поняття як «чехословацька нація» та «чехословацька мова». Власне Преамбула Конституції розпочиналася словами: «Ми, чехословацька нація...» В цьому контексті термін «чехословацька нація» означав політичну націю, тобто сукупність всіх громадян держави [154 s. 115].

В один день із Конституцією, відповідно до §129, був прийнятий закон «Про мови». «Чехословацька мова» проголошувалась державною, офіційною мовою республіки. Для національних та мовних меншин діяли наступні правила: суди, установи, органи республіки, діяльність яких охоплювала судовий округ, де, за результатами останнього перепису населення, проживало хоча б 20 % громадян Чехословаччини, які не володіли чехословацькою мовою, повинні були приймати скарги і заяви від таких осіб рідною для них мовою та давати відповідь не лише чехословацькою мовою, а перш за все, мовою подання [116, s. 268].

У §5–6 Закону йшлося про вживання мов меншин у Підкарпатській Русі. Згідно із Законом у всіх школах, закладах культури заснованих національними меншинами, спілкування відбувалося мовами національних меншин [116,s. 269].

Параграф 3 основного закону містив положення відносно статусу Підкарпатської Русі. Згідно з ним Підкарпатська Русь утворювала невід'ємну частину території ЧСР «на основі добровільного приєднання згідно із договором між головними союзними і об'єднаними державами в Сен-Жермені», яка повинна бути «наділена самою широкою автономією, сумісною із єдністю ЧСР» [115, s. 257]

В межах автономії Підкарпатській Русі надавалось право скликання власного сейму. Сейм мав право здійснювати законодавчу владу в питаннях мови, освіти, релігії та місцевого управління. Прийняті сеймом закони мали бути затверджені президентом республіки, а також губернатором і відповідним міністром.

Головою краю мав бути губернатор, який призначався президентом за пропозицією уряду. Губернатор був відповідальний «також перед сеймом Підкарпатської Русі». Це положення передбачало, що крім власне сейму краю, губернатор повинен бути підзвітним президенту і уряду ЧСР [115, s. 258]

Підкарпатська Русь повинна бути представлена в парламенті Чехословаччини певною кількістю депутатів, яка визначалась згідно відповідного чехословацького положення про вибори. Це означало, що сейм Підкарпатської Русі не міг визначати число і спосіб обрання депутатів та сенаторів до Національних Зборів.

Не зважаючи на те, що згідно із конституцією ЧСР діяльність автономних органів Підкарпатської Русі була підконтрольна празькій владі, до Закарпаття не застосовувались окремі із обмежувальних положень Сен-Жерменського договору. Зокрема це стосувалося положення, яке встановлювало, що депутати (сенатори) від Підкарпатської Русі не будуть мати права голосу в питаннях, які віднесені до компетенції сейму Підкарпатської Русі, а також положення згідно з яким сейм Підкарпатської Русі не мав права обирати свою президію [26, с. 247].

Розділ VI основного закону був присвячений національним меншинам і гарантував всім громадянам Чехословаччини «рівність перед законом незалежно від расової, мовної та релігійної приналежності».

Необхідно наголосити, що під час прийняття Конституції положення цього розділу викликали бурхливі дискусії. Представники національних демократів вважали, що не потрібно у галузі забезпечення прав меншин виходити за рамки, що у свій час були передбачені австрійським законодавством. Опозиція, яку підтримували соціал-демократи, виступала за лояльну національну політику. З метою підкреслення зустрічного ставлення держави до національних меншин розділ називався «Охорона меншин національних, релігійних і расових». Використання поняття «національних» повинно було відобразити рівні права усіх проживаючих на території ЧСР народів [117, s. 28].

У коментарі Конституційного комітету до положень Конституції відзначалось: «оскільки поняття «народу», «національності» не є визначеним, тому вираз про рівність «без різниці раси, мови чи віросповідання» залишає кожному можливість обирати свою національність у залежності від того, у чому він знайде ознаки своєї національної приналежності ». Наголошувалось, що національність повинна була встановлюватися «добросо-

вісно і правдиво». При цьому відкидалась австрійська практика, за якою критерієм встановлення національної приналежності була рідна мова чи мова спілкування [117, с. 30].

Важливим питанням, яке потребувало правового регулювання, було надання меншинам можливості здобувати освіту рідною мовою відповідно до національних традицій.

У §§130–132 Конституції відзначалось: «Загальні закони надають громадянам республіки право створювати та керувати за рахунок власних коштів благодійними, релігійними, соціальними установами, школами та іншими виховними закладами, всі громадяни держави незалежно від національності, мови, релігії або раси є рівними і мають право вільно користуватись своєю мовою та відправляти свою релігію в цих закладах» [115, с. 262].

Закон «Про національні школи та приватні виховні заклади», прийнятий 3 квітня 1919 р., встановлював можливість, а в окремих випадках обов'язок голови земської шкільної ради створити громадську національну школу у кожному населеному пункті, де проживало щонайменше 40 учнів, для яких рідною була інша, а не чехословацька мова. Створення такої школи було обов'язковим, якщо у даному населеному пункті не було державної школи з рідною для цих дітей мовою навчання [117, с. 232].

Якщо національна меншина нараховувала хоча б 400 чоловік, то в окрузі її проживання повинні створюватись бібліотеки або відділення в бібліотеках з літературою на мові меншини. Для меншин, які не відповідали цьому критерію, але становили 10 % від населення округу, створювалась спільна для декількох населених пунктів бібліотека [117, с. 237].

Правове регулювання проблеми здобуття освіти представниками національних меншин було надзвичайно важливим, оскільки серед них був досить високий відсоток неграмотності населення. Під час перепису населення у 1921 році в Чехії було виявлено 2,38 % неграмотних «чехословаків» та 2,52 % неграмотних осіб німецької національності, у Словаччині — 15,72 % неграмотних чехословаків та 43,55 % русинів. Всього у Словаччині було 15,03 % неграмотних. На Підкарпатській Русі виявлено 16,29 % неграмотних чехословаків, 65,67 % русинів, загальний рівень неграмотності становив 50,16 % [36, с. 43].

З цією метою чехословацька влада сприяла розвитку освіти національних меншин на всіх рівнях. На території ЧСР діяло декілька вищих навчаль-

них заклади, мовою навчання у яких була мова національних меншин. Усього у чеських та словацьких університетах, за даними перепису 1921 р., навчалось близько 19570 студентів, у німецьких — 8124 студенти, а в угорських — 461 студенти [36, с. 43].

Таким чином, чехословацьке законодавство надавало національним меншинам широкі можливості для всебічного культурного розвитку. Загальнообов'язкові норми правового регулювання національного питання в ЧСР закріплювалися в Конституції 1920 р., яка у питаннях національних меншин ґрунтувалась на положеннях міжнародних договорів. Конституція законодавчо закріплювала політичну єдність чехів і словаків, зберігаючи при цьому право словаків на власну національну самобутність. ЧСР проголошувалася унітарною державою і лише Закарпаттю надавалось право на територіальну автономію. Досить широкі права були надані національним меншинам у галузі освіти, що мало важливе значення для боротьби із неписьменністю.

2. 2. Партиїно-політична система Першої ЧСР (1918–1938)

Політичні партії в Першій Чехословацькій республіці займали особливе місце із самого початку її заснування. Недаремно сучасники часто називали цю державу республікою партій.

Необхідно зазначити, що роль політичних партій в Першій ЧСР дещо відрізнялась від загальноприйнятого розуміння місця політичних партій в суспільстві у сучасний період. Якщо на сучасному етапі політична партія, як правило, виконує функції добровільного об'єднання громадян, прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має сприяти формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах [35, с. 123], то в ЧСР партії мали значно ширші функції.

Політичні партії впливали на повсякденне життя чехословацьких громадян не лише через участь у діяльності органів влади, а й через сотні професійних, кооперативних, молодіжних, жіночих, спортивних, культурно-освітніх та інших організацій. Крім того партії мали мережу видавництв та періодичних органів преси [35, с. 18]. Як відзначив з цього приводу чеський дослідник Д.Гарна: «Партії супроводжували життя людини від колиски до труни» [12, с. 536].

У Чехословаччині станом на 1938 р. нараховувалося 60 партій. Успіху на виборах вдалось досягнути лише чверті з них. Взаємодію політичних партій з державою, а також іншими елементами політичної системи та громадянами характеризує інститут партійної системи.

Партійна система визначається, по-перше, кількістю, характером і взаємовідносинами існуючих в країні партій, по-друге, особливими умовами діяльності цих партій, по-третє, їх фактичною роллю у галузі керівництва державними справами, особливо у сфері формування уряду [157, с. 82].

Для партійної системи Першої ЧСР була характерна поліпартійність — тенденція до утворення великої кількості партій [14, с. 298]. Її причинами є вплив кількох чинників, першим з яких є строкатий етнічний склад населення. Переважна більшість із національностей республіки ще до проголошення її незалежності утворила свій власний партійно-політичний спектр, який був національно ізольований.

Виключенням були партії марксистського спрямування, які були побудовані на інтернаціональній основі. В рамках національної спільноти відбувся поділ партій відповідно до інтересів тих соціальних груп, які вони представляли (робітників, селян, підприємців, інтелігенцію), що також сприяло збільшенню кількості партій. При цьому, кожен із національних політичних таборів мав свої особливості та перебував на різних фазах розвитку партійно-політичної структури на момент входження до складу ЧСР [158, с. 102].

Чинником, який сприяв зростанню кількості партій, була пропорційна виборча система. На думку французького політолога М.Дюверже саме пропорційна виборча система є головною запорукою створення багато-партійної системи, оскільки за її умов самостійний виступ партії на виборах завдає їй мінімальної шкоди, що не сприяє злиттю подібних за ідеологічним спрямуванням партій. Прикладом такого явища науковець називає саме міжвоєнну Чехословаччину [14, с. 310].

Характер виборчої системи не був визначальним чинником формування партійно-політичної системи ЧСР. Крім того, окремі політичні партії демонстрували прагнення до об'єднання, саме з метою здобуття додаткових голосів на виборах. Яскравим прикладом є польські та угорські політичні партії, об'єднанчі прагнення яких, щоправда, були в значній мірі продиктовані з-за кордону. Тим не менш, пропорційна виборча система стала додатковим чинником, який підсилив становлення в ЧСР поліпартійності [10, с. 41].

Поліпартійна система Першої ЧСР часто зазнавала критики з боку прихильників ліберальної демократії, які вважали, що кількість партій у державі повинна бути значно меншою. Цю точку зору поділяли Т. Г. Масарик і його наступник Е. Бенеш. Вони закликали до припинення конфліктів між партіями, турбуючись питаннями про єдність народу, з метою співпраці всіх народностей і груп. Політики вважали, що найбільш оптимальним варіантом партійної системи є двох- або трьохпартійна [12, s. 537].

В перший рік існування ЧСР нараховувалося близько 20 партій, в останній — понад 60 [7, s. 64]. Провідну роль на початковому етапі існування республіки, безумовно, відігравав чеський політичний табір, який зазнав певної модифікації після Першої світової війни. Так, молодочеський табір у новій державі був представлений Чехословацькою національною демократичною партією (ЧНДП). Партія націонал-соціалістів об'єдналась із частиною реалістів, прогресистів і анархокомуністів і постала як Чеська Соціалістична партія, від грудня 1919 р. — як Чехословацька соціалістична партія (ЧСП). Провідну роль у її діяльності відіграло націонал-соціалістичне крило.

Об'єднавчі процеси відбулись у досить неконсолідованому таборі політичного католицизму, внаслідок чого утворилась Чехословацька Народна партія (ЧНП). Аграрна партія розпочала свою діяльність в Першій ЧСР як сильна і консолідована політична партія. З метою популяризації партії серед населення прийняла назву Республіканська партія чехословацького села (РПЧС), після об'єднання із словацькими аграріями у 1922 р. [12, s. 543].

Найбільшу популярність у перших виборах до парламенту (1920р) здобула Чехословацька Соціал-демократична партія (ЧСДРП), яка після об'єднання із словацькими соціал-демократами у грудні 1918 р. перетворилась на загальнодержавну партію. Через деякий час в середині партії посилювались суперечності між соціалістично-реформістським та революційним крилом. У 1921 р. відбувся розкол в середині партії, прихильники революційного крила заснували інтернаціональну Комуністичну Партію Чехословаччини (КПЧ) [7, s. 24].

КПЧ не є єдиним прикладом виходу опозиційного крила зі складу партії, проте є єдиним успішним. Решта спроб опозиціонерів після виходу зі складу партії заснувати власну потужну політичну силу зазнали невдачі. Такі партії з часом або розпадались, або вливались до складу більш впливових політичних сил.

В словацькому політичному таборі після проголошення незалежності Чехословаччини розпочалась фаза диференціації та становлення словацьких політичних партій. Словацька Національна Партія (СНП) переживала складний етап відокремлення від неї окремих політичних напрямків, які сформувались під час Першої світової війни. Зокрема, із складу СНП відокремився католицький табір, який утворив Словацьку Людову Партію (СЛП), а також аграрії, які увійшли до складу РПЧС [7, s. 82].

В цей час розпочинаються спроби інтегрування чеських політичних партій в словацьку партійну структуру. Вони мали дві форми. Перша — об'єднання чеських і словацьких партій подібних за ідеологічним спрямуванням. Прикладами такої інтеграції є чехословацькі аграрії та соціал-демократи.

Варто зауважити, що в жодному із цих випадків інтеграція не була повною, в обох політичних партіях існувало словацьке крило, яке часто висловлювало незгоду із рішеннями керівництва партії [12, s. 546].

Спробою об'єднання католицьких партій став передвиборчий союз СНП і СЛП у 1920 р., проте, одразу після виборів кожна із партій пішла власним політичним шляхом. СНП протягом тривалого часу брала участь в урядових коаліціях, в той час як СЛП після короткої участі у панській коаліції остаточно перейшла на опозиційні позиції [12, s. 546].

Другою формою інтеграції стали спроби чеських політичних партій розбудувати власну партійну структуру у Словаччині. Чеські партії без словацької складової здобули підтримку хіба що серед чеських урядників, учителів та робітників, які перебували в регіоні з метою вирішення кадрової проблеми. Словацька партійна структура була фрагментарною і асиметричною, що значно ускладнювало завдання її повної інтеграції до Чехословацької держави [7, s. 90].

Після проголошення незалежності ЧСР значно ускладнилось становище німецьких політичних партій на німецьких територіях, що увійшли до її складу. Якщо до 1918 р. на цих територіях діяли великі німецькі партії організовані в масштабах усієї держави, то після проголошення нових кордонів партії були змушені наново розбудувати партійну структуру у межах нової держави.

Найважчим випробуванням для німецьких партій в ЧСР став їхній новий статус в державі: із привілейованих партій, які брали активну участь у державному управлінні, вони перетворилися на партії національної меншини, яка категорично не визнавала новий державний устрій [9, s. 45].

Протягом 1919–1920 рр. у ЧСР конституювалися декілька великих німецьких партій: Союз Землеробів (Бунд), Німецька Соціально-Демократична Робітнича Партія (НСДРП), Німецька Християнсько-Соціалістична Народна Партія (НХСНП), Німецька Демократична Партія Свободи Слова(НДПСС), Німецька Реміснична Партія (НРП), Німецька Національна партія(ННП), Німецька Націонал-Соціалістична Робітнича партія (ННСРП). Найбільш чисельною з німецьких партій була НСДРП, в ній, як і в ЧСДРП, відбувся розкол і частина її членів перейшла у 1921 р. до складу КПЧ [12, s. 548].

Крім цих партій існувало ще близько десяти невеликих німецьких партій, які не мали значної популярності і швидко зійшли з чехословацької політичної сцени.

Угорські політичні партії, як і німецькі, були не згодні зі своїм новим становищем в державі. Колишні привілейовані партії змушені були заново розбудовувати партійну структуру в ЧСР. Найбільш впливовою угорською партією в Чехословаччині була Земська Християнсько-Соціалістична партія (ЗХСП), яка здобула популярність не лише серед угорського населення республіки, а й серед німців, які проживали на території Словаччини. Другою за популярністю була Угорська Земська Партія Землеробів і Малоземельних, яка в 1925 р. була перейменована в Угорську Національну Партію (УНП). Найбільшою популярністю партія користувалась серед селянства, проте з часом їй вдалося здобути популярність серед ремісників і торговців [12, s. 549].

Соціалістичний табір був представлений Угорсько-Німецькою Соціал-Демократичною партією, яка тісно співпрацювала із ЧСДРП. Незважаючи на тривалі переговори між обома політичними силами, їхнє злиття так і не відбулось.

Об'єднавчі зусилля в націоналістичному угорському таборі завершилися успішно лише у 1936 р., коли християнські соціалісти і націоналісти утворили спільну Об'єднану Угорську Партію (ОУП). Зважаючи на порівняно невисокий відсоток угорського населення в республіці (5,6 %) в умовах пропорційної системи воно могло претендувати лише на незначне представництво в органах державної влади [4, s. 31].

Польські політичні партії, які діяли на території Тешинській Сілезії мали незначний вплив на партійно-політичну структуру республіки. У зв'язку з незначною чисельністю польської меншини, польські партії не мали висо-

кого ступеню диференціації. Після вирішення суперечки з приводу кордону між Чехословаччиною і Польщею, активно розпочала свою політичну діяльність Польська Соціалістична Робітничка Partія (ПСРП). Також досить популярними в середовищі польської меншини були Союз Сілезьких Католиків (ССК) і Польська Народна Partія (ПНП) [12, s. 550].

Одним із свідчень демократичності політичного ладу ЧСР був розвиток єврейських партій. Становище єврейської меншини в Чехословаччині було значно кращим, ніж в інших країнах Центральної Європи, влада держави офіційно визнала євреїв окремою національністю. В середовищі єврейських партій відбувались складні процеси розподілу сфер впливу, пов'язані з диференціацією єврейських партій не лише за ідеологічним спрямуванням, а й за релігійною, національною та культурною приналежністю. Найбільший вплив серед єврейського населення республіки мала Єврейська Partія (ЄП), яка дотримувалась сіоністської орієнтації і активно співпрацювала з єврейською міжнародною організацією Поале Сіон [75, s. 78].

Розвиток русинських партій ускладнювався діяльністю на території Підкарпатської Русі великої кількості партій інших національностей. Власне русинські партії диференціювались не лише за ідеологічним спрямуванням, а й за національно-культурним.

Найбільш впливовими були два напрямки: українофільський і русофільський. Серед найбільш популярних русофільських партій були: Автономний Землеробський Союз (АЗС), Карпаторуська Трудова Partія (КТП), Руська Народна Partія (РНП). Українофільські позиції замала Руська Хліборобська (Земледільська) Partія (РХ(З)П), Українська Селянська Partія (УСП). Варто зазначити, що переважна більшість русинських політичних партій в основі своєї політичної програми поклали гасло автономії Підкарпатської Русі. Більш радикальними вимоги русинських політичних партій, як і партій інших меншин, стали після загострення економічної кризи [12, s. 552].

Виключенням у партійно-політичній структурі першої ЧСР стала Комуністична Partія Чехословаччини (КПЧ), яка була єдиною інтернаціональною партією ЧСР, до лав якої належали представники всіх національностей республіки. Слід зазначити, що провідну роль у керівництві партією відігравав Комуністичний Інтернаціонал [7, s. 325].

Між політичними партіями постійно відбувалась боротьба, яка з часом призводила до заснування нових партій, що й призвело до значного зрос-

тання їхньої чисельності. Встановити точну кількість політичних партій Першої ЧСР досить складно, адже значна частина політичних утворень, які називали себе політичними партіями, за своєю суттю не відповідали цьому поняттю, а були утвореннями іншого типу (політичним рухом, політичним клубом).

При розгляді цього питання часто лунає критика політичної системи Першої ЧСР і виникають сумніви у політичній зрілості чехословацького суспільства, але, глибший аналіз проблеми вказує на те, що розрізненість політичного табору в ЧСР не була настільки глибокою, як це може здатись на перший погляд. Серед політичних партій виділялись п'ять-шість партій, які були достатньо впливовими, щоб претендувати на участь у формуванні політичної системи.

Ступінь впливу політичної партії на політичну систему держави визначається за двома основними показниками: чисельністю членів партії і тих, хто їй симпатизує та роллю в управлінні державою [158, s. 158].

Найбільш об'єктивним показником кількості прибічників тієї чи іншої політичної партії є результати виборів, оскільки самі партії, прагнучи справляти враження впливового політичного суб'єкта, досить часто завищували дані про свій кількісний склад.

Політичні партії, які є однією з найважливіших частин виборчого процесу, в правовій системі ЧСР не регулювались жодним законом. Це явище не було характерним виключно для міжвоєнної Чехословаччини. Тут знайшли відображення дві політичні традиції, які домінували в європейських партійно-політичних системах протягом ХІХ ст. Перша полягала у другорядній ролі політичної партії — посланець відповідав перш за все перед своїми виборцями і лише потім перед партією, до якої належав. Друга причина відсутності законодавчої регламентації діяльності політичних партій полягала у небажанні самих політичних партій бути регульованими законом. Партії влади законодавчої підтримки не потребували, опозиційні партії не бажали прийняття подібного закону через страх можливих утисків з боку влади [12, s. 555].

Взаємодія політичних партій з державою певною мірою визначалась конституцією 1920 р. у якій мова йшла про пропорційну виборчу систему. Проте поняття «політична партія» в основному законі ЧСР не згадувалося. Діяльність партій опосередковано регулювалася виборчим законодавством і виборчими радами, які оперували поняттям «виборча партія». При

цьому особливості функціонування партії не підлягали контролю з боку законодавства, тому партії мали повну свободу у виборі кандидатів для участі у виборчому процесі. Поняття «виборча партія» визначалось як тимчасовий суб'єкт утворений для участі у виборах, що абсолютно не відповідало реальній суті політичних партій республіки, переважна більшість з яких були сталими політичними утвореннями [12, с. 556].

Згідно із конституційним законом «Про вибори», який був прийнятий 29 лютого 1920 р., партії були зобов'язані не пізніше ніж за 21 день до виборів подати головам окружних виборчих комісій кандидатські списки, які повинні бути підписані сотнею виборців, що включені до постійних виборчих списків. Для словацьких виборчих округів необхідною була тисяча підписів виборців. У випадку, якщо кандидатський список не відповідав вимогам або назви партії не досить чітко відрізнялись одна від одної, голова окружної виборчої комісії зобов'язував партію внести зміни. Якщо цього не відбувалось, то виборча комісія визнавала кандидатські листи партії не дійсними, про що повідомлялось в урядових часописах [166, с. 136].

З цього закону випливає розуміння партії як передвиборчого об'єднання, яке підтримували не менше ста, а в Словаччині не менше тисячі виборців і яке подає спільний кандидатський лист. Виборче законодавство не містило положення, яке б забороняло виборцям підписувати різні кандидатські списки.

По-суті виборці здійснювали свій вибір не між кандидатами, а між кандидатськими списками. Цікавою особливістю виборчого закону було надання права партіям створювати нові кандидатські списки. Це право надавалось партіям, які при голосуванні здобули не менше 2 000 голосів виборців в одному окрузі, або якщо «виборче число» досягнуло 20 000 голосів. В ці нові кандидатські списки могли бути вписані лише особи, які знаходились на початку кандидатських листів партії та не були обрані. В коментарі до закону відзначалось, що метою цього положення є забезпечення проходження до парламенту провідних членів партії, які з тих чи інших причин не були обрані за старими кандидатськими списками [161, с. 137].

У випадку виникнення суперечливих питань, пов'язаних із політичними партіями, здійснювались спроби їх регулювання законом «Про спілки» від 1867 року. Згідно з ним належало оголосити про виникнення спілки і,

якщо органи державної влади протягом чотирьох тижнів після оголошення заснування спілки її не заборонять, вона могла вільно здійснювати свою діяльність [12, s. 556].

Так виник найбільший парадокс існування політичних партій в державі: будучи одним із головних суб'єктів творення права в державі (шляхом парламентської діяльності) самі вони не були правовими суб'єктами.

Чехословацьке законодавство розпочне правове регулювання діяльності партій лише в 1933 р. із прийняттям закону про заборону діяльності політичних партій, який був спрямований в першу чергу проти екстремістських партій, які загрожували цілісності держави та її демократичному устрою [6, s. 201].

Становище політичних партій у міжвоєнній Чехословаччині яскраво ілюструють результати парламентських виборів, які у Першій ЧСР проходили в 1920, 1925, 1929 і 1935 рр. Жодна із політичних партій не здобула визначної переваги. Виключенням були чехословацькі соціал-демократи, які у 1920 р. здобули 27 % голосів. Проте внаслідок розколу між реформістським і революційним крилом всередині партії та утворення КПЧ відбувся розподіл електорату між двома політичними силами, і, відповідно, зниження популярності ЧСДРП [4, s. 88].

Партії відігравали вирішальну роль в галузі творення права. Будь-який закон в парламенті приймався більшістю голосів. Тому партії поставали питання про необхідність досягнення компромісу. Це завдання ускладнювалось відсутністю у парламенті класичної більшості і опозиції. У Чехословацькому парламенті існувала сильна опозиція в особі німецьких партій, яка, була налаштована не проти владної більшості, а проти існування держави взагалі. Крім того, починаючи від 1921 р., лави опозиціонерів пополнила сильна комуністична партія.

Це змушувало так звані «державотворчі» партії постійно вести переговори з метою досягнення компромісу. Зважаючи на те, що політичні партії більшості мали різну політичну орієнтацію і висували різні політичні вимоги, досягнення компромісу для них було надзвичайно складним завданням. Партійні коаліції були досить нетривкими, і у випадку бажання однієї з партій, учасниці коаліції, перейти до лав опозиції наставала політична нестабільність. Особливо складним було досягнення порозуміння всередині коаліції в періоди входження до її складу партій національних меншин (переважно німецьких) [4, s. 92].

Пропорційна виборча система надавала можливість потрапити до парламенту досить значній кількості партій. В чехословацькому парламенті одночасно існувало 15–16 парламентських партійних клубів. В цих умовах жодна з політичних партій не могла здобути більше 50 % мандатів, і, відповідно, не могла утворити парламентську більшість без об'єднання з іншими партіями. Незмінною передумовою встановлення владної більшості було утворення партійної коаліції. Саме коаліція формувала уряд, який був відповідальний перед парламентом і володів правом законодавчої ініціативи. Для першої Чехословацької республіки були коаліції чотирьох типів: загальнонаціональна (1918–1919, 1922–1926), червоно-зелена (1919–1920), панська (1924–1929) і широка (1929–1938) [29, с. 106].

Першу загальнонаціональну коаліцію (14 жовтня 1919 р. — 8 липня 1919 р.), утворили аграрна партія, соціал-демократи, націонал-соціалісти, національні демократи і народна партія. Після виборів 1925 р. до неї вступила і ремісничка партія 29, с. 107]. Уряд очолив лідер національних демократів К. Крамарж.

Варто зазначити, що міністерські портфелі в уряді були розподілені таким чином, що найбільш впливові з них отримали аграрії. Це були посади міністрів внутрішніх справ, сільського господарства, праці, залізниць. Національні демократи крім посади прем'єр-міністра здобули посаду міністра фінансів. Чехословацькі націонал-соціалісти були представлені міністрами оборони, пошти та телеграфу, соціальні демократи міністрами юстиції, освіти і соціальної політики, а католицька народна партія здобула посаду міністра охорони здоров'я. Словацький клуб здобув в уряді посаду міністра без портфеля.

Уряд К. Крамаржа отримав назву «загальнонаціональний» оскільки коаліція, на основі якої він був створений, об'єднувала чеські і словацькі партії. Головним завданням, яке постало перед урядом стало забезпечення внутрішньої та зовнішньої стабільності в державі Варто зазначити, що до початку грудня 1919 р. уряд не мав визначеної програми своєї роботи. Єдиним чітко вираженим ідеологічним положенням була ідея єдності чехів і словаків [11, с. 423].

10 липня 1919 р. коаліція проголосила свою програму. Головною метою було проголошено збереження «миру і порядку в країні».[9, с. 97]. Уряд планував здійснення реформ, але наголошував, що дії влади не будуть радикальними.

Розкол в лавах соціал-демократів, виступи лівих проти урядової коаліції з буржуазними партіями, призвів до кризи партії, потім до відставки Тусара і заміни червоно-зеленої коаліції на початку вересня 1920 р. новим кабінетом (технічним урядом) Я.Черного. Економічна ситуація залишалася складною, уряду доводилося вирішувати питання забезпечення державних службовців, становище яких було катастрофічним. В черговий раз загострилися чесько-німецькі відносини. Ситуація ускладнювалася тривалою важкою хворобою президента [11, s. 425].

В цих умовах поступово склалась так звана «П'ятірка» — неконституційний, але впливовий політичний орган із лідерів провідних партій, які офіційно виступали як Об'єднаний виконавчий комітет їхніх парламентських клубів. Від соціал-демократів в «П'ятірку» входив Р.Бехине, потім А. Мейсснер, від аграріїв — Антонін Швегла, від національних соціалістів — Й. Стршибрни., народну партію представляв Я.Шрамак, національних демократів — А.Рашин, а після його смерті К.Крамарж. Найбільш впливовою фігурою «п'ятірки» був А.Швегла [11, s. 101].

На думку Ю.Бисаги існування такої інституції як «п'ятірка» було індикатором того, що парламент не виконує свої функціональні обов'язки, як елемент політичної системи ЧСР [34, с. 58].

«П'ятірка» була неофіційним об'єднанням лідерів партій, які створювали чехословацьку більшість. Влада «п'ятірки» тривала з незначними змінами до березня 1926 р. Її влада була реальною у період уряду Я. Черного і Е. Бенеша. Хоча, коли при владі став Бенеш, було домовлено, що «п'ятірки» належатимуть лише парламентські рішення, а уряду — законодавча ініціатива. Оскільки в «п'ятірки» перебували лідери партій, а в уряді, як правило, другорядні партійні представники, домовленість ця не стала реальністю. Парламент досить часто у своїх рішеннях керувався вказівками «п'ятірки» і був лише засобом для офіційного прийняття її політичних рішень [8, s. 22].

Незважаючи на те, що існування «П'ятірки» було відступом від демократичних норм, її діяльність не слід оцінювати однозначно негативно. О.Серапіонава відзначила, що в умовах різкого загострення соціальних і національних суперечностей літом-зимою 1920 р. створення «п'ятірки» дозволило зберегти сам демократичний режим [13, s. 119].

Варто зазначити, що хоча «П'ятірка» специфічний орган для ЧСР, однак існування подібного утворення було характерним і для інших держав, для яких воно виступало проявом тенденції до олігархії [13, s. 59].

У випадку з ЧСР існування «п'ятірки» було проявом провідної ролі партій у політичній системі держави, що не відповідає класичному парламентаризму. В умовах держави партій парламенту відводилась другорядна роль.

Не лише «П'ятірка» визначала політичне життя в країні. Великий значення мала впливова група, яка склалась навколо Е.Бенеша і Т. Масарика, яка отримала назву «Град». Саме поняття «Град» включало не лише певні персоналії, а також ідеї і політичну практику. «Град» за своєю суттю був конгломератом політиків, впливових осіб, журналістів, юристів і літераторів, які підтримували політичні ідеї Т.Масарика і Е.Бенеша та втілювали їх в чехословацькому суспільстві. Його існування опиралось на високий авторитет президента в суспільстві. Найбільш наближеними до «Граду» були соціалістичні партії, хоча їх прихильники траплялись в різних політичних об'єднаннях, суспільних організаціях і рухах. Традиційними опонентами «Граду» були національні демократи [11, s. 490].

Обидві структури «Град» і «П'ятірка» тісно співпрацювали, але, при цьому, боролись за владу. «Град» мав досить сильний вплив у партіях «П'ятірки» надаючи окремим із них фінансові субсидії. [30, с. 120]

У листопаді 1925 р., в країні відбулись парламентські вибори за результатами яких знову відновила свою діяльність загальнонаціональна коаліція під керівництвом А.Швегли. Крім А.Швегли свої посади зберегли лише Е.Бенеш (міністр закордонних справ) та Й.Каллай (вповноважений міністр для управління Словаччиною). Уряд, який був створений 9 грудня 1925 р. проіснував недовго через суперечності всередині коаліції. В цей період перестає існувати «П'ятірка», але їй на зміну приходить комітет міністрів, представників коаліційних партій. Кількість його членів змінювалась, але мета — узгодження основних урядових рішень — залишалась незмінною [30, с. 124].

18 березня 1926 р. загальнонаціональну коаліцію змінив технічний кабінет на чолі з Я. Черним. Його метою була консолідація політичних сил і підготовка ґрунту для нової коаліції чеських, німецьких та угорських партій.

Політична ситуація залишалася нестабільною. Поступово почало складатись нове урядове угруповання об'єднаних аграрних партій та декількох клерикальних об'єднань, включаючи німецьку та угорську християнсько-соціальні партії, які виступали за укріплення зв'язків церкви і держави [8, s. 301].

В таких умовах була сформована нова коаліція під керівництвом А.Швегли, яку називали «панською», «громадянською» або «чесько-німецькою»(1926–1929). До її складу увійшли чехословацькі партії (аграрії, народна партія, ремісничка партія), дві німецькі партії (аграрії і християнські соціалісти), а також Глінківська СНП. Соціалістичні партії, які не здобули міністерські портфелі, перейшли в опозицію [12, s. 547].

На початку березня 1928 р. голова уряду А. Швегла серйозно захворів. Він вийшов із складу уряду і залишив політику. З лютого 1929 р. «панську» коаліцію очолював Ф. Удржал. Суперечності між народними демократами і аграріями сприяли посиленню нестабільності всередині коаліції.

Парламентські вибори, які відбулись 27 жовтня 1929 р., започаткували нову «широку» коаліцію(1929–1938), яка складалась із чехословацьких і німецьких партій (республіканська партія, народна партія, ремісничка партія, партія національних соціалістів, німецькі соціал-демократи і німецькі аграрії) [12, s. 547].

Період діяльності «широкої» коаліції позначився поступовим зростанням політичної нестабільності в чехословацькому суспільстві, яка значно загострилась внаслідок економічної кризи 1930–1933 рр.

Процес створення коаліції для чехословацького парламенту був надзвичайно складним. Об'єднання проходило в атмосфері конфліктів, суперечок з приводу розподілу повноважень, а коли зрештою вдавалось досягнути компромісу, він виявлявся нетривалим. Велика кількість партій в парламенті значно ускладнювала процес творення коаліції.

В умовах, коли неможливо було швидко утворити нову коаліцію, президент республіки застосовував інституцію урядової влади, тобто призначав уряд самостійно. Така необхідність виникала в 1920–1921 рр., 1926 р і 1938 р [12, s. 547]. В ЧСР уряд припиняв своє існування через суперечності всередині коаліції, єдиним виключенням був третій уряд М. Годжі, який пішов у відставку (22 вересня 1938 р) під тиском громадськості, яка протестувала проти його згоди із англо-французькою нотою про передачу прикордонних чеських областей нацистській Німеччині.

Аналізуючи проблему партійної коаліції, як елемента демократичної системи ЧСР, варто відзначити, що існування «загальнонаціональної» коаліції в умовах, які склалися було практично неможливим, оскільки їй протистояла досить чисельна нелояльна опозиція (ліві і праві) [34, с. 50].

З точки зору розвитку політичної системи держави важливим кроком було створення «панської» коаліції за участю двох німецьких політичних партій. О. Серапіонова називала входження німецьких партій до складу коаліції початком процесу ліквідації національних партійних блоків і створення нових політичних структур, які будувались не за національною, а за політичною приналежністю[30, с. 125].

Проте, участь німецьких партій у коаліції не означала їх відмови від своїх національних вимог і повного примирення із статусом національної меншини в ЧСР. Політику судетсько-німецького активізму, одним із проявів якої була німецька участь в урядовій коаліції, сучасники визначали як «шлюб із розрахунку», адже метою її було здобуття влади в першу чергу для покращення становища німецького населення в державі [163, s. 37].

Оскільки соціалістичні партії не ввійшли до складу «панської» коаліції, вони утворили опозицію. Це стало важливим елементом розвитку парламентаризму в ЧСР, оскільки опозиція соціалістичних партій, на відміну від німецької опозиції, була лояльною до держави. Існування такої опозиції є необхідним елементом функціонування парламентської демократії [63, s. 245].

Таким чином, політичні партії були однією із структурних частин політичної системи чехословацької держави. Вони відіграли важливу роль у її формуванні. Структура партійно-політичної системи ЧСР не обмежувалась традиційним поділом політичних партій на праві, ліві та центристські. У чехословацькій політиці партії розподілялись перш за все за національною ознакою, а вже потім, в межах власної національної спільноти за ідеологічним спрямуванням. Цей чинник поруч із пропорційною виборчою системою сприяв появі великої кількості політичних партій і значно ускладнював утворення партійної коаліції необхідної для нормального функціонування парламенту.

Формування політичної системи національної держави чехів і словаків здійснювалося на основі ідеї етнічної єдності чехів і словаків, яка була юридично закріплена в Конституції 1920 р. Безумовно, чехословацька ідея має в першу чергу політичне значення. Словаки, які поруч із чехами вели національно-визвольну боротьбу, яка призвела до утворення незалежної Чехословаччини здобули у цій державі роль «молодшого брата».

Проте, незважаючи на суперечливі аспекти чехословацької ідеї, для обох народів це був прогресивний крок. Словаки, зокрема, здобули зна-

чно більше можливостей для свого культурного і соціально-економічного розвитку, ніж вони мали, перебуваючи у складі Австро — Угорської імперії в рамках втілення ідеї єдиної угорської політичної нації. Варто зазначити, що вже з перших днів існування нової держави виникає національне питання, суть якого полягала у неприйнятті словаками і національними меншинами свого державно-правового статусу в ЧСР.

Розділ 3

Національне питання в програмах чеських і словацьких політичних партій

3.1. Національне питання в програмах чеських політичних партій

Із утворенням Першої ЧСР виникли нові умови для розвитку політичних партій. Чільне місце у багатопартійній політичній системі займали чеські і словацькі партії.

Основою розбудови нової держави була проголошена «чехословацька нація». В таких умовах логічним було б припустити, що у процесі подальшого розвитку політичної системи ЧСР відбудеться інтеграція чеських і словацьких партій і вони перетворяться на спільні «чехословацькі» партії. Проте, цей процес відбувся перш за все з тими партіями, для яких національне питання не відіграло першочергового значення. Окремі словацькі політичні сили були не згодні із впровадженням концепції чехословакізму, що спричинило утворення і розвиток словацького автономістського руху.

Безумовно, головною характеристикою більшості політичних партій на чехословацькій політичній арені була їхня національна орієнтація. Винятком із правил були комуністи і частково соціал-демократи, які проголосили себе інтернаціональними партіями.

Однією з наймасовіших чехословацьких політичних партій була Республіканська партія, яка на початковому етапі свого існування носила назву Чеська аграрна партія. Варто відзначити, що національне питання для чеських аграрників не було першочерговим, окрім тих питань, які стосувались взаємодії чехів і словаків. Лідери партії, зокрема, А. Швегла, неодноразово підкреслювали, що найважливішим завданням партії є дотри-

мання прав селянства і вирішення головних економічних проблем [54, s. 16].

Програма аграрної партії протягом усього її існування виконувала роль не лише основоположного документа партії, а й носила агітаційний характер. Досить часто її зміст мав емоційний характер, що було покликано привернути нових виборців на свій бік.

Одним із перших творців ідеології майбутньої аграрної партії був А. Щастний, який 7-го жовтня 1890 р. опублікував у Відні власну програму соціальних перетворень для покращення життя чеського селянства. Наступним кроком стала програма «Товариства чеських землеробів», опублікована 1896 р. [54, s. 12]. Дослідники відзначають, що це був настільки досконало опрацьований документ, що власне акт створення партії 1899 р, був на її фоні звичайною прокламацією [55, s. 39].

Перша офіційна програма партії була прийнята на з'їзді в 1903 р. Серед її головних творців були Д. Пражак, Ц. Горачек, Ф. Фідлер [54, s. 28]. В основу документа було покладено ідеологію аграризму — вчення, яке наголошувало на провідній ролі селянства у суспільстві.

Саме ця ідеологія, яка була в основі програмних положень партії, визначила її позиції у національному питанні. Ідеологи аграризму прирівнювали його до націоналізму. При цьому аграризм, на їхню думку, був значно важливішим, ніж націоналізм чеський, словацький чи чехословацький, оскільки під романтичним гаслом «любові до землі» мало відбутись об'єднання аграрників усієї планети. У рамках впровадження цієї тези у життя аграрники тривалий час здійснювали співпрацю із польським П'ястом, Болгарським землеробським союзом та аграрними партіями інших країн [42, s. 560].

Крім загальних положень документ містив розділи присвячені національно-політичним та соціально-культурним питанням, а після них — власне аграрну програму. Програмні положення щодо національних і політичних питань загалом були подібні до програмних положень Національної партії свободи думки (молодочехів). Спосіб вирішення національно-політичних проблем творці програми вбачали у послабленні централізму, розширенні повноважень чеського сейму. Хоча партія висловлювала незадоволення імперською радою, вона прагнула брати участь у творенні законодавства з метою покращення становища чеського народу. При цьому партія висловлювала бажання співпраці з автономістськими і федералістськими партіями [54, s. 16].

Варто зазначити, що аграрники на селі стали настільки ж популярними як соціалісти у містах. Поступово аграрна партія перетворювалась на масову партію з високим рівнем підтримки населення. Так, після виборів 1908 р., аграрники здобули 44 місця із 166 [164, с. 135]. Національну політику партії до 1918 р., характеризують дві тенденції: тісна співпраця із словаками і постійні конфлікти з німцями.

У питаннях співпраці з словаками на цьому етапі в ідеологічній програмі партії мова не йшла про чехословакізм, як політичну доктрину, оскільки аграрна партія позиціонувала себе як чеськослов'янська партія, підкреслюючи єдність з усім слов'янським селянством, а не лише із словаками. Співпраця з словаками була виражена у створенні системи аграрної періодики, яка мала видаватись в Угорщині. Ситуація змінюється із створенням нової Чехословацької держави. Ця подія змусила аграрників створити нову політичну програму, що і відбулось у 1919 р [42, с. 560].

Програма розпочиналась із твердження про важливість демократії для побудови майбутньої держави. Далі йшлося про майбутній політичний і економічний розвиток нової держави. Увага була приділена і національному питанню. Зокрема відзначалося, що національні меншини становлять важливу частину суспільства, і будь-яке насилля над представниками національних меншин є неприпустимим [110, с. 3].

Окремий розділ програми був присвячений Словаччині. Свою позицію з словацького питання, автори програми висловили так: «Хочемо подарувати свою опіку нашій братній Словаччині, яка після тривалої розлуки поєдналась із нашим братнім народом. Брати словаки є нам близькими, оскільки політичні вимоги їхнього населення є в переважній більшості вимогами землеробів, оскільки основна частина населення Словаччини — це селяни. Прагнемо, аби за умов повного збереження національної ідентичності братів-словаків, із врахуванням їхніх традицій і національного духу стала Словаччина частиною нашого руху. Наше селянство прагне стати для словаків незмінним радником і вчителем на землеробському шляху» [110, с. 24].

Безумовно, говорячи про словаків як про братній народ, творці програми прагнули підкреслити своє ставлення до словаків, як до народу рівноправного із чеським. Проте вони підкреслювали роль чехів як провідника на «землеробському шляху», пояснюючи це економічною відсталістю словацького селянства [110, с. 24].

У грудні 1919 р. партія змінила назву на Республіканську партію чехословацького села [41, s. 560]. У 1922р вона об'єдналась із словацькими аграрниками і утворила Республіканську Партію Землеробського і Мало-земельного Населення [42, s. 561].

У цьому ж 1922 р. була прийнята нова програма партії [92]. Відома чеська дослідниця Є.Броклова відзначила, що цю програму можна охарактеризувати трьома словами «демократія, республіка, аграризм» [7, s. 29]

Третій розділ програми мав назву «Нація, влада, держава». У ньому розкривалось розуміння авторами програми поняття «нація»: «Поняття «нація» виявляється не лише у мовній приналежності, але і у державності, політиці, економіці, соціальній сфері» [92].

У цій програмі, на відміну від попередньої вживається термін «чехословацька нація» і характеризується її роль у державі: «Нація чехословацька (її гілка чеська і словацька) власними зусиллями звільнила свій народ з рабства і створила свою незалежну державу на землях чеських і словацьких. До них мирними договорами приєднали Підкарпатську Русь. Цим фактом визначається становище чехословацької нації у власній державі» [92].

Дещо змінилось формулювання програмних положень щодо словаків, хоча загальна суть залишилась незмінною: «Із словаками нас об'єднує спільне походження, мова, багатовікова культура і концепція звільнення суспільства від іноземного іґа. Прагнемо потурбуватись про те, щоб Словаччина була винагороджена за те, що під час перебування у складі Угорщини була затримана у своєму розвитку більше за інші землі. Словацька мова повинна мати ті ж права, що і чеська, бути державною мовою у всіх частинах республіки, в усіх адміністративних і політичних установах, в школах та університетах» [92].

Ці положення свідчать те, що в ідеологів партії з'явилося більш конкретне розуміння становища Словаччини у новій державі. Крім того, в цей період в пресі та виступах аграріїв досить часто лунають твердження про «спільні чехословацьку мову і традиції» [92], що свідчить про те, що Республіканська партія була прихильником подальшої інтеграції словаків до новоутвореної держави і їх національного злиття з чехами.

Програма 1922 р. була доповнена розділом присвяченим становищу Підкарпатської Русі, у якому зазначалось наступне: «Підкарпатська Русь згідно із мирними договорами і Конституцією стала частиною Чехосло-

вацької республіки. Підкарпатська Русь зазнала утисків з боку Угорщини, ми вважаємо за необхідність надати їй економічну і культурну допомогу» [92].

Також програма містила окремий пункт присвячений національним меншинам, у якому містились положення про необхідність дотримання їх прав у різних сферах життя [92].

Загалом, характеризуючи програму 1922 р., можна з впевненістю сказати, що національне питання в ній висвітлено досить різнобічно, що свідчить про окреслення певної політичної стратегії партії щодо національного питання.

Наступна програма партії була прийнята у 1929 р. Її прийняття було зумовлено необхідністю вироблення стратегії у боротьбі зі світовою економічною кризою, від якої молода держава постраждала в значній мірі. Тому в новій програмі зміни більше стосувались саме її економічної частини. У порівнянні з попередньою програмою, в національному питанні жодних оновлень не сталося.

30 вересня — 1 листопада 1932 р. відбувся з'їзд Республіканської партії, проте нової програми, незважаючи на численні дискусії, він так і не прийняв. Натомість, за час з'їзду було прийнято резолюцію, в якій відзначалась необхідність організації чехословацького народу на засадах демократії незалежно від національної приналежності громадян [54, s. 36].

У грудні 1936 р. відбувся черговий з'їзд партії, який знову ж таки так і не прийняв нову партійну програму. На ньому була схвалена резолюція, основою якої було твердження про демократію як девіз політики чехословацького народу. Багато уваги приділялось необхідності розширення коаліції владних партій, необхідності співпраці представників різних національностей [54, s. 40].

Варто відзначити, що у 30-х рр. на передній план у національній політиці партії, як і багатьох інших політичних сил виходить німецьке питання. Одразу після прийняття резолюції 1936 р., на сторінках республіканського тижневика «Село», лідер партії Р. Беран зазначив: «Я бажаю нашій республіці миру всередині і зовні». Шляхом до встановлення миру він вважав розширення коаліції а також порозуміння із німецькими політичними силами. Лідер партії наголосив на необхідності досягнути угоди із Судетсько-німецькою партією і певних поступок з її боку: «Німці повинні поважати нашу державу. Нині можна назвати всіх німців, які голосують за Судетсько-

німецьку партію, а це чотири мільйони виборців, державними зрадниками» [92].

Після 1929 р. і до кінця існування Першої ЧСР так і не була прийнята нова політична програма. Багато дослідників схильні пояснювати це тим, що ідеологія аграризму вичерпала себе. Д.Міллер відзначав, що серед ідеологів партії так і не знайшлося нового Леніна чи Бернштейна, який зміг би перетворити аграризм на довершене, цілісне політичне вчення [165, s. 112].

Безумовно, ідеологія Республіканської партії мала широкий спектр — від традиційного буржуазного лібералізму і націоналізму націонал-демократів до соціального реформізму соціал-демократів. Це стало не лише слабкою, але й сильною стороною партії, адже дозволяло їй знаходити спільну мову з іншими політичними силами. Зрештою, аграрники сформували центральну частину політичного спектру і, починаючи з 1922 р., постійно належали до владних коаліцій.

Однією з політичних сил, яка зайняла праву частину чехословацького політичного спектру і яку можна визначити як виключно чеську політичну партію, є Чеська національна демократична партія (ЧНДП), яка стала виразною частиною політичного життя 20-х рр. Її часто характеризують як ультраправу націоналістичну партію з фашистськими ухилами, яка представляла інтереси великого чеського капіталу [49, s. 595].

Націоналізм у чеській міжвоєнній політиці був явищем досить складним, неоднозначним. Характеризуючи особливості його висвітлення у сучасній чеській історичній науці, дослідник ЧНДП, Й.Томеш відзначив «У сучасній історичній літературі існує тенденція ототожнення націоналізму з фашизмом і шовінізмом, так само як соціалізм традиційно ототожнюють з комунізмом. Націоналізм постає як неоднозначний історичний і географічно диференційований феномен. Його особливості і роль залежать від історичного контексту і конкретної політичної ситуації» [51, s. 134].

Партія виникла 9 січня 1918 р під назвою Чеська державно-правова демократична партія. До її складу належали чотири політичні сили: молодочехи, прогресисти, державні прогресисти і народні прогресисти. Визнаними лідерами партії стали К.Крамарж, А.Гайн, А. Рашин, Я. Будінський [49, s. 595].

В березні 1919 р. партія прийняла назву Чехословацька національна демократична партія. В цей період до її складу увійшла Словацька на-

ціональна партія, яка позиціонувала себе на політичній арені як ідейна загальнонаціональна партія, яка дотримується концепції Чехословацької республіки як національної держави чехословацької політичної нації. До її лав належали велика кількість промисловців і державних чиновників високого рангу, науковців і культурних діячів, але, в цілому, вона складалась із представників інтелігенції середніх верств і невеликої кількості робітників [51, s. 138].

Всередині партії тривалий час боролись дві течії: молодочеська і державно-прогресистська. Обидва напрямки стояли на позиціях чеського націоналізму. До Першої світової війни ці два напрямки суттєво відрізнялись. Якщо молодочехи говорили про представництво в Австро-Угорському парламенті, то державні прогресисти про більш радикальні заходи. Співпраця стала можлива внаслідок того, що молодочехи приховали свій прагматизм, а державні прогресисти свій принциповий ідеалізм [49, s. 596]. З часом кожна з партій поступово повернулася до своїх коренів.

Характеризуючи цю партію один із представників її інтелектуальної еліти Ф.Єжик відзначив «Була то партія національна, демократична і ліберальна. Була настільки ліберальна, що кожен в ній міг робити, що хотів, ліберальна свобода це дозволяла. В єдиному партія була заодно — в глибокій повазі до доктора К.Крамаржа» [49, s. 138].

З самого початку своєї появи на політичній арені, одним із головних напрямків діяльності партії стали суперечки із групою «Град», а також президентом Т. Г. Масариком і міністром закордонних справ Є.Бенешем.

Конфронтація розпочалась із конфлікту між лідером партії К. Крамаржем і Е.Бенешем з приводу зовнішньої політики. К.Крамарж стверджував, що молода Чехословацька республіка потребує захисту від можливої агресії інших держав, а особливо Німеччини, і цим захистом має стати міцна «об'єднана слов'янська Росія» [11, s. 302]. При цьому він вважав, що ця нова держава має бути повністю очищена від більшовиків, а посприяти цьому очищенню має Чехословацька республіка, ввівши свої війська на територію Росії. Звісно ж, такі радикальні заклики не знайшли підтримки у керівництві країни і стали початком тривалих інтелектуальних дискусій між президентом Масариком, групою «Град» і інтелектуальною елітою партії [11, s. 304].

Основою цих суперечностей стали питання національної політики, зокрема становище національних меншин, особливо німців, в Чехословач-

чині і розбудова республіки «як держави національної чи держави національностей» [11, с. 305].

Своє бачення майбутнього розвитку республіки національні демократи висловили у програмі партії, яка була прийнята у березні 1919 р. Чехословацьку республіку національні демократи бачили як державу чехословацької нації (її гілок чеської і словацької). При цьому вони відзначали «Республіка є результатом переможної боротьби чехів з німцями під час Першої світової війни. Тому, вважаємо, що з чеськими німцями не можна політично співпрацювати, оскільки їх кінцевою метою є знищення Чехословацької держави» [115, с. 3].

Своє ставлення до інших національностей у державі ідеологи партії висловили так: «Для решти народів визнаємо право меншин на охорону своїх мовних і культурних прав, а також решти прав чехословацького громадянина» [111, с. 6].

Т. Г. Масарик пропагував ідею держави національностей, у якій нації, які проживали в ЧСР, прийняли б чехословацьку державну ідею і з часом утворили б чехословацьку політичну націю [166, с. 82]. Він вірив у можливість у майбутньому розв'язати чесько-німецькі суперечності, тому критично ставився до ідей чеського націоналізму, часто характеризуючи його як шовінізм. Значного розголосу у цей період набула полеміка між Масариком і поетом В.Діком. Останній був розчарований розвитком післявоєнної чеської політики, яку характеризували міжпартійні політичні конфлікти і скандали, які, на його думку, ослаблювали національні сили в обороні новоствореної держави [142].

В свою чергу 3 грудня 1920 р. в «Національних листах» вийшла стаття під назвою «Шовінізм?», у якій В.Дік гостро критикував Т.Масарика, який на запитання журналіста про його ставлення до твердження, що чеські націоналісти заважають впровадженню рівності між чехами і німцями, відповів: «Немає майбутнього у шовіністів, які заважають впровадженню рівноправ'я». На це В.Дік заперечив, що президент звинувачує у шовінізмі тих, хто справді прагне захистити нову державу, і піклується про права тих, хто прагне її зруйнувати [121, с. 7].

Так повоєнна реальність, труднощі у розбудові нової багатонаціональної держави, активізували у новому історичному контексті стару суперечку між радикальним і поміркованим політичним табором, яка розпочалась іще задовго до 1918 р.

Інтелектуальні дискусії з приводу сутті поняття «націоналізм» і його ролі в державі тривали і в самій партії. В середині 20-х рр. стала популярною теза про необхідність перетворення націоналізму поневоленого народу в націоналізм вільного народу.

В. Кліма на сторінках «Національної думки» відзначив: «Націоналізм до війни був націоналізмом поневоленого народу, після війни ми перейшли до творення програми нової демократії і прогресивного націоналізму. Це має бути соціальний націоналізм, побудований на засадах соціальної справедливості. Держава повинна була служити цілям нації а не навпаки. Держава в нашому розумінні, це держава національна, яка втілює ідеї нації і має сенс допоки нація живе. Для нас національна ідея має бути державною ідеєю. Ми прагнемо, аби в ній брали участь і національні меншини. При цьому їм не має бути завдано національної несправедливості. Безумовно, представники інших національностей повинні мати громадянські права, але, політично нам найважливіша власна нація, яка виборола і утворила національну державу» [172, s. 27].

В цей період в середовищі національних демократів лунають заяви на підтримку італійських та німецьких фашистів. З її середовища виділились окремі профашистські організації. Так, у 1923 р. виникли «Клуб червонобілих» і «Вільне об'єднання патріотично налаштованих громадян», які протягом 1924–1925 рр. приєднались до Центру чехословацьких фашистів. З цього приводу президент Т. Г. Масарик відзначив: «Фашизм є ознакою політичної дезорганізації, у нас він проходить під егідою фракції національних демократів» [105]. Тим не менш партія продовжувала брати участь у розбудові демократичної політичної системи, а фашистські заклики не знайшли відображення у її політичній програмі.

У 1925 р. від партії відокремилася частина колишньої народно-прогресистської партії, яка прийняла назву Національна Партія Праці, розпочавши під цією назвою самостійну політичну діяльність. Причиною відходу народних прогресистів від соціал-демократів стала незгода із критикою політики Т. Г. Масарика, яку проводило керівництво партії [43, s. 146].

Всі ці події не сприяли підвищенню популярності партії серед населення. Вибори 1925 р. принесли національним демократам 4 % голосів, тобто на 2 % менше, ніж у попередніх виборах 1920 р. Наступні вибори 1929 р теж не принесли успіху національним демократам [49, s. 609]. Початок тридцятих років позначився встановленням нацистської диктатури

в Німеччині, ускладненням міжнародного, а також внутрішньополітичного становища республіки, посиленням судетонімецького сепаратизму та іредентизму. Все це змушувало національних демократів задуматись над об'єднанням з іншими націоналістичними політичними силами.

Прагнучи об'єднаним націоналістичним фронтом піти на вибори 1935 р., 27 вересня 1934 р., три політичні сили — Національні демократи, Національна Ліга Іржі Стршибрни і Національний Фронт професора Франчішека Мареса оголосили про створення передвиборчого блоку під назвою Національне об'єднання. Новий блок оголосив, що має на меті об'єднати всю чехословацьку політичну правницю. Проте, як відзначив Й.Томеш, ця мета так і не була досягнута, натомість, утворилась консервативна націоналістична партія, як чеське протиставлення руху гейнлейнівців [51, s. 155].

Програма партії, автором якої став професор Ф. Годач мала назву «10 принципів Національного об'єднання». Перша стаття програми отримала назву «Проти надвлади політичних партій». У ній висловлювався протест проти «буйства політичних партій» в Чехословаччині і переважанню потреб і завдань партій над потребами і завданнями держави: «республіка повинна належати нації, а не політичним партіям» [133, s. 3].

Друга стаття була присвячена національній ідеї, яку визначала як «велику моральну силу, яка спільні національні потреби ставить над рештою потреб, над потребами класів, політичних груп, окремих осіб і прагне довести свій народ до здійснення найвищої мети». Крім того, тут відзначалась необхідність в умовах посилення впливу судетсько-німецької партії утворити спільний чехословацький фронт [133, s. 5].

Третя стаття була присвячена організації держави, в тому числі і до становища окремих територій. Зокрема відзначалося: «Вимагаємо, аби між чеськими землями і Словаччиною як найшвидше відбулось приведення у відповідність одне з одним законодавства, запровадження широкого самоуправління у галузі мови, релігії та освіти, покращення економічного становища словацьких земель. Також, вимагаємо запровадження автономії Підкарпатської Русі» [133, s. 6].

Четверта стаття програми називалась «Школа, релігія і культура». В ній відзначалась необхідність першості чехословацької мови, а також неприпустимість розширення самоуправління чеських німців [133, s. 6].

Програма також містила концепцію зовнішньої політики. Зокрема, у 6-й статті зазначалося: «Чехословаччина має тримати оборону проти Ні-

меччини, яка прагне до зміни мирних договорів; бути в тісних стосунках з Францією, Польщею, Болгарією та Італією. Чехословацька держава має стати основою слов'янського об'єднання» [133, с. 10].

Ця програма не була одностайно схвалена всіма представниками політичної еліти партії. Серед значної частини національних демократів часто лунали твердження про втрату інтелектуального наповнення програми для здобуття зовнішнього ефекту. Чеська преса часто критикувала програму, називаючи її популістською.

На виборах 1935 р. Національне об'єднання здобуло 5,6 % голосів. В 1937 р. Національні демократи вийшли з його складу і відновили свою діяльність під старою назвою. У тижневику «Національна ідея» була опублікована нова програма партії [49, с. 610].

Програма розпочиналась із заяви про відхід від «опозиційного націоналізму» і перехід до «націоналізму конструктивного», закладеного на посиленні чехословацької держави і на її обороні проти зовнішніх і внутрішніх загроз, передусім від партії фінансованої Гітлером — гейнлейнівців [51, с. 168].

Друга стаття програми мала назву «внутрішньополітична програма». Вона містила розуміння національними демократами ролі нації та націоналізму в державі. Зокрема, відзначалося наступне: «Основою нації є Батьківщина, як носій традицій, які об'єднують націю і прогнозують її подальший розвиток. Нація — об'єднання народу спільною мовою, темпераментом і характером, який керується тими ж законами і моральними нормами і який володіє певною волею та бажанням проживати на власній землі та має повагу до минулого» [51, с. 168].

Ідеологічна доктрина партії, націоналізм визначався як «спільність минулих, теперішніх і майбутніх генерацій нації, єдності духу і серця, вірність кожного індивідуума у досягненні цілей держави». При цьому Чехословацька держава визначалася, як «державна національна, держава чехословацької нації, заснована в новій добі, аби нація чехословацька могла вижити» [51, с. 170].

Програма містила бачення авторами розвитку національних відносин в державі. На їхню думку становище національних меншин у національній державі можливе або у прийнятті національної ідеї і поступовій асиміляції з титульною нацією, або у концентрації національних меншин на власній самотності, яка призведе до конфліктів із державною нацією. Національ-

на меншина, на думку національних демократів, не є творцем власної специфічної культури, а є носієм культури тієї закордонної держави до нації якої належить меншина. У зв'язку з цим «відкидаємо представництво національних меншин у чехословацькій владі, оскільки вони є союзниками іноземних держав на території ЧСР і є порушниками національного характеру держави»[51, s. 172].

Програма містила окремий пункт присвячений стосункам з німецькою меншиною «виходячи з того, що непорозуміння між нацією чехословацькою і німецькою має тривалий історичний характер, суперництво між німецькою меншиною і державною нацією неможливо владнати жодними заходами організаційного або адміністративного характеру»[51, s. 173].

На противагу закликam національних меншин про недотримання їхніх національних прав, національні демократи висували вимогу про дотримання прав чеського населення у прикордонних районах: «В тих частинах держави на прикордонні, де німецька меншина становить більшість населення, вважаємо за необхідне боротись проти дискримінації чеського населення, яке піддається поступовій ренаціоналізації. Національне співжиття має бути організоване таким чином, щоб будь-який утиск представників нашої нації був усунений у зародку» [51, s. 175].

Ця програма була розроблена з метою протистояння наростаючій загрози. Цієї ж позиції — консолідації в умовах несприятливої зовнішньополітичної і внутрішньополітичної загрози партія намагалась дотримуватись і у своїй практичній політиці.

Варто відзначити, що національні демократи — це та політична сила, яка у своїй програмі найчастіше вживала поняття «нація», «націоналізм», «національне питання». Тому їхня політична програма становить значний науковий інтерес для вивчення питань пов'язаних із національним питанням у Першій ЧСР. Разом з тим, ця політична сила проявила себе на чеській політичній арені досить неоднозначно, оскільки у ній були присутні як помірковані ліберально-демократичні тенденції, так і радикальні. Безумовно, об'єктивне вивчення діяльності цієї чеської політичної сили потребує відходу від політичної заангажованості та врахування історичних умов в яких виникли і діяли національні демократи.

Фашистські організації в ЧСР почали виникати одразу після закінчення Першої світової війни. Потужним імпульсом для розвитку чеського фашизму стали міжнародні події, зокрема становлення режиму Б.Муссоліні в Іта-

лії в 1922 р [167, s. 18]. Саме в 1922 р. був заснований цілий ряд чеських фашистських організацій. Це згаданий вище Клуб червоно-білих, об'єднання під назвою «Національний рух», яке виникло у середовищі національних демократів, а також Організація Моравських фашистів. Політичні програми цих організацій мали радикальний націоналістичний характер. Їхній радикалізм проявлявся, в першу чергу, в негативному ставленні до німців та «інших чужинців», виступах проти «інтернаціональних соціалістів та комуністів» та «національно байдужого Граду». Крім того, характерною рисою всіх чеських фашистських об'єднань був яскраво виражений антисемітизм і пропагування «влади сильної руки» [167, s. 28].

Серед фашистських організацій виникали думки про об'єднання і створення спільного керівного центру. З цією метою 24 березня 1926 р. була створена Національна фашистська община (НФО) до складу якої увійшли Клуб червоно-білих, Національний рух, Організація Моравських фашистів. Пізніше до її складу приєдналися ще ряд фашистських організацій. Лідер НФО Р.Гайда проголосив свою організацію «спадкоємицею справи чехословацьких легіонів» [169, s. 35].

У 1927 р. був оприлюднений маніфест Р.Гайди, який з цього часу виконував роль програми чеського фашизму. Метою фашистського руху було проголошено створення корпоративної держави «парламентської демократії, в якій джерелом влади були проголошені певні стани суспільства». Опорою держави мали стати такі стани суспільства як: селяни, робітники, підприємці і «решта працюючих». Кожен стан мав бути зарахованим до відповідних профспілкових синдикатів. Програма негативно оцінювала марксизм і комунізм, активно пропагувався чеський націоналізм, в першу чергу антинімецького спрямування. Соціальні проблеми тісно переплітались із яскраво вираженим антисемітизмом: «Євреї є нашими головними ворогами проти яких ми маємо вести боротьбу» [99].

Незважаючи на активну агітаційну роботу, НФО не змогла привернути на свій бік значну кількість виборців. Чеські фашисти провели ряд антинімецьких акцій. 21–22 січня 1933 р. вони здійснили штурм Шкимитцьких казарм чехословацьких військ в Брно. Слід зазначити, що чеський фашизм так і не став масовою політичною силою в країні і не склав конкуренцію чеським партіям демократичного спрямування.

Після виникнення Чехословацької республіки, на її теренах прокотилася сильний антикатолицький рух. Цей рух був підтриманий як представника-

ми правих, так і лівих сил. Він призвів до сильного зниження популярності католицької церкви і утворення реформістського руху всередині неї, найрадикальніша частина якого поступово приходила до необхідності створення нової незалежної від Ватикану чехословацької церкви [52, s. 655].

Все це викликало у численних католицьких партій прагнення до об'єднання з метою протистояння іншим антикатолицьким політичним силам. Варто відзначити, що жодний політичний рух не був настільки роздроблений, як католицький. В 1912 р. у чеських землях нараховувалось сім католицьких політичних партій. В цих умовах у вересні 1918 р. дві католицькі партії — Національна католицька партія і Християнська соціальна партія у Моравії утворили Моравсько-Сілезьку Народну партію. Її очолив голова Християнської соціальної партії Я.Шрамак. Організаційно партія була поділена на дві земські організації: чеську і моравську [53, s. 214].

Перший з'їзд партії 26 грудня 1919 р. в Брно змінив назву партії на Чехословацьку Народну партію (ЧНП) і підтвердив призначення Я.Шрамека на посаду голови партії [53, s. 656].

Офіційно ЧНП позиціонувала себе як неконфесійна партія, яка прагнула бути відкритою для всіх людей, які сповідують християнство. До її лав міг вступити «кожен чехословацький громадянин, незалежно від статі, який досягнув 14-річного віку, який відчуває прихильність до ідей ЧНП і готовий працювати для її розвитку» [53, s. 656].

В ряді партійних документів ЧНП декларувала свою відкритість як одну із своїх найбільших переваг: «Народна партія є партією всіх...ЧНП не допустить ніколи, аби в нас утворилось владне крило, яке б захищало інтереси певної групи чи класу» [53, s. 657].

Кожна із земських організацій партії опублікувала власну політичну програму: чеська — в 1920р, моравська — в 1920 і 1921 рр. [62, s. 109]. Обидві програми були засновані на вірності християнській релігії та християнським цінностям, хоч і відрізнялися стосовно окремих питань. Розбіжності були і у баченні авторами розв'язання національного питання. У моравській програмі майбутня розбудова новоствореної держави повинна відбутися на базі «єдиної чехословацької нації», а чеська прагнула до «держави національностей» і розрізняла чехів і словаків як представників різних національностей [111, 112]. При цьому в обох програмах містилися положення про необхідність захисту прав національних меншин та їх вільного доступу до культурних цінностей держави [111, 112].

Варто відзначити, що при вивченні проблеми національного питання у програмах політичних партій, політичні програми власне чеської народної партії становлять значно менший інтерес ніж, наприклад, програми Словацької Лідової партії або програми Християнської Народної партії Підкарпатської Русі, про які йтиметься мова нижче. Це пов'язано з тим, що ЧНП у свої діяльності не приділяла значної уваги розв'язанню цього питання. Її політичні зусилля зосередились переважно навколо питань пов'язаних із становищем церкви у державі та збереженню християнських цінностей. Це в жодному разі не применшує її значення як частини чеського політикуму. Безумовно, ЧНП була яскравою політичною силою, а її лідер Я.Шрамак був одним із найвідоміших політиків міжвоєнної доби.

Однією з найсильніших лівих чехословацьких партій була Чехословацька Соціально-демократична робітничка партія (далі — ЧСДРП), яка була заснована ще в 1878 р. як складова частина Австрійської соціал-демократії [57, s. 30]. Шлях до визначення соціал-демократами власної позиції у національному питанні був досить непростий. Наприкінці ХІХ ст. чеська соціал-демократія постала перед проблемою: досягти визнання як частини чеської політичної спільноти і при цьому не перейти до табору націоналістично орієнтованих партій [57, s. 31].

У зв'язку із загостренням національних відносин всередині австрійського соціально-демократичного руху в 1897 р. з його складу виділилось шість національних партій, які зберігали між собою федеративні зв'язки. В цьому ж році соціал-демократи вперше увійшли до імперської ради. Для того, щоб дистанціюватись від чеського націоналізму і підкреслити «класову солідарність», вони видали декларацію, у якій виголосили протест проти поділу імперії на національні держави: «Протестуємо проти того, аби більшість чеського народу, пригнобленого політично, економічно і культурно, відійшла від шляху вирішення своїх матеріальних і духовних проблем і стала на хибний шлях побудови самостійної держави» [57, s. 36]. В декларації зазначалося, що звільнення чеського народу, як національне так і соціальне, принесе лише встановлення соціалізму [57, s. 37].

Ця декларація поклала початок утворенню двох політичних напрямків всередині чеського соціально-демократичного руху. Перший, на чолі з Б. Шмералем, працював над розробкою такого варіанту австромарксисту, який можна було б пристосувати до чеської соціал-демократії. Другий характеризувався сильними націоналістичними тенденціями, складався

в свою чергу із декількох політичних груп, серед яких найсильнішою була група Ф. Модрачека, яка виступала за поєднання націоналістичних прагнень з ідеями соціалізму [57, s. 47].

У 1899 р. відбувся Брюннський з'їзд, на якому постала проблема федералізації монархії. Чехи на ньому відігравали роль арбітра між словацькими соціалістами, прихильниками культурної національної автономії та австрійськими, які виступали за збереження монархії і збереження єдності соціал-демократії в межах однієї партії [40, s. 683].

Після бурхливого обговорення було прийнято рішення про включення в Брюннську програму вимог «федерації народів». Концепція національної держави у програмі була замінена на концепцію «національних корпорацій», які повинні мати право на самоуправління [40, s. 684]. Тобто програма, прийнята на основі реферату австрійського соціал-демократа Й. Зелігера базувалась на принципах територіальної, а не культурно-національної автономії, як пропонували представники югославської соціал-демократії.

Варто відзначити, що Брюннська програма зберігала чинність аж до прийняття нової програми чехословацьких соціал-демократів у 1930 р. [40, s. 686].

Прийняття програми не припинило дискусії між двома політичними групами з приводу національного питання. Б. Шмераль пропонував вирішити національне питання шляхом надання автономії кожному з народів імперії відповідно до їхнього культурного розвитку. Також він вважав за необхідне проведення децентралізації та демократизації державного управління [57, s. 36].

З критикою ідей Б. Шмерала виступила група Ф. Модрачека, який відзначив, що «необхідно протиставити етатистському і централістському соціалізму Шмерала, соціалізм національний і децентралізований» [57 s. 36]. Як заявив Я. Рупнік, ця дискусія виходила далеко за межі національного питання і по суті, була дискусією про майбутнє держави і соціалізму [57, s. 36].

Передумови створення спільної незалежної Чехословацької Соціал-Демократичної партії виникли під впливом Першої світової війни і люневих подій в Росії.

Поміркована частина Чеської СДРП, яка виступала за необхідність дочекатися кінця війни і вже потім визначити власну позицію, зазнала гострої критики з боку національно орієнтованої опозиції на чолі з Ф. Модрачком. Опозиція вимагала зміни очікуваної позиції на більш активну,

державотворчу. В цей період в середовищі соціал-демократів набули популярності ідеї створення Дунайської федерації, серед країн якої мала зайняти своє місце і Чехословацька держава.

На конференції в Стокгольмі 26–27 червня 1917 р. ЧСДРП проголосила: «Війна, яка була розпочата імперіалістично-капіталістичними країнами скоро може бути завершена. Після її завершення необхідним є самовизначення кожного народу. Виходячи з цих поглядів, бажаємо, щоб наш чеський народ утворив самостійну Чехословацьку державу в рамках Дунайської федерації. Прагнемо, аби в цій державі дійшли політичного об'єднання всі представники чеського народу, а також словаки » [40, s. 686]. Тобто, на цьому етапі партія висловила свою прихильність концепції Дунайської федерації.

ЧСДРП утворилась шляхом об'єднання Чеської Соціал-Демократичної Робітничої партії із Словацькою Соціал-Демократичною Робітничою партією (ССДРП) в Угорщині. Після виникнення ЧСР ССДРП розірвала всі відносини з Угорщиною і привітала створення нової держави чехів і словаків. На з'їзді ССДРП 25 грудня 1918 р. у Липтовському Св. Микулаші лідер партії Е. Леговський проголосив про приєднання до чеських соціал-демократів [40, s. 687].

25–27 грудня 1918р у Празі відбувся 12-й з'їзд Чеської СДРП, який остаточно підтвердив об'єднання двох партій під назвою Чехословацька Соціал-Демократична робітничка партія (ЧСДРП) [6, s. 52]. Її лідером став Б.Шмераль. Також на з'їзді йшлося про об'єднання з іншими соціалістичними партіями, зокрема із Чеською Соціалістичною партією. Проте, згоди з цього питання так і не було досягнуто [93].

Виникнення ЧСР партія охарактеризувала як «здійснення національно-визвольної частини нашої програми» [57, s. 42]. Після виборів у червні 1918 р. ЧСДРП здобула 30 % голосів і стала однією з найсильніших партій [40, s. 688].

Позицію ЧСДРП не лише в організаційних, а й в ідеологічних питаннях мав визначити 12-й з'їзд. Головним питанням з'їзду стало визначення завдань у новій республіці. Єдності серед соціал-демократів не було. Всередині партії існувала опозиція, яка гостро критикувала участь ЧСДРП у владних коаліціях, визначаючи її як «відступ від інтересів пролетаріату» і вимагала вступу до Комуністичного Інтернаціоналу [40, s. 42]. Ці розбіжності зрештою призвели до відокремлення групи Ф.Модрачека, який заснував

соціалістичну партію. Найбільшим ударом для соціал-демократів стало відокремлення лівої опозиції і утворення в 1921 р. Комуністичної партії Чехословаччини КПЧ [40, s. 104]. З цих причин ЧСДРП втратила більше половини партійців і близько 20 мандатів.

Одним із найважливіших факторів розвитку соціалістичного руху в ЧСР була соціалістична багатопартійність. Кожна із національних меншин в ЧСР мала власну соціал-демократичну партію. Хоча соціалістична ідеологія і не відносила питання національної приналежності до першочергових, національне питання в Першій ЧСР позначилось на розвитку соціалістичного руху в країні. Так, незважаючи на наявність великої кількості національних соціалістичних партій, визначальними виявилися взаємовідносини між ЧСДРП і судето-німецькою соціал-демократичною партією НСДРП(Ч).

Спроби організаційної взаємодії між двома партіями наштовхувалися на серйозні перешкоди, в основі яких був чесько-німецький національний конфлікт. Головною умовою в питанні співробітництва чеського і німецького робітничого НСДРП(Ч) вважала визнання з боку ЧСДРП насильницького характеру ЧСР і боротьби з нею [40, s. 705].

З часом ЧСДРП знайшла своє місце у політичній системі ЧСР і стала на шлях нової політичної програми. Чеський дослідник Я. Куклік відзначає, що свій політичний профіль партія відточила у полеміці із комуністами [40, s. 705].

Основні положення нової програми були відпрацьовані на 15-му з'їзді партії, який відбувся у квітні 1927р в Празі. Проект програми представила комісія на чолі з Й.Стівінем. З'їзд програму не прийняв, було вирішено приурочити її до 50-річчя заснування партії [9, s. 339].

У вересні 1930 р. на 17-му з'їзді ЧСДРП було прийнято програму під назвою «Проголошення основ» [9, s. 339]. На початку програми зазначалося про «необхідний історичний компроміс, який поєднав би соціально-демократичну партію з її марксистським минулим, але, відчинив би двері до модерного демократизму і етнічного соціалізму, який в дусі засад справедливості, рівності, братерства і свободи, на основі наукового пізнання людини і суспільства, перетворить життя кожної людини у соціалістичну інституцію» [93].

У програмі була висловлена вірність чехословацькій державі: «будемо вірні демократичному характеру республіки, її соціальній і культурній організації і відстоюватимемо самостійність чехословацької держави» [93].

Основою вирішення національного питання, зокрема його чехословацької складової, була «необхідність визнання національних особливостей чехів і словаків з метою побудови єдиної політичної нації». Усунути національні суперечності повинно було «зрівняння соціального і економічного рівня різних регіонів держави». Для вирішення німецького питання виникла необхідність появи «нового активізму», тобто політичних сил, які будуть прагнути до політичної співпраці в межах ЧСР [93].

Це була остання офіційна політична програма ЧСДРП в Першій ЧСР. Проте, 15–17 квітня 1937 р. Ф. Томашек у своєму виступі у парламентському клубі соціал-демократів представив програму під назвою «Чого хочуть соціалісти?» [9, s. 345]. У ній наголошувалася про цінність демократичного устрою ЧСР і необхідність його збереження. Програма була сприйнята соціал-демократами як «заклик до нового мислення». Після її проголошення голова партії А.Гампл неодноразово заявляв: «Шлях партії не розлучний із шляхом демократії» [9, s. 346]. Ця програма виконувала роль неофіційної програми ЧСДРП до останніх днів існування Першої ЧСР.

Варто відзначити, що ЧСДРП на політичній арені проявила себе як державотворча партія, яка сприяла виникненню і побудові незалежної і демократичної ЧСР. Вона була однією з найпопулярніших чеських політичних партій. При цьому ЧСДРП неодноразово намагалася налагодити співпрацю з німецькими соціал-демократами, але невирішеність чесько-німецьких національних суперечностей завадили її успішному здійсненню.

ЧСДРП, безумовно, була найбільш впливовою але не єдиною чехословацькою соціалістичною організацією, адже для вивчення національного питання потрібно розглянути позицію національних соціалістів на чолі з В. Клофачем.

Партія веде свою історію з 1897 р. У серпні 1917 р. її лідер В.Клофач проголосив, що національних соціалісти, які свого часу зазнали значних переслідувань від імперської влади мають стати тією силою, яка об'єднає чеські політичні партії. З цією метою партія здійснює спроби зближення з ЧСДРП, які були невдалими через розбіжності у програмах обох партій [41, s. 763].

На 8-му з'їзді партії, який працював з 30 березня по 1 квітня 1918 р., відбулось об'єднання національних соціалістів із частиною чеських анархокомуністів і окремими групами чеських прогресивістів. На з'їзді була прийнята програма партії і схвалена її нова назва — Чеська соціалістична партія (ЧСП) [41, s. 763].

Характеризуючи нову програму партії, чеський дослідник Д. Гарна відзначив, що головною причиною змін окремих положень програми партії було входження до її складу представників інших політичних сил.

Переважає більшість членів комісії по створенню програми були представниками інших політичних партій: аграрій Е. Франке, прогресист Ф. Крейчі, анархокомуністи Б. Врбенський, Л. Ландова-Штіхова, Я. Штіх, М. Каха.

Не дивно, що головною характеристикою програми ЧСП стала її еkleктичність. Творці програми вважали, що одним з найважливіших її принципів має стати розмежування між національним і соціальним питанням, які, на їхню думку, були головними проблемами нової держави [9, s. 329]. Своєю метою ЧСП проголосила «створення незалежної Чехословацької держави» [95].

У національному питанні ЧСП вважала за необхідне надати національним меншинам право доступу до культурних цінностей і до участі в управлінні державою. При цьому ЧСП висловила своє негативне ставлення до німецької меншини, характеризуючи її як «ворожий елемент всередині держави». Цікаво, що хоча в програмі містились окремі положення вчення про класову боротьбу, творці програми відкидали марксизм «як ідеологію, яка заважала встановленню миру у національно розбурханому суспільстві, оскільки марксизм це німецька ідеологія, а, отже, автоматично є ідеологією античеською» [95].

На початку 20-х років постало питання про перегляд програмних положень ЧСП. Незважаючи на численні ідеологічні суперечки на 9-му з'їзді ЧСП, який відбувся 14–16 травня 1921 р., так і не був запропонований жодний проект нової програми [41, s. 786]. Для розробки проекту була створена комісія. Проте, у 1923 р. із складу ЧСП вийшла група Б. Врбенського, що спричинило створення нової комісії [41, s. 786].

На з'їзді партії в Брно у 1926 р. було прийнято рішення про зміну назви партії на Чехословацьку національно-соціалістичну партію (ЧНСП). Також були надані рекомендації комісії щодо створення нової програми. Єдиною зміною до вже існуючої політичної програми націонал-соціалістів, яка була прийнята протягом 20-х років, було «Доповнення до «Програми Чехословацької партії націонал-соціалістів 1918 р.» прийнят 17 липня 1927р в Ужгороді на земському з'їзді партії. У ньому зазначалося про необхідність надання автономії Підкарпатській Русі згідно із міжнародними договорами

[9, s. 332]. Зважаючи на цей факт, а також на економічну кризу особливо гостро постало питання про нову програму, яка була прийнята на 12-му з'їзді ЧНСП, що відбувся 5–6 квітня 1931 р. Головну роль у розробці програми відіграли відомі політики Е.Бенеш та Е.Франке, тому досить часто чеські науковці називають цю програму «програмою Бенеша» [9, s. 764].

Програма, яка була прийнята в результаті тривалих політичних дискусій, складалась із дев'яти розділів. Третій був присвячений національному питанню. Зокрема, тут мова йшла про становище Словаччини: «Словаччина на нині там де була Чехія в 1848 чи 1868 роках». При цьому зазначалося, що головним завданням словаків, у якому їм мають допомагати чехи є усунення загрози мадяризації. На думку творців програми цю проблему не могла вирішити автономія чи децентралізація [9, s. 766].

Цікаво, що в період значної активності словацьких автономістів ЧНСП так і не змогла сформулювати чіткого ставлення до проблеми автономії Словаччини. Це відбулось у 1934р, коли був виданий додаток до програми ЧНСП під назвою «Програма дій ЧНСП у Словаччині». В його основі була теза «єдина країна — єдина нація». Найважливішим для спільного існування чехів і словаків, на думку авторів, є подолання будь-яких відмінностей між ними [9, s. 339].

Чеський дослідник З. Карнік зазначив: «у програмі ЧНСП були відображені дві тенденції: чехословацький національний соціалізм і гуманізм, в основі якого були демократичні цінності закладені президентом Масариком» [9, s. 340].

Саме завдяки цим особливостям чехословацький націонал-соціалізм не набув такого агресивного і антидемократичного характеру, як, наприклад, німецький націонал-соціалізм. Протягом усього свого існування на чехословацькій політичній арені ЧНСП залишалась опорою демократичного ладу ЧСР.

Наступні спроби перегляду програмних положень партії відбулись після Мюнхена.

Другою найсильнішою лівою політичною партією була Комуністична партія Чехословаччини (далі — КПЧ). КПЧ мала ряд відмінностей від інших політичних партій республіки. Так, вона була однією з небагатьох політичних сил, яка формувалась не за національним принципом. Її політична діяльність була контрольована з-за кордону, звідки надходили вказівки поширення соціалістичної революції без огляду на особливості політичною

ситуації в ЧСР. КПЧ виникла порівняно пізніше з іншими комуністичними партіями в Центральній Європі, в добу, коли післявоєнна революційна хвиля спадала. Це був період, коли зростали національні протиріччя між окремими комуністичними фракціями [44, s. 711].

Створення Комуністичної партії Чехословаччини стало наслідком тривалих зусиль радикальних соціалістів і комуністів в 1918–1921 рр., які створили декілька політичних груп. Під тиском Комуністичного Інтернаціоналу на об'єднавчому з'їзді в Празі, який відбувся 30 жовтня — 2 листопада 1921 р., утворилася партія з офіційною назвою Комуністична партія Чехословаччини — Секція Третього Інтернаціоналу (КПЧ) [44, s. 712].

Варто відзначити, що утворення КПЧ відбувалось поетапно. Першими прийняли «21 умову» Комінтерну делегати від Словаччини і Підкарпатської Русі. При цьому на установчому з'їзді було прийнято положення про «єдину чехословацьку націю», яке пізніше було піддане гострій критиці з боку Москви: «Замість того, щоб впроваджувати сталінське рішення національного питання у Словаччині і Закарпатській Україні, з'їзд прийняв позицію чеського міщанства, яке заради єднання в Чехословацькій буржуазній державі вигадало неіснуючу чехословацьку націю. Є необхідним зауважити, що так само вчинила чеська і німецька лівиця соціал-демократії» [44, s. 515].

Так звана «Ліберецька лівиця» німецьких соціал-демократів конституювалася у «Комуністичну партію Чехословаччини, німецький відділ, секція Третього інтернаціоналу» на чолі з К. Крейбіхом [64, s. 515].

У своєму офіційному рефераті лідер німецьких комуністів висловив своє ставлення до національного питання. Пізніше цей виступ був охарактеризований Москвою як «лівацький нігілізм в національному питанні», оскільки в ньому К. Крейбіх критикував існування національного питання, як окремої політичної проблеми, так як «загострення уваги на національних протиріччях шкодять втіленню інтересів пролетаріату» [98].

Лідер чеських комуністів Б. Шмераль вважав, що національне питання потрібно розглядати враховуючи особливості політичного режиму. У випадку ЧСР Шмераль вважав найкращим рішенням створення федерації за швейцарським зразком: «З децентралізацією державного апарату, широкою регіональною автономією, самоуправлінням у галузі освіти, правом кожного громадянина брати участь в управлінні державою» [57, s. 115].

Варто відзначити, що чеські комуністи певний час намагались уникнути об'єднання з німецькими, але, під тиском Комінтерну, змушені були сплатити цю ціну за підтримку з боку Москви.

Подією, яка остаточно визначила лінію КПЧ у національному питанні став V Конгрес Комінтерну, який відбувся 17 червня — 8 липня 1924 р. На порядку денному був перегляд політики єдиного фронту. На V-му Конгресі було проголошено необхідність боротьби проти буржуазної Чехословацької держави. Чеські дослідники зазначають, що з цього періоду розпочався процес більшовізації КПЧ [44, s. 719].

За окремі аспекти своєї політики, в тому числі і за національне питання, КПЧ неодноразово критикувалась. КПЧ звинуватили, у тому, що вона не впроваджує у своїй практичній діяльності рішення прийняте на IV Конгресі Комінтерну в 1922 р. про «самовизначення аж до відокремлення». Зінов'єв виступив із промовою, у якій звинуватив КПЧ у тому, що вона перш за все зосереджена на передвиборчій кампанії. На що лідер чеських комуністів Б.Шмераль зауважив, що велика кількість членів партії є найкращим доказом її активної діяльності. Крім того, він зазначив: «Національне питання є складною політичною проблемою. Наша партія сприятиме здійсненню права на самовизначення» [57, s. 118].

Розгорілась бурхлива дискусія, у якій брали участь представники національних меншин ЧСР. Увагу привернув виступ лідера німецьких комуністів К. Крейбіха: «Ми не повинні підтримувати націоналістичний рух за будь-яких обставин. У Словаччині існує сильний автономістський рух. Ми могли б взяти його під власний нагляд і послабити його реакційний характер. Проте Словаччина зовсім не прагне до незалежності. Наша боротьба за самовизначення не повинна призвести до посилення конфліктів на національному ґрунті» [57, s. 119].

Зрештою, на конгресі на КПЧ було покладено обов'язок впроваджувати в життя гасло «самовизначення аж до повного відокремлення». При цьому детальних вказівок не було надано, лише зазначалося: «Необхідним є підтримати боротьбу словаків за їхню незалежність, оскільки гасло про автономію є буржуазним обманом. Справжнім звільненням для національних меншин ЧСР є лише диктатура пролетаріату» [57, s. 119].

У виборах 1925 р. КПЧ здобула 41 мандат і стала другою найбільш популярною партією після Республіканської [44, s. 736]. КПЧ мала представництво в обох палатах парламенту і створила власний парламентський

клуб. Проте, до 1935 р. її позиція залишалась негативістською по відношенню до ЧСР, що спричинило її певну ізоляцію на чехословацькій політичній арені. Якщо до 1925 р. КПЧ характеризувала молоду чехословацьку державу як «колонію західних імперій», то після 1925 р. комуністи почали стверджувати, що сама ЧСР стала імперіалістичною державою [64, s. 520].

Така неконструктивна позиція КПЧ стала причиною частих конфліктів і скандалів у чеському парламенті. Яскравим прикладом є виступ нового лідера чеських комуністів К.Готвальда 21 грудня 1929 р. у якому він у відповідь на закиди про співпрацю з Москвою заявив: «Нам дорікають, що ми керовані Москвою і постійно їздимо туди набиратись розуму... Чому ми їдемо до Москви? Так, ми їдемо туди, щоб навчитись. Навчитись як скрутити вам усім в'язи...» [57, s. 148].

На з'їзді КПЧ у 1931 р. була оголошена інструкція Комінтерну до КПЧ, у якій ЧСР була названа «тюрмою народів, якою раніше була Австро-Угорщина» [57, s. 119]. Тому запевняли, що коаліція, яка знаходиться при владі в Празі, «це реакційний союз, який готується до війни, яку будуть видавати за оборону республіки і чехословацької незалежності проти фашизму і німецького імперіалізму. Насправді, це буде війна спрямована на оборону французького панування над континентом і права чеської буржуазії використовувати українців, словаків, угорців і німців у власних інтересах» [57, s. 119].

КПЧ отримала вказівку дотримуватись лінії спрямованої на утворення Чеської і Словацької радянських республік, а також на «об'єднання німецького, польського, угорського населення під радянською владою» [57, s. 120].

Ситуація змінюється у 1935 р. Цей рік став переломним для КПЧ. 25 липня-20 серпня відбувся VII конгрес Комінтерну. На ньому була остаточно відкинута теза про те, що зростання фашистських настроїв серед населення сприяє посиленню революційної ситуації і визнавалася загроза встановлення фашистської диктатури. Для боротьби з нею було вирішено відновити тактику єдиного фронту [9, s. 539].

З цього часу КПЧ з опозиційної перетворюється на партію, яка прагнула співпраці з владою. В 1936 р. комуністи виступили з меморандумом, де вони висунули національно-політичні вимоги до влади, які, на їхню думку мали б розв'язати німецьке питання і знизити популярність фашистських настроїв серед німецького населення ЧСР: «Встановити громадянську рівноправність німців шляхом мовного закону, забезпечення достатньої кіль-

кості німецьких початкових шкіл, приймати громадян на державну службу без національних упереджень, відкрити у всіх міністерствах німецькі підрозділи». В умовах наростаючої кризи, реакція влади на цей меморандум була досить стриманою. Як відзначають чеські дослідники, остаточний перехід КПЧ на бік провладних партій відбувся у січні 1937 р. [9, s. 540].

Надання автономії, яке до цього, на думку комуністів було «буржуазною вигадкою», тепер прирівнювалось до « державного ладу, який існує в СРСР, де є ціла система національних автономій районів, областей, республік» [64, s. 740].

У квітні комуністи звернулися до голови уряду М.Годжі і міністра закордонних справ К.Крофти із попередніми вимогами. Влада це звернення проігнорувала.

Таким чином, програма КПЧ щодо національного питання пройшла декілька складних етапів. На початку свого існування КПЧ визнала положення про «чехословацьку націю» і незалежну ЧСР. Пізніше, керуючись вказівками Комінтерну, КПЧ зайняла негативістську по відношенню до держави позицію, яку займала аж до 1935 р. Проте, загроза з боку нацистської Німеччини змушує КПЧ перейти до спроб налагодити співпрацю із чехословацькою владою.

3.2. Національне питання в програмах словацьких автономістів

Незмінною складовою політичного життя Першої ЧСР протягом усього періоду її існування був словацький автономістський рух, який зародився і розвивався безпосередньо на словацькому ґрунті і став реакцією на спроби празької влади втілити в життя концепцію чехословакізму.

Після створення ЧСР більшість словацьких партій увійшла до складу чеських партій близьких їм за ідеологічним спрямуванням. Однак було декілька виключень, одним із яких була Словацька людова(народна) партія (далі — СЛП), яка і очолила потужний словацький автономістський рух.

СЛП виникла на базі католицького духовенства 29 липня 1913 р. в Жиліні. Як відзначають дослідники, в цей період вона іще не набула рис повноцінної партії. Остаточно, формування СЛП як політичної партії було завершено на зібранні, яке відбулось 19 грудня 1918 р. у Жиліні. Головою партії був обраний А.Глінка [11, s. 230].

На зборах була ухвалена партійна програма, авторами якої були А.Глінка та Й.Качка. Головна увага в ній зосереджувалась на проблемах католицької церкви. Про автономію мова йшла лише в контексті проекту незалежності католицької церкви від держави у внутрішніх питаннях і самоврядування місцевих населених пунктів і жуп [58, s. 836].

Варто відзначити, що на цьому етапі партія проголосила себе державотворчою і висловила прихильність до положень Мартинської декларації. Проте, досить швидко СЛП переходить до лав опозиції.

Перші суперечки між чехами і словаками були спричинені економічними негараздами, нечітким формулюванням концепції чехословацької нації. Крім того, у словацькому середовищі існували побоювання можливої асиміляції з чехами. Чинником, який прискорив перехід СЛП до опозиції, на думку І.Шніцера, стала неучасть її представників в управлінні державою, що зумовило їхні претензії до влади внаслідок незадоволення своїм офіційним статусом у молодій державі [61, с. 56].

Прагнучи домогтися міжнародних гарантій автономії Словаччини, А.Глінка здійснив таємну поїздку до Парижа у вересні 1919 р., де намагався представити мирній конференції меморандум про становище словаків у якому заявляв, що гніт з боку чехів рівнозначний угорському. Ця спроба завершилась невдачею, Глінка був висланий із Франції і заарештований (був звільнений після одержання депутатського мандату після виборів 1920 р.). Внаслідок цього словацькі депутати вирішили не піднімати питання автономії під час обговорення конституції [51, с. 102].

У лютому 1920 р. розпочалась передвиборча кампанія. Міністр у справах Словаччини В. Шробар планував, що вся Словаччина на них буде представлена однією політичною силою. Однак більшість місцевих політиків не відгукнулись на його заклик. І лише Словацька національна партія (далі — СНП) погодилась утворити союз із аграрною партією. Саме до нього напередодні виборів увійшов В. Шробар [60, с. 67].

СЛП здійснила спроби об'єднання з СНП, а також із угорськими партіями. Зрештою було прийнято рішення співпрацювати із ЧНП. Внаслідок цього їхня передвиборча кампанія розгорнулася під гаслами захисту католицької віри. У виборах 1920 р. партія зайняла четверте місце. Був утворений спільний парламентський клуб двох партій. Він нараховував 33 депутата, з них 12 належали до СЛП [1, s. 115.].

Початок 20-х рр. ознаменувався для Словаччини загостренням національних суперечностей і поширенням автономістських настроїв. СЛП з метою продовження боротьби за автономію почала шукати політичних союзників. Найбільш перспективним, на думку керівництва СЛП, був союз із СНП, яка 17 травня 1921 р. оголосила про свій намір боротися за впровадження автономії в рамках Пітсбурзької угоди [48, с. 822].

Основні умови співпраці двох партій мали бути сформульовані 27 травня 1921 р. на переговорах в Тренчанських Тепліцах. Однак, у процесі переговорів виявились суттєві розбіжності у поглядах, тому була прийнята резолюція, яка торкалася лише тих питань, у яких інтереси двох партій збігалися. При цьому найважливіше для двох партій питання автономії Словаччини навіть не згадувалося. Зрештою, СЛП втратила інтерес до співпраці із СНП. Остання в результаті внутрішніх суперечок втратила лідируючі позиції у словацькому політичному житті [102].

У червні 1921 р. були опубліковані три проекти автономії Словаччини. Автором першого проекту був В.Тука, який діяв у інтересах угорських партій, намагаючись налагодити співпрацю з СЛП.

Законопроект Туки передбачав створення «Чехословацької союзної республіки». Передбачалось створення двох самостійних держав, відносини між якими регулювалися союзним договором. Кожна з держав була самостійним суб'єктом міжнародного права. При цьому, суверенітет держав обмежувався виключно добровільною угодою на основі союзного договору. Ця угода мала стосуватись лише питань міжнародних відносин, транспорту і зв'язку, оборони, банківських і валютних операцій. Її можна було укласти на термін не більше десяти років. На чолі союзу мав стояти президент, обраний громадянами двох держав. Він наділявся правом скликати на спільну нараду міністрів чеського та словацького урядів. Водночас у законопроекті не передбачалося збереження спільного законодавчого органу. Замість нього мали бути створені спеціальні комітети. Їх завданням було готувати на розгляд парламентів союзних держав різноманітні документи [60, с. 74].

Радикальність законопроекту не викликала захоплення у середовищі СНП. Найбільші суперечки викликало положення про добровільність укладення союзної угоди, яка обмежувала суверенітет держав. Оскільки, при бажанні, політичні сили, які перебувають при владі могли відмовитись від продовження терміну дії угоди, що автоматично призвело б до розпаду Чехословаччини [60, с. 75].

Зрозуміло, що законопроект В.Туки відповідав інтересам Угорщини, для якої автономія Словаччини мала стати першим кроком до її виходу із складу Чехословаччини та повернення під угорську владу.

Зрештою, комісія правознавців СЛП дала негативну оцінку цьому законопроекту, а депутати і сенатори партії 20 квітня 1921 р. на нараді в Братиславі відмовились від нього, піддавши його гострій критиці [60, s. 828].

За дорученням СЛП були підготовлені два інших законопроекти про автономію Словаччини. Автором першого був Ф. Юріга. Його проект передбачав збереження спільного для усієї держави законодавчого органу — Національних зборів та утворення словацького крайового сейму і уряду. Правом голосу в Національних зборах мали наділятися депутати словацького сейму. Національні збори могли вирішувати питання закордонного представництва, питання громадянства, спільні фінанси, призначення і проведення виборів президента Чехословацької республіки, справи державних збройних сил, право оголошувати війну та укласти мир [180, с. 287].

Безумовно, цей законопроект був значно більш поміркований ніж проект В. Туки. Проте, комісія правознавців відзначила, що у ньому не були чітко сформульовані питання, які відзначали компетенцію крайового сейму та уряду.

Третій проект, якому і надала перевагу СЛП для представлення у парламенті, був підготовлений Л.Лабаєм. Згідно з ним передбачалося створення у Словаччині законодавчого сейму та уряду. До компетенції сейму мали належати питання місцевої адміністрації, освіти, релігії, торгівлі. Депутати крайового сейму автоматично наділялися правом голосу у празькому центральному законодавчому органі. Крім того, інтереси Словаччини у парламенті ЧСР повинні були представляти 32 сенатори [60, с. 77].

Місцевий уряд, згідно із законопроектом, повинен був бути підзвітним крайовому сейму. Членів уряду мав призначати президент республіки. Закони, схвалені в Празі, не мали юридичної сили на словацьких землях, якщо проти них голосувала більшість (2/3 депутатів місцевого сейму). Також, до спільної компетенції парламенту чехів і словаків були віднесені питання: виборів президента республіки, оборона держави, закордонна політика, фінанси та законодавство у галузях, що стосувалися усієї республіки. Крім того, передбачалося, що усі центральні міністерства, комітети та закордонні представництва держави будуть на третину складатись із словаків [60, с. 78].

Подальше зростання національного напруження у ЧСР вимагало реакції з боку керівництва республіки. 21 вересня 1921 р. у Ружомбероку Т. Г. Масарик зустрівся з А. Глінкою і виступив із концепцією адміністративної автономії для Словаччини. Водночас він висловився проти політичної автономії, якої вимагала СЛП [180, с. 278].

СЛП не задовольняла запропонована Т. Г. Масариком ідея адміністративної автономії, та й уряд Е. Бенеша не поспішав виконувати закон про жупний устрій. Зрештою, така позиція влади призвела до створення 26 листопада 1921 р. власного парламентського клубу СЛП на чолі з А. Глінкою. З цього часу партія перейшла до відкритої опозиції в парламенті.

25 січня 1922 р. до Палати депутатів було подано перший офіційний законопроект автономії Словаччини від СЛП. Цей проект був відхилений. Проти нього виступила велика кількість проурядових депутатів, для яких ідея автономії Словаччини була неприйнятною, оскільки у разі її втілення в життя з подібною вимогою виступили й інші народи ЧСР [58, с. 810].

Загалом, перша половина 20-х рр. ознаменувалась для СЛП активною пропагандистською діяльністю, спрямованою на популяризацію ідей автономії. Це сприяло підвищенню популярності СЛП, про що свідчать результати виборів 1925 р.

Вибори до чехословацького парламенту були призначені на 15 листопада 1925 р. З 17 жовтня 1925 р. партія прийняла назву Глінкова словацька людова партія (далі — ГСЛП) [1, с. 182].

За результатами виборів ГСЛП здобула 23 депутатських і 12 сенаторських мандатів чим підтвердила позиції найбільшої словацької партії. Після перемоги на виборах перед керівництвом ГСЛП постало питання про майбутню стратегію діяльності партії. 27–28 листопада 1925 р. у Трnavі відбулась нарада людацьких депутатів і сенаторів, на якій було прийнято так званий «Трнавський маніфест». У ньому відзначалось наступне: «Головною вимогою словаків є закріплення словацької автономії у Конституції. Ця вимога існує відколи існує Чехословацька держава. Ми стоїмо на позиціях збереження Чехословацької республіки, але прагнемо аби в Словаччині був паном словак». Далі висувались вимоги визнання словацької мови офіційною мовою держави, а також створення самостійного словацького сейму [203, с. 159].

На нараді людацьких депутатів і сенаторів було узгоджено, що Трнавський маніфест є програмою максимум. Керівництво ГСЛП ухвалило резо-

люцію, яка передбачала, що у разі входження до урядової коаліції партія готова піти на поступки і задовольнитися поступовим впровадженням автономії [60, с. 84].

В умовах розгортання політичної кризи Т. Г. Масарик та представники аграрної партії виступили із ініціативою створення коаліції правого спрямування. Відповідну пропозицію отримала і ГСЛП. Після тривалих переговорів, лідер партії А. Глінка погодився на входження ГСЛП до урядової коаліції. 15 січня 1927 р. ГСЛП офіційно заявила про своє входження до уряду «панської коаліції» на чолі з А. Швєглою. Міністрами від людової партії стали Й. Тісо та М. Гажик [58, с. 854].

Беручи участь у владній коаліції, ГСЛП проголосувала за прийняття адміністративної реформи 1927 р, згідно з якою був встановлений новий територіальний поділ ЧСР. Словаччина отримала статус окремої територіальної одиниці з власною регіональною адміністрацією та органами місцевого самоврядування [180, с. 288].

Незважаючи на ці позитивні для розвитку Словаччини реформи, ГСЛП досить швидко усвідомила, що вони не наблизили її до основної мети — запровадження автономії. Це стало причиною падіння популярності партії серед населення краю, що засвідчили вибори 1928 р. до органів місцевого самоврядування, і привело до формування опозиційних груп, які поступово послаблювали партію з середини [58, с. 855].

Подією, яка остаточно відвернула ГСЛП від владної коаліції, став процес над В. Тукою, який відбувся у жовтні 1929 р. В ході цього судового процесу була виявлена антидержавна діяльність В. Туки. Його було визнано винним і засуджено на 15 років за шпигунство на користь Угорщини [60, с. 102].

Висловивши протест, ГСЛП 8 жовтня 1929 р. офіційно оголосила про свій вихід із коаліції, яка втратила більшість в парламенті. Президент прийняв рішення про проведення дострокових парламентських виборів, які показали зниження популярності ГСЛП. З цього часу ГСЛП офіційно перебувала в опозиційному таборі [180, с. 289].

На початку 30-х рр. у зв'язку із переходом до лав опозиції перед ГСЛП постала проблема визначення нових програмних положень. Зважаючи на це, керівництво ГСЛП доручило К. Медерлі підготувати законопроект щодо автономії Словаччини. 8 травня 1930 р. депутати партії внесли його на розгляд до національних зборів. Порівняно з попередніми законопроектами він був значно поміркованішим. В його основі була вимога надан-

ня Словаччині такого правового статусу, який у Конституції 1920 р. був закріплений за Підкарпатською Руссю. Керівництво партії розраховувало завдяки поміркованості проекту здобути прихильність частини урядових партій. Проте їхні сподівання виявилися марними. Більшість депутатів Національних зборів відмовилися навіть розглянути проект ГСЛП, фактично його проігнорували [58, s. 854].

Восени 1931 р. в республіці вийшли Правила словацького правопису, які підготував мовний відділ Матіці Словенської. Проти нових правил здійнялася масова хвиля протестів, оскільки вони наближали словацьку мову до чеської. Протестуючих підтримували різні політичні сили, в тому числі ГСЛП і СНП. Для цих двох політичних сил важливим наслідком боротьби проти нового правопису стало зближення між собою. Зрештою, керівництвом обох партій було прийнято рішення створити спільний автономістський блок [60, с. 112].

Автономістський блок за участі ГСЛП і СНП вперше офіційно було представлено на демонстрації у Зволені. Програма блоку була викладена у так званому «Зволенському маніфесті», у якому проголошувалося «не визнаємо «чехословацьку» націю, «чехословацької» нації не існує» [58, s. 860].

У маніфесті були подані головні вимоги блоку до влади. Серед них: передача управління Словаччиною до рук словацького народу, внесення до Конституції ЧСР головних положень Пітсбурзької угоди, широке використання словацької мови в усіх сферах суспільного життя, працевлаштування місцевого населення в державних установах та організаціях, заборона звільнення словаків з державної служби за політичні погляди і переконання, утворення крайової шкільної ради, зниження податків, створення окремого бюджету для усіх частин республіки [153, с. 113].

Керівництво обох партій схвалило всі положення маніфесту, який знаменував новий імпульс у розвитку словацького автономістського руху. «Зволенський маніфест» набув розголосу і широко обговорювався у пресі в усіх частинах республіки [1, s. 193].

У 1935 р. відбулись зміни у керівництві ЧСР. Новим міністром ЧСР став словак М. Годжа, а президентом став — Е. Бенеш. Прагнучи заручитись підтримкою ГЛСП на виборах, Бенеш на переговорах із Й. Тісо пообіцяв у разі перемоги протягом першого року президентства надати Словаччині автономію, а також велику кількість місць у центральних органах державної влади для словаків [58, s. 861].

Керівництво ГЛСП прийняло рішення підтримати Е. Бенеша на виборах. Проте, влітку 1936 р. закінчився термін, впродовж якого президент мав вирішити словацьке питання, але жодних рішень щодо автономії Словаччини так і не було прийнято. У відповідь ГСЛП розпочала гостру публічну критику політики президента і уряду [58, s. 861].

Варто відзначити, що в цей період ГЛСП знову вдалось повернути собі прихильність виборців. Це не залишилось непоміченим празькою владою і партію неодноразово запрошували взяти участь в урядовій коаліції. Однак партія відмовлялась від цих пропозицій, оскільки влада не поспішала виконувати її вимоги.

У 1938 р. відбулись останні в історії Першої ЧСР вибори. Порівняно з виборами 1933 р. ГЛСП дістала на 10440 голосів більше [1, s. 225]. Влітку 1938 р. Ф. Дурчанський, А. Кочіш та М. Сокіл підготували новий законопроект автономії Словаччини. Законопроект, схвалений керівництвом партії, був опублікований 5 червня 1938 р. в газеті «Словак». Законопроект передбачав проголошення Словаччини автономною частиною Чехо-Словацької республіки. На її території мало запроваджуватися крайове громадянство, а урядовою і навчальною ставала словацька мова [60, с. 136].

Згідно з законопроектом ГЛСП законодавча влада в Словаччині мала належати місцевому сейму, виконавча — автономістському уряду, а судова — крайовим судам на чолі з Верховним судом.

Законопроект передбачав збереження загальнодержавних органів влади. Зокрема до компетенції Національних зборів були віднесені наступні питання: конституційний закон, закордонна політика, національна оборона, громадянство, транспорт, бюджет, податки. У інших питаннях законодавча влада переносилась на сейм Словацької країни, який мав право приймати Конституцію для своєї території в рамках правового устрою Чехо-Словацької республіки [60, с. 157].

Таким чином, ГЛСП була незмінною частиною політичного життя Першої ЧСР протягом усього її існування. Головною її метою, відображеною у її програмних положеннях було вирішення словацького питання шляхом надання Словаччині автономії. ГЛСП пройшла досить складний політичний шлях в Першій ЧСР. В перші роки свого існування партія намагалась вирішити словацьке питання конституційним шляхом. Протягом 1922–1938 рр. вона підготувала і подала на розгляд три законопроекти про автономію Словаччини в складі республіки. Проте жоден із законопроектів не здо-

був підтримки у Національних зборах. ГЛСП не вдалось реалізувати власну програму навіть після входження до урядової коаліції в 1927 р. Безрезультатними були і переговори представників людової партії та празькою влади у другій половині 1930-х років.

Завершенням одного з етапів історичного розвитку словацького народу стало проголошення автономії Словаччини в жовтні-листопаді 1938 р. На жаль, це відбулось за сприяння фашистської Німеччини і стало частиною процесу розпаду Чехословацької держави, у складі якої Словаччина вперше за багато століть здобула можливість розбудовувати демократичний устрій на власних теренах.

Таким чином, чеські і словацькі політичні партії активно впливали на розбудову політичної системи Першої ЧСР. Особливістю політичних програм чеських партій було те, що порівняно із програмами партій національних меншин вони значно менше уваги приділяли національному питанню, вважаючи його вже вирішеним. В окремих політичних програмах чеських партій взагалі не було пунктів присвячених національному питанню. Яскравим прикладом є досить впливова Чехословацька ремісничо-підприємницька партія. Відсутність інтересу серед політичної еліти чеських партій до національного питання пояснюється глибоким переконанням у тому, що національне питання в умовах демократичного ладу Першої ЧСР вирішиться шляхом створення чехословацької нації. Така недооцінка значення національного питання чеською політичною елітою зрештою мала руйнівні наслідки для Чехословацької держави.

Розділ 4

Національне питання в програмах політичних партій національних меншин Першої ЧСР

4.1. Основні етапи еволюції національного питання в програмах німецьких політичних партій

Згідно з даними перепису 1921 р. німці становили 22,94 % населення Першої ЧСР, що робило саме німецьке питання найважливішим в міжвоєнній Чехословаччині. Історія німецького питання в ЧСР це в значній мірі історія чесько-німецьких суперечностей, які розпочались задовго до утворення цієї держави. З кінця XIX ст. чесько-німецькі суперечності стали однією з головних складових національного конфлікту в Австро-Угорщині. Їх суть полягала у прагненні чеського та німецького народу здійснити право на самовизначення. Реалізація права на самовизначення для чеського народу полягала в утворенні незалежної держави до складу якої мали увійти території з німецьким населенням. Як відзначив з цього приводу З. Карнік: «Головною трагедією у здійсненні права на самовизначення для чеського і німецького народів було те, що здійснення права на самовизначення одним із народів автоматично суперечило праву на самовизначення іншого» [9, s. 38].

Включення судетських земель до складу Чехословацької республіки поклало початок черговому загостренню чесько-німецьких відносин у межах нової держави. Варто проаналізувати причини цього конфлікту.

Безумовно, головною причиною негативного ставлення німецького населення до ЧСР є втрата ними привілейованого становища, яке вони займали в Австро-Угорщині. Влада нової держави проголосила основою державної політики панування демократичних принципів, відповідно до яких організація державної влади і вирішення важливих суспільних пи-

тань має здійснюватись згідно волевиявлення більшості населення. Німці у Австро-Угорщині, хоч і не мали більшості, але займали привілейоване становище. Внаслідок чого серед німців формувалося негативне ставлення до демократії, як форми суспільного устрою загалом. Як відзначив з цього приводу судето-німецький політик В.Якш: «Кожен крок до демократизації зменшував вплив німців в імперії» [64, s. 45].

Німці сприймали процес демократизації суспільства інакше, ніж чехи. Для німців — це зменшення їхнього економічного і соціального впливу, для чехів — досягнення національної свободи і державної самостійності. Критика державного устрою ЧСР на тривалий час стала основою політичної лінії німецьких партій. Вона зводилась до наступних основних пунктів:

1). Більшість судетських німців вважали, що їхні політичні права не дотримані в повній мірі. Судетсько-німецькі політики неодноразово виступали із заявами у яких стверджували: «Судетські німці позбавлені всіх прав у державі «гуманізму і демократії», яку проголосили чехи, і яка є такою лише для них» [63, s. 34].

2). Судетські німці не погоджувалися із статусом національної меншини у ЧСР. При цьому, вони стверджували, що власне чехи, які без словаків становили 49 % і були національною меншиною у своїй державі [50, s. 861].

3). Рішення про долю судетських німців було прийнято без їхньої участі чеськими революційними народними зборами, а мирні договори, які це рішення закріпили «розрізали цілісний організм німецької нації» [65, s. 41]

4). Німецькі політики критикували пропорційну виборчу систему, яка на їхню думку, не забезпечувала належне представництво німецького населення в органах влади [50, s. 862].

Безумовно, головним політичним питанням, яке постало перед німецькими політичними силами в Чехословаччині було національне питання. Національне питання в програмах німецьких політичних партій в Першій ЧСР зазнавало певних еволюційних змін, відповідно до політичних процесів, які відбувались у чесько-німецьких відносинах. Відповідно до них варто виділити чотири етапи еволюції національного питання у політичних програмах судетських німців.

Перший, початковий, етап тривав з 1918 р. по вересень 1919 р. Це був період становлення німецьких політичних партій в Чехословаччині та створення перших політичних програм. На цьому етапі політичні партії зосередились на боротьбі за самовизначення, яка стала головним гаслом всіх

судетсько-німецьких політичних партій. Після того, як колишні народи Австро-Угорської монархії стали на шлях побудови власної державності, серед судетських німців набула популярності ідея об'єднання з Німеччиною.

Однією з найбільш впливових німецьких партій в ЧСР на цьому етапі була Німецька Соціально-Демократична Робітничка Партія. Свою історію в чехословацькій державі соціал-демократи розпочали із установчого з'їзду, який тривав з 31 серпня по 3 вересня 1919 р в місті Тепліце [52, с. 863].

З'їзд проголосив утворення Німецької соціал-демократичної робітничої партії в Чехословацькій республіці (НСДРП(Ч)). Першим головою партії був обраний Й. Зелігер. Також на з'їзді була розглянута партійна програма, яка отримала назву «Програма дій» або «Програма національної автономії», метою якої проголошувалася боротьба за національну автономію, причому не лише для німецької, але й для всіх інших меншин в ЧСР. Програма розглядалась її авторами як єдиний шлях виходу «з-під диктату Праги». В декларації з'їзду, автором якої був О. Бауер, підкреслювалося, що чехословацька республіка є «продуктом перемоги імперіалізму Антанти». Бауер застосував до Чехословаччини свою теоретичну концепцію про особливий характер світової війни, як буржуазної революції для народів Габсбургської імперії. Він підкреслював, що Антанта і чехословацька держава відкинули право націй на самовизначення і перетворились на контрреволюційну силу. Таким чином, «побороти контрреволюційний характер сучасної чехословацької держави» було, на думку Бауера, найближчою метою німецьких соціал-демократів [67, с. 24].

З цієї метою на з'їзді були висунуті вимоги відмови Чехословаччини від союзу з Антантою, заміни регулярної армії територіально і національно організованою міліцією, перебудова адміністративно-територіальної організації країни за принципами національної децентралізації. При цьому програма національної автономії судетсько-німецької соціал-демократії практично не містила положень про функції центральної влади в ЧСР, лише відзначалось, що «у віданні Національних зборів і призначеного ними уряду, знаходяться ті питання, які не можуть бути вирішені на рівні Національних рад окремих націй» [68, с. 18].

Здійснення цієї програми призвело б до перетворення ЧСР у конфедерацію практично незалежних національних районів та областей. Невипадково, Й.Зелігер з трибуни з'їзду висловився за перетворення Чехословаччини у «другу Швейцарію».

Установчий з'їзд не прийняв програми партії, формально зберігши вірність ідейним положенням основних програм австрійської та німецької соціал-демократії — Ерфуртській програмі 1891 р, Соціал-демократичної партії Німеччини, Брюннській національній програмі 1899 р та Віденській 1901 р. програмам австрійської соціал-демократії [50, s. 867].

Головним конкурентом соціал-демократів за голоси німецьких виборців були німецькі аграрії. Їхня партія мала офіційну назву «Союз землеробів». Вона виникла у листопаді 1918 р. на базі Німецької аграрної партії. Ініціатором заснування партії був колишній соціал-демократ Й. Янауш, завдяки якому було запозичено ряд організаційних принципів соціал-демократії. Визначними лідерами партії були Ф.Кржепек і Ф.Петерле. Партія проводила активну антисоціалістичну пропаганду, використовуючи критичний розбір марксистських творів з аграрного питання[50, s. 881].

Програма партії була прийнята на установчому з'їзді у 1918 р. У ній відзначалось: «Ми вимагаємо для німецького народу в Судетських землях і Словаччині повного і необмеженого права на самовизначення». Однак одразу ж після цієї вимоги у програмі містилось визнання «республіканської форми державного устрою» та вимоги рівних прав для всіх громадян країни, захисту національних меншин. Партійне керівництво підкреслювало, що відстоює інтереси сільського населення, тому значне місце у програмі займали соціально-економічні питання, пов'язані із покращенням становища німецького селянства [51, s. 213].

Партія зайняла стриману позицію відносно Чехословацької держави, а її курс із національного питання відзначався значною поміркованістю у порівнянні з іншими німецькими політичними партіями.

Німецька Християнська Соціалістична Народна партія (НХСНП) або клерикали ненабагато поступалась за значенням аграріям. Партія виникла в листопаді 1918 р. В перші роки існування ЧСР християнські соціалісти практично повністю знаходились під керівництвом Відня. Партія значною мірою копіювала організацію, політичну стратегію і тактику австрійських клерикалів. НХСНП були єдиною німецькою політичною партією, яка визнала столицю ЧСР Прагу своїм політичним центром. Решта політичних організацій судетських німців спочатку вважала це актом національного приниження [65, s. 238].

Поряд із аграріями клерикали були прихильниками поміркованого національного курсу. В програмі 1919 р. вони виступали за «співдружність

всіх народів, всіх конфесій і всіх класів у державі». В національному питанні вони виступали за «політичне рівноправ'я» та «гарантоване самоуправління на місцях». Основою для консолідації та миру в державі ідеологи партії вважали католицизм. Тобто, висували на перше місце питання релігійно-культурного розвитку [63, s. 115].

Негативну позицію відносно Чехословацької держави зайняла Німецька національна партія в ЧСР (ННП(Ч)). Заснування партії остаточно було закріплене на установчому з'їзді 23 листопада 1919 р. Тоді ж була прийнята програма партії [63, s. 121].

Перший розділ програми був присвячений адміністративно-територіальному устрою республіки « Територія держави повинна поділятися на області із самоуправлінням, які повинні мати право самостійно вирішувати питання у галузі культури, освіти, мови, соціальної політики, підприємництва, землекористування і лісового господарства, громадських робіт, транспорту та міліції. А також право здійснювати призначення на посаду державних урядників та вчителів» [96].

Участь у центральних органах влади повинна здійснюватись «шляхом направлення представників від області до загальнодержавних органів влади». Повноваження загальнодержавних органів влади, на думку авторів програми, повинна була поширюватись на «конституційні питання, окремі питання мови та культури», а також на «вирішення суперечок між самоврядними областями» [96].

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що майбутній устрій держави ННП(Ч) уявляли у вигляді федерації, із широкими правами областей. У своїй програмі партія виходила із принципів негативізму, підкреслюючи «Абсолютно зрозуміло, що лише надзвичайні обставини можуть змусити чеський народ надати політичну автономію судетським німцям». Керівники партії закликали до створення єдиної політичної партії судетських німців та єдиної судетсько-німецької політики.

Поруч із ННП(Ч) на правому фланзі судетсько-німецьких політичних партій знаходилась Німецька націонал-соціалістична робітничка партія в ЧСР (ННСРП(Ч)). Партія виникла на базі Німецької робітничої партії, яка поєднувала критику марксизму і капіталізму. Назва «Німецька націонал-соціалістична робітничка партія» з'явилась в травні 1918 р. Пізніше вона була запозичена А. Гітлером для своєї партії [50, s. 837].

Офіційно заснування партії в ЧСР відбулось на установчому з'їзді в травні 1919 р. в м. Духцов. Програма, прийнята в цьому ж році базувалася на доктрині негативізму. У ній висловлювалось заперечення проти самого факту створення ЧСР та містились вимоги дотримання права на самовизначення для всіх німців, які проживають на території держави. Також, частиною політичної доктрини партії був антисемітизм та расизм [93].

Поряд із великими політичними німецькими партіями в ЧСР виникали менш значні партії. Серед них варто відзначити Німецьку демократичну партію свободи слова (НДПСВ), яку чеський дослідник Я.Шебек називає найменшою партією німецької меншини в ЧСР [50, s. 889].

Партія виникла наприкінці вересня 1919р на базі ліберально орієнтованої Німецької прогресивної партії. Лідерами партії були Л. Шпігель та Б. Кафка. Останній був відомий своєю активною співпрацею з президентом Масариком, з яким неодноразово зустрічався для обговорення німецького питання в ЧСР [182, s. 189].

Програма, прийнята у 1919 р. була написана у дусі лібералізму. В галузі національної проблематики вона виголошувала вимогу надання автономії судетським німцям, при цьому проголошувалась необхідність співпраці із чехословацьким урядом для покращення становища німецького населення [50, s. 890].

Крім вказаних вище партій в Чехословаччині діяв цілий ряд незначних судетсько-німецьких політичних об'єднань. Серед них: Німецька ремісничка партія, Німецька робітничка партія, Німецька соціальна партія, партія реалістів, Судетсько-німецький сільський союз.

Однак ці партії діяли недовго, мали переважно регіональний характер і не здійснили суттєвого впливу на вирішення німецького питання в ЧСР.

Активна боротьба німецьких політичних партій за аншлюс у 1918–1919 рр. зрештою закінчилась поразкою, що змусило їх шукати шляхи для пристосування до існуючої політичної ситуації [50, s. 545].

Другий етап — період судетсько-німецького негативізму, який тривав з кінця 1919 по 1925 р.

Процес становлення німецьких політичних партій в ЧСР створював базу для політичного представництва німецької національної спільноти в державі. З цього приводу чеський дослідник Л. Беран відзначив: «Судетські німці переживали рефлексію політичної системи старої Австрії, але, політичні події вимагали демократичного розуміння політичної системи та іс-

нуючої партійної системи. Тому, необхідним був загальнонаціональний орган судетських німців, але, існуючі політичні партії, за звичкою, охороняли власні інтереси, чим працювали проти своєї національної спільноти» [63, s. 105].

Варто відзначити, що серед вимог німецьких політичних партій була єдина спільна для всіх вимога — вимога автономії. Вона була зумовлена формуванням у середовищі судетських німців концепції негативізму, тобто неприйняття ними чехословацької держави і свого нового статусу національної меншини в ній [183, s. 32].

Програми німецьких політичних партій, починаючи з 1919 р. незалежно від їхнього політичного спрямування вказують на неприйняття ними нової політичної реальності. Їхні політичні програми містять практично відкриті заклики до зруйнування чехословацької держави. При цьому німецькі політичні сили не виявили бажання проводити будь-які переговори з чеськими політиками щодо майбутнього статусу німців у державі. Слід зазначити, що чеські політичні партії теж не надто прагнули до єднання із судетськими німцями і швидше демонстрували прагнення закласти основи державного управління без участі німецьких політиків [63, s. 108].

Переважна більшість німецьких партій першої ЧСР розпочала свою історію ще в Австро-Угорській монархії. В перші роки існування ЧСР не виникло жодної нової політичної партії. Початок боротьби за автономію не сприяв встановленню контактів з чеськими політичними силами, єдиним виключенням були соціал-демократи. Німецький політичний табір в ЧСР можна розділити на декілька блоків, відповідно до політичного спрямування.

До першого слід віднести соціал-демократів і комуністів.

Другий, центристський блок, формували християнські соціалісти, аграрники та декілька невеликих партій (наприклад, Німецька партія свободи слова і Німецька ремісничка партія).

До Третього блоку входили націоналістичні партії — Судетсько-німецька національна партія та німецька національна соціалістично-робітничка партія. Остання іноді блокувалась із соціал-демократами як соціалістична партія [50, s. 862].

Першим конструктивним політичним діалогом, під час якого судетсько-німецькі політики висловили свої політичні вимоги, став прийом головою уряду В. Тусаром 20 грудня 1919 р. делегації від соціал-демократів.

Делегація у складі Л. Чеха, Й. Зелігера та Е. Штрауса передала В. Тусару меморандум, значна частина якого була присвячена описові важкого економічного становища у якому перебували німецькі райони ЧСР. При цьому важке становище судетських німців автори меморандуму пояснювали «цілеспрямованою політикою гноблення німецького населення чехословацьким імперіалізмом, яка разом шкодить і решті населення країни». У документах містилися протести проти необхідності вивчення німецькими робітниками і службовцями чеської мови і «диктатури над німецькою школою» [63, s. 109].

Становище німців у новій державі характеризувалось так: «З нашим народом, який у старій Австрії був економічно та культурно найрозвинутішим, у Чехословаччині поводяться як із завойованим народом, голотою без культури та історії, та без надії на свободу» [63, s. 109].

Необхідними умовами для розв'язання німецького питання на думку соціал-демократів були «скликання всіх народів цієї держави для створення конституції та закладання демократичних підвалин для співіснування різних народів у державі та виконання вимог робітничого класу». Прем'єр В. Тусар відповів запереченнями проти гострого тону меморандуму і заявив, що німці вимагають для себе диктаторських повноважень. Проблемі покращення становища німецьких робітників він обіцяв приділити значну увагу у наступному році. Міністри, присутні на зустрічі, відзначили, що від важкого економічного становища потерпають не лише німці, а й решта населення республіки [63, s. 109].

Через три дні на аудієнцію до прем'єр-міністра В. Тусара прибула делегація від несоціалістичних німецьких партій на чолі з Р. Лондгманом. У меморандумі висловлювався протест проти «диктатури над німецькою школою», скарги на важке економічне становище судетських німців та бюрократизацію державного апарату. Партії вимагали: «розпуснення революційного парламенту і скликання сейму за участю всіх народів для роботи над спільною конституцією» [118, s. 518].

Меморандум був гостро критикований у чеській націоналістичній пресі, в якій лунали заклики на зразок «неприпустимо, аби проблеми німецької меншини впливали на питання державотворення» [221, s. 108].

Чеські політики відреагували на німецькі вимоги, але інакше, ніж на це сподівались німці: напередодні парламентських виборів була прийнята конституція і ряд законів, що стало завершальним етапом чехословацької

революції. Це сталося саме в той час коли німецькі політичні партії вимагали перегляду і зміни всіх зроблених державотворчих кроків і формування нових підвалин існування республіки. Обидва меморандуми були яскравим свідченням небажання німців співпрацювати з чехами. Характерною рисою судето-німецької політики в цей період була безкомпромісність у поєднанні із надмірними вимогами, які не відповідали становищу у якому опинилися судетські німці в ЧСР [13, s. 145].

Вибори, які відбулись 18 квітня 1920 р., принесли німецьким політичним партіям 72 мандати із 300, тобто 24 %. Найбільший успіх здобули соціал-демократи — 31 мандат [50, s. 863].

Успіх, здобутий німецькими соціал-демократами на виборах поставив партію перед необхідністю вдосконалити програмні положення партії, відповідно до існуючої суспільно-політичної дійсності.

Розгляд проекту нової програми німецьких соціал-демократів відбувся на другому з'їзді партії, який відбувся у Карлсбаді 3–7 жовтня 1920 р. Його скликання було пов'язане із посиленням лівої опозиції на чолі з К. Крейбіхом в середині партії, яка власне і представила свій проект нової політичної програми.

Головною метою програми ліві проголосили боротьбу за здійснення соціалістичних перетворень. Вирішення національного питання автори проекту програми пов'язували не з концепцією національної автономії та здійсненням права націй на самовизначення, а з встановленням тісного співробітництва з лівим крилом чехословацького соціалістичного руху [62, s. 57].

На противагу проекту лівих був представлений проект програми з 5-ти пунктів, які стосувалися неприпустимості насильницьких методів боротьби.

Зрештою, незважаючи на серйозні розбіжності між більшістю партії на чолі з Й. Зелігером і лівою опозицією, розколу в партії на цьому з'їзді не сталося. Прийнята з'їздом декларація про засоби і методи досягнення соціалізму була компромісом між ліворадикальним крилом партії та її помірковано налаштованою більшістю [50, s. 868].

Компроміс, досягнутий в Карлсбаді, виявився недовготривалим. Остаточно розкол всередині НСДРП(Ч) був оформлений входженням лівої опозиційної групи до складу КПЧ 30 жовтня 1921 р. [50, s. 868].

Аналізуючи причини розколу в рядах соціал-демократів, російський дослідник С. Кретінін відзначив, що «соціал-демократи виходили із прин-

ципу права судетських німців на самовизначення, так само, як і інших націй. Комуністи також підкреслювали свою прихильність принципу права націй на самовизначення, але, вирішення національного питання вони вважали можливим лише після вирішення питання соціального» [66, с. 112].

Таким чином, якщо соціал-демократи залишалися на позиції національної партії, то комуністи організувались як партія інтернаціональна.

Характеризуючи політичну діяльність НСДРП(Ч) в першій половині 20-рр. варто відзначити, що основу її політичної лінії склала тактика неспівробітництва і неконструктивної опозиції. Це допомогло здобути успіх на виборах 1919 і 1920 рр, але з часом стало причиною політичної ізоляції партії.

Помірковану позицію відносно чехословацької держави в першій половині 20-х рр. зайняли німецькі аграрії. Вже на початку 1921 р. Союз землеробів виявив готовність до співробітництва із чехословацькими аграріями, прагнучи створити із ними єдиний фронт проти соціалізму і комунізму [62, с. 74].

Лідери Союзу землеробів визнавали, що характер Чехословацької держави далекий від їхнього політичного ідеалу: «Ми живемо в умовах формальної демократії, яку справедливо було б називати олігархією». Вони виступали за позитивну політику, за участь в управлінні Чехословацькою республікою. В 1920-ті рр. партія, офіційно не відкидаючи можливості створення широкого судетсько-німецького фронту, блокувалася із невеликими німецькими партіями та організаціями у передвиборчі коаліції [50, с. 883].

Вибори 1920 р. спонукали німецькі партії до об'єднання і проголошення спільних вимог про автономію. У 1920 р. утворилось об'єднання німецьких політичних партій під назвою Німецький парламентський союз (НПС), до якого увійшли всі німецькі політичні партії, які пройшли в парламент, окрім соціал-демократів. Лідери НПС вели переговори про входження НСДРП(Ч) до його складу, але німецькі соціал-демократи, на відміну від чеських, не погоджувались на об'єднання із несоціалістичними партіями [65, с. 201].

Позицію Німецького парламентського союзу щодо національного питання висловив його лідер Р. Лондгман 1 червня 1920 р. під час виголошення «Декларації судето-німецьких політичних партій», яка стала ідеологічною основою цього політичного утворення. У документі зазначалося:

«Причиною гноблення німецького народу в Чехословаччині є недотримання права німецького народу на самовизначення. Мирні договори, які включили Судети до складу Чехословаччини, були укладені на основі хибних засад і без урахувань історичної правди. Німецький парламентський союз проголошує, що не припинить домагатись здійснення права на самовизначення і спрямовуватиме в цьому напрямку свою діяльність на теренах цієї держави» [134, s. 785].

Варто зазначити, що цей документ, який після проголошення викликав глибокий осуд чеських парламентаріїв, тривалий час виконував роль неофіційної конституції німецьких політичних партій, в тому числі і тих, які не входили до складу Німецького парламентського союзу.

На наступний день у парламенті була проголошена декларація німецьких соціал-демократів. Як і заява НПС, заява НСДРП(Ч) містила протест проти мирних договорів і недотримання права на самовизначення для німецького народу, відмінність полягала лише у поєднанні національних вимог із марксистською ідеологією [65, s. 204].

Незважаючи на загальні негативістські настрої німецьких політиків, після виборів 1920 р. в їхньому середовищі з'являється ідея співпраці із чеською стороною. В період правління уряду В. Тусара головними кандидатами на співпрацю із владою вважалися соціал-демократи. Проте НСДРП(Ч) як умову своєї співпраці з владою вимагали зміни конституції та значних поступок у питаннях мови та освіти [63, s. 115].

Значні кроки по залученню німців до співпраці здійснив президент Т. Масарик. Зокрема, 21 квітня 1920 р. відбулась його зустріч із представниками НПС з метою обговорення ряду питань, в тому числі і питань співпраці із владою. Голова НПС Р. Лодгман відкинув пропозицію президента про співпрацю. В той же час лідер німецьких аграріїв поставився до неї схвально. З цього часу аграрії поступово переходять на позиції активізму [63, s. 116].

На початку 20-х рр. НДПСС однією з перших перейшла до політики активізму. Лідер партії Б. Кафка на зустрічі з президентом 19 вересня 1924 р. визначив програму дій НДПСС по вирішенню національного питання. Згідно із нею, німецькі активістські партії повинні активно співпрацювати із владою з усіх важливих суспільних питань, але, в національному питанні мають залишатись опозиційними та домагатись надання автономії для німецького населення ЧСР [63, s. 210].

Варто зауважити, що НДПСС була однією з небагатьох німецьких партій в ЧСР, яка не стала частиною гейнлейнівського руху і залишалась на активістських позиціях аж до Мюнхенської угоди 1938 р.

Ідею співпраці із чехословацькими політичними силами із початком 20-хх рр.. почали підтримувати і християнські соціалісти. Так, на з'їзді партії в Ліберці їх лідер Маір-Гартінг наголосив на необхідності «прийняття республіки, як неминучої реальності» і «важливості покращення діалогу із владою» [65, s. 213].

Поступово до співпраці із урядом схилялося все більше судетсько-німецьких політиків. Незгода із негативістською політикою Р. Лодгмана призвела 29 листопада 1922 р. до розпаду НПС. Негативістські партії (ННП і ННСРП) об'єднались у «Бойове товариство». Німецькі аграрії, християнські соціалісти, партія свободи слова перейшли на позиції активізму — поступового налагодження співпраці із чехословацькими політиками [184, s. 102].

У 1922 р. розпочав роботу новий уряд під керівництвом А. Швегли (1922–1925). Обрання Швегли прем'єр-міністром було схвалено німецькими активістськими політиками. У травні 1924 р. відбулися переговори між прем'єром та німецькими політиками Б. Кафкою, Р. Маір-Гартінгом, Ф. Кржепеком і Ф. Спіною. Переговори продемонстрували готовність значної частини німецьких політиків до співпраці з ЧСР [13, s. 218].

З цього часу національне питання в німецьких політичних програмах зазнає певних змін, які пов'язані із політикою судетсько-німецького активізму. Цей новий етап тривав із 1925 по 1933 рр.

Політика активізму означала визнання чехословацької держави і конструктивне співробітництво на її базі з чехословацькими правлячими колами і партіями з метою покращити становище судетських німців [66, с. 76].

Серед причин переходу до політики активізму варто відзначити: суперечності між судетсько-німецькими політичними партіями, втома від ролі внутрішнього ворога в державі, прагнення приходом до влади з метою домогтися покращення становища німецької спільноти в ЧСР.

Головною метою судетсько-німецького активізму була зміна статусу німецької меншини в республіці. З цього приводу один із перших активістських політиків Ф. Спіна відзначив: «Кінцевою метою активістської політики є створення держави національностей в ЧСР, 3,5 млн німецького населення мають тримати руки на кермі влади. Мусимо впливати на долю німецького народу в державі». [63, s. 222].

Думки в обох політичних таборах, попри прагнення до співпраці, були досить суперечливими. Німецькі політичні сили, хоч і сподівались на покращення становища німецького населення, все ж скептично ставилися до можливості, домогтися від чехів виконання їхніх політичних вимог. Чеська сторона, в свою чергу, непокоїлася, що успіхи німецької політики можуть призвести до посилення німецького іредентизму в державі.

Подією, яка остаточно закріпила перехід більшості німецьких політичних сил на позиції активізму, стали вибори, які відбулись 15 листопада 1925 р., показали падіння авторитету соціалістичних партій. НСДРП(Ч) здобула всього 24 % німецьких голосів в Чехословаччині і 5,8 % від всіх голосів чеських виборців в державі [50, s. 863]. Окремі німецькі партії створювали передвиборчі об'єднання. Найбільшим із них був блок німецьких, угорських аграріїв та Німецької ремісничої партії. Це об'єднання здобуло найбільшу кількість німецьких голосів (571 тис) [67, с. 77].

Представники німецького активізму спочатку не ввійшли до коаліційного уряду. Однак у березні 1926 р. соціал-демократи і націонал-соціалісти залишили уряд. У жовтні 1926 р. був сформований новий уряд на чолі із А.Швеглю. В цьому уряді міністерські посади дісталися двом представникам німецьких партій — Ф.Спіні, який належав до «Союзу чеських аграріїв», і Р. Маір-Гартінгу. Вони отримали відповідно посади міністрів громадських робіт та юстиції.

Так був покладений кінець неофіційному античехословацькому опозиційному фронту німецьких партій. Цілий ряд німецьких політичних партій перейшов до політики активізму. Після виборів 1929 р. на активістські позиції перейшла і НСДРП(Ч). Таким чином, всі провідні німецькі партії в ЧСР — аграрії, християнські соціалісти і НСДРП(Ч) — опинились на позиціях співробітництва з чехословацькими партіями та організаціями [63, s. 128].

Дострокові парламентські вибори 27 жовтня 1929 р. принесли перемогу партії судето-німецьких соціал-демократів: ця партія значно посилала свої позиції серед німецьких партій. Число мандатів аграріїв та християнських соціалістів значно скоротилося. При цьому збільшилася кількість прихильників націонал-соціалістів [183, s. 135].

Перехід до політики активізму викликав необхідність створення і прийняття нової партійної програми у НСДРП(Ч). У 1927 р. на з'їзді НСДРП(Ч) були прийняті «Основні напрями програми демократичної автономії в Чехословаччині», які були розроблені в 1926 р. [50, s. 871].

Перший пункт програми отримав назву «Національне і культурне самоуправління». Згідно з ним управління державою повинно бути організованим у рамках національних областей з повним внутрішнім самоуправлінням. Окремі нації в ЧСР, з метою національної і культурної автономії, повинні конституюватися як правові корпорації. Основою національної приналежності, яка повинна була фіксуватися у спеціальному кадастрі, був мовний принцип. У цьому розділі також містилися вимоги захисту від дискримінації за національною ознакою: «Кожна народність повинна отримати гарантії того, що жоден із занесених у відповідний мовний кадастр громадянин не буде зарахований до іншої народності. Представник кожної національності повинен мати право на здійснення і захист своїх національних потреб, на користування установами своєї нації і на виховання своїх дітей власною мовою. Будь-яке завдання шкоди, утиски і дискримінація на національному ґрунті, особливо у сфері економічних відносин, повинні переслідуватися законом» [121, с. 3].

Другий розділ програми був присвячений організації шкільної освіти. На територіях, де знаходилися школи декількох націй, повинна бути утворена особлива місцева шкільна рада. Для спостереження за шкільною справою окремих націй в державі повинні бути створені шкільні округи, які б співпадали з політичними округами. В кожному такому окрузі, де представлені школи двох і більше націй, для кожної нації організовується окрема шкільна окружна рада. В Празі на рівних для кожної нації умовах утворювалася державна рада, яка складалася із виборних представників місцевих шкільних рад [121, с. 5].

Варто відзначити, що при розробці цього розділу програми був використаний проект закону «Про культурне самоуправління», який винесли на розгляд парламенту у 1925 р. німецькі соціал-демократи. Хоча проект так і не був схвалений, до нього неодноразово повертались як німецькі соціал-демократи, так і чехословацькі [64, с. 275].

Окремим, третім розділом, у програмі було представлено мовне питання. В цьому питанні автори програми вимагали особливих прав для німецького населення республіки. Зокрема відкидалася необхідність вивчення німцями чеської мови. Знання цієї мови визнавалося необхідним лише для громадян, яким це необхідно у зв'язку із службовим становищем. Мови національних меншин, згідно із програмою, мали стати рівноправними у парламентській діяльності [121, с. 8].

Характеризуючи цю програму НСДРП(Ч), варто зауважити, що програма керувалась, з одного боку, демократичними принципами захисту національностей, з іншого боку, як і в «Програмі дій» 1919 р., зберігався ухил в бік національного корпоративізму. Нечіткість визначення національної приналежності, відсутність можливості відмови від її визначення порушували демократичні права громадян. Наслідком втілення цієї програми в життя стала б децентралізація і дезорганізація державного управління в країні. Не дивно, що програма не отримала підтримки керівництва республіки.

Проте, в порівнянні з «Програмою дій» 1919 р, «Основні напрямки» містили певні поступки чехословацькій владі. Партійне керівництво відмовилось від ідеї перетворення Чехословаччини у другу Швейцарію. В новому програмному документі вже не було закликів до демілітаризації країни, визнавався пріоритет центральної влади над органами місцевого самоуправління. Нова програма була основою, на якій можна було вести переговори. Все це сприяло встановленню взаєморозуміння між чехословацькими і судето-німецькими соціал-демократами на з'їзді всіх соціалістичних партій ЧСР в 1928 р. в Сміхові [50, s. 868].

Хоча Сміхівський з'їзд обмежився лише констатацією і визнанням існуючих національних проблем і єдності багатонаціональної соціал-демократії демократії Чехословаччини у прагненні їх розв'язати, він став початком зближеннями між соціалістичними партіями в ЧСР. За результатами Сміхівського з'їзду був утворений спільний комітет, завданням якого було узагальнення ідеологічних положень окремих соціалістичних партій країни з метою створення загальної програмної заяви [63, s. 215].

Таким чином, після 1927 р. розпочався новий етап в історії НСДРП(Ч), головним змістом якого став поворот від конфронтації до співробітництва з чехословацькими соціал-демократами та участь в коаліційному уряді. Незважаючи на численні труднощі, поразки і невдачі, партія зберегла свою роль найбільшої політичної організації, яка виражала інтереси німецького населення в ЧСР. Варто відзначити, що партія практично втратила лідируючі позиції серед німецьких виборців, оскільки не зуміла домогтися суттєвих змін становища німецької меншини в ЧСР.

Не зважаючи на поширення активістських настроїв у середовищі німецьких партій в Чехословаччині, окремі праві політичні партії не підтримали курсу на співробітництво із пражською владою. Серед них варто

відзначити ННП(Ч). Часта зміна лідерів партії, серед яких були Е. Шторх, Г. Доберауер, Р. Лодгман, Г. Брунар, загалом не відобразилася на її політичному курсі. Партія продовжувала дотримуватись ідейних настанов Р. Лодгмана [182, s. 191].

Виключення становив період з 1926 по 1928 рр., коли один із провідних ідеологів партії А.Роше вирішив відійти від відверто опозиційної, деструктивної політики партії та зробив спробу перейти до гнучкої політики балансування між активізмом та негативізмом. Проте ця спроба завершилася невдачею, а А. Роше залишив лави партії. Керівництво ННП(Ч) повернулося до попередньої негативістської політики, якої незмінно дотримувалося до саморозпуску партії в 1933 р. Як відзначив С. Кретинін «ННП(Ч) керувалась догматичними тезами періоду боротьби за самовизначення 1918–1919 рр. Вона не змогла пристосуватись до нових умов діяльності у рамках Чехословацької держави, поступово втрачала довіру виборців» [66, с. 85].

Ще однією радикально налаштованою правою політичною партією була ННСРП(Ч). В першій половині 20-х рр. голова партії Г. Кнірш та його оточення розглядали можливість співпраці з урядом ЧСР. Проте вступ до лав партії великої кількості радикально налаштованих молодих функціонерів не дозволив ННСРП(Ч) приєднатись до активістських партій. На засіданнях партії все частіше лунали заяви про необхідність перетворення ННСРП(Ч) в нацистський рух та приєднання до німецьких нацистів. ННСРП(Ч) навіть перейняли багато принципів організації та символіку (свастику) німецьких нацистів. Тим не менш до початку 30-х рр., незважаючи на тісні контакти між керівництвом німецьких і судетсько-німецьких націонал-соціалістів, партія офіційно відкинула пропозицію про керівництво та патронаж з боку німецьких нацистів [63, s. 256].

Політика судетсько-німецького активізму сприяла пом'якшенню міжнаціональних суперечностей в ЧСР і певному покращенню становища судетських німців. Однак значних змін у політичному курсі чехословацького керівництва не відбулося. Гострі ж протести німецьких політиків викликала адміністративна реформа 1927 р, яка розмежувала німецьке населення, розділивши його у складі кількох областей [185, s. 202].

Тим не менш, варто відзначити, що німецька меншина мала досить сприятливі умови розвитку в ЧСР. Німці мали можливість користуватися рідною мовою у державних установах місцевостей, де вони становили по-

над 20 % населення. Німецька мова використовувалася поряд із чеською у діяльності державних установ, зокрема у Верховному адміністративному суді ЧСР. Крім того, зросла кількість німецьких шкіл у Словаччині та на Закарпатті [20, с. 287].

Значно ускладнилося становище судетських німців після початку світової економічної кризи 1929–1933 рр. У лютому 1933 р. кількість безробітних серед німецького населення сягала 250 тис [66, с. 79]. В багатьох німецьких районах ЧСР, особливо в Німецькій Богемії, панував голод.

Німецькі партії, які увійшли до складу уряду, в очах виборців стали причетними до політики чехословацького керівництва, а отже відповідальними за важке становище німецької меншини. Активістська політика принесла лише тимчасовий успіх, в умовах економічної кризи значно загострилися міжнаціональні протиріччя.

Останній етап — це період активізації судетсько-німецького негативізму та загострення чесько-німецьких стосунків. Він тривав від 1933 р. до часу укладення Мюнхенської угоди у 1938 р.

В цей період посилюється критика активістської політики з боку правих судетсько-німецьких партій — націонал-соціалістів та націоналів. Ці партії набули значної популярності на початку 30-х рр., виступаючи під гаслами припинення активістської політики, яку характеризували не інакше як «співпрацю з правлячими партіями проти інтересів німецької меншини» [66, с. 115].

ННСРП(Ч) і ННП(Ч) проводили екстремістську діяльність, яка, зрештою, призвела до їхньої заборони у 1933 р. В жовтні 1933 р. лідери партії націонал-соціалістів виступили із закликом до німецьких партій в ЧСР заснувати єдиний фронт. Ряд судетських партій заснували 1 жовтня 1933 р. Судетсько-Німецький вітчизняний фронт (СНВФ). За межами цього об'єднання залишились соціал-демократи, християнські соціалісти, аграрії і декілька незначних партій. Його лідером став К. Гейнлейн.

У політичну партію, в класичному розумінні цього поняття, СНВФ перетворився лише 19 квітня 1935 р. з метою участі у виборах. Тоді СНВФ був перейменований на Судетсько-німецьку політичну партію (СНП). До цього часу СНВФ за своєю суттю був політичним рухом, який складався із 14 політичних партій. Дві з них — націонал-соціалісти та націонали були заборонені наприкінці 1933 р. в зв'язку з їхньою екстремістською діяльністю [45, с. 894].

З моменту виникнення у партії не було чіткої політичної програми. Основою її політичної тактики була зміна політичних вимог відповідно до зміни політичної ситуації. З цього приводу чеський дослідник П.Марек відзначив: « Над партією постійно висів дамоклів меч урядової заборони, тому вона змушена була маскувати свої справжні цілі під гаслами співпраці з урядом» [45, s. 894].

Беззаперечним фактом є тісні контакти керівництва партії з німецькими нацистами, а також фінансова підтримка партії з боку останніх. Проте, тривалий час СНВФ-СНП проголошувала свою прихильність до Чехословацького уряду. Це було пов'язано із прагненням партії здобути популярність серед німецької меншини і стати її єдиним представником на політичній арені ЧСР. Для цього необхідно було шукати шляхи для покращення становища німецької меншини в державі і хоча б формально демонструвати прихильність до уряду ЧСР [63, s. 213].

В СНВФ-СНП виділялись два основних ідейних напрямки: поміркований (автономістський) та радикальний (пронацистський), між якими існували певні ідеологічні розбіжності. За прийняття партією нацистської ідеології виступали прихильники гітлерівців об'єднані навколо журналу «Ауфbruch». На більш поміркованих позиціях перебували члени студентського об'єднання «Товариство», які звернулись до ідейно-теоретичних основ італійського фашизму. Особливою популярністю в середовищі партії користувались ідеї корпоративізму та універсалізму О. Шпанна [66, с. 119].

В період свого становлення, який тривав із жовтня 1933 р. по травень 1935 р, гейнлейнівська організація демонструвала лояльне ставлення відносно Чехословацької держави, виявляла готовність до компромісу із урядом. На парламентських виборах 1935 р. СНП здобула неочікувану перемогу, отримавши 1 249 530 голосів. Решта судетсько-німецьких партій показали значно скромніші результати: Соціал-демократи — 299 942, християнські соціалісти 162 781, аграрії 142 399 [50, s. 899].

Результати виборів засвідчили неефективність політики активізму та зростання загрози подальшого поширення радикальних настроїв у середовищі судетських німців.

В цих умовах виникає судетсько-німецький неоактивізм, який зароджується в середовищі соціал-демократів. Незважаючи на результати виборів, НСДРП(Ч) зберегла своє становище у якості партії правлячої коалі-

ції, але її вплив різко знизився. Поразка на виборах продемонструвала, що партія втратила своє значення провідної політичної сили серед судетських німців. Невирішене німецьке національне питання відіграло у цьому визначну роль. Як партія правлячої коаліції НСДРП(Ч) в очах виборців була відповідальна і за збереження політичного статусу німецької меншини, і за наслідки економічної кризи.

Результати виборів і перспективи розвитку партії були проаналізовані на 10-му з'їзді партії, який відбувався 20–23 червня 1935 р. в м. Брюнн. На з'їзді молоді активісти партії, на чолі з В. Якшем, виступили із різкою критикою партійного керівництва і закликали «подолати консервативні тенденції у наших рядах» [68, с. 75].

Головною лінією протистояння між старою і новою генерацією партійних керівників було питання тактики. Якщо партійне керівництво Л. Чеха пропонувало вести боротьбу за відвоювання голосів виборців-робітників, то В. Якш і його прибічники наполягали на переході до принципів «народного соціалізму», на завоювання підтримки серед всіх прошарків населення. В результаті з'їзд не прийняв кардинальних рішень, звівши проблему до компромісу всередині партійного керівництва: В. Якш був обраний замісником голови партії Л. Чеха, який в свою чергу був переобраний незначною більшістю голосів [68, с. 78].

Поразка на виборах 1935 р. та посилення гейнлейнівського руху поставили НСДРП(Ч) перед дилемою: підтримувати курс на встановлення диктатури пролетаріату, чи, під загрозою встановлення фашизму підтримувати подальше становлення демократії в ЧСР. Зрештою, під впливом Комінтерну, який постановив «під загрозою націонал-соціалізму підтримати буржуазну демократію в ЧСР», соціал-демократи вирішили зосередити головну увагу на антифашистській просвітницькій роботі [69 с. 59].

Внаслідок цього у соціалістичній пресі починають лунати заклики до захисту демократії в ЧСР: «Головним завданням соціал-демократії є втримати державу, як останній демократичний бастион в зфашизованій Європі» [63, с. 222].

В цей час НСДРП(Ч) розпочинає активну підготовку до виборів у місцеві органи самоуправління, які були призначені на кінець 1936 р. Але, гейнлейнівська СНП, як і раніше, впевнено займала провідні позиції серед судето-німецьких партій, тому соціал-демократи не змогли домогтися успіху на виборах.

Поразка на місцевих виборах 1936 р. знову загострила протиріччя між партійним керівництвом та молодю генерацією партійних функціонерів від НСДРП(Ч). В цих умовах почала втілюватись в життя ідея судето-німецького молодіжного активізму, або неоактивізму. В цей період відбуваються активні контакти між молодими функціонерами партії з метою організації активної агітаційної роботи серед молоді. В. Якш, Г. Хакер, Г. Шютц здійснювали спільні поїздки в провінцію, виступали перед робітниками, селянами, ремісниками. Великим успіхом активістської політики була організація літом 1936 р. поїздки Е. Бенеша судето-німецькими районами [185, s. 296].

Однак, в цій політиці проявилася непослідовність НСДРП(Ч). Керівництво партії діяло ізольовано від решти активістських партій. З боку старої партійної еліти неоактивістська політика розглядалась як вимушений тактичний крок. НСДРП(Ч), як і раніше, розраховувала на співробітництво з ЧСДРП і чехословацькими демократичними партіями, виявляла довіру до їх керівництва та особисто президента Е. Бенеша. Молоді соціал-демократи розробили план зміни статусу судетських німців — із найбільшої національної меншини ЧСР німці повинні були стати другим державотворчим народом. Одним із перших кроків на цьому шляху був спільний меморандум судетсько-німецьких партій урядової коаліції.

Меморандум був представлений 27 січня 1937 р. чехословацькому прем'єр-міністру М. Годжі від імені судето-німецьких урядових партій. У ньому першочергове значення приділялось проблемі зайнятості населення в постраждалих від економічної кризи районах, містилися вимоги пропорційного представництва в державних органах робітників і службовців від кожної нації. Меморандум повторював вже традиційні вимоги судето-німецьких політичних партій про скасування обмежень на знання національної мови, обмеження системи мовних іспитів, державної підтримки національної освіти і культури, впровадження багатомовності у парламентську практику. Показово, що в документі ніде не обумовлювались права судетських німців. Мова йшла про рівні права для всіх націй ЧСР [63, s. 235].

Це був найбільш поміркований із всіх проектів вирішення національного питання, тобто з тих, в яких участь брали соціал-демократи. Найбільш радикальним в ньому були вимоги скасування статті 52 закону про мови, в якій надавалася перевага чеській мові. Поміркованість меморандуму пояснюється тим, що він був створений на основі компромісу між активіст-

ськими судето-німецькими партіями, та прагненні досягнути порозуміння із чехословацьким керівництвом.

Меморандум, в переважній більшості, був позитивно сприйнятий чехословацьким керівництвом, і після ряду консультацій у лютому 1937 р. були підписані так звані «лютневі угоди» між судето-німецькими активістськими партіями і чехословацьким керівництвом. Згідно з цими угодами передбачалося втілення в життя ряду вимог січневого маніфесту. На державну службу було прийнято 6 500 німецьких робітників і службовців. Однак подальше реальне втілення лютневих домовленостей наштовхнулось на серйозні перешкоди [65, с. 452].

На початку 1938 р. значно зміцнюються позиції СНВФ-СНП. Варто відзначити, що незважаючи на співпрацю СНВФ-СНП з німецькими нацистами, всі спроби партії домогтись відкритої підтримки Німеччини до 1938 р. успіху не мали. Гітлерівське керівництво не прагнуло форсувати події, обмежуючись фінансовою та моральною підтримкою. Зміни у зовнішній політиці відбулись після аншлюсу Австрії 12 березня 1938 р. З цього часу Гітлер проводить активні переговори із керівництвом СНП. 28 березня 1938 р. на зустрічі із представниками СНП Гітлер заявив, що партія повинна висунути чехословацькому керівництву вимоги широкої автономії, пообіцявши її підтримати [66, с. 120].

На з'їзді партії в Карлових Варах 24 квітня 1938 р. Гейнлейн виступив із програмними вимогами на адресу чехословацького керівництва, які отримали назву «Карловарська програма». Вона складалась із восьми пунктів:

Повна рівноправність німецького та чеського народу.

Визнання судетсько-німецької етнічної групи юридичною особою та дотримання її відповідного становища у державі.

Визначення кордонів та визнання області проживання німців в ЧСР.

Створення судетсько-німецького самоуправління в усіх сферах суспільного життя там, де це відповідає інтересам та становищу німецької етнічної групи.

Законодавчі гарантії захисту прав громадян німецької національності, які проживали за межами Судетської області.

Компенсація економічної та національно-політичної шкоди завданої судетським німцям у 1918 р.

Визнання та втілення в життя основоположного принципу: німецькі чиновники на німецькій території.

Повна свобода для німецької культури та німецького світогляду [145].

Карловарська програма не викликала різних протестів з боку більшості чехословацьких партій, які не втрачали надії домовитись із СНП. Чехословацьке керівництво відреагувало досить стримано. У відповідь на вимоги СНП уряд дав наступну відповідь: перший пункт уже виконується, другий і третій — неприйнятні; четвертий пункт не є зрозумілим з точки зору використання його на практиці; пункт п'ятий може бути виконаний; для втілення шостого пункту немає жодних умов, реалізація сьомого пункту не викликала б великих труднощів, але не припустимо, щоб чиновниками в німецьких областях були виключно німці; втілення в життя восьмого пункту могло б мати далекосяжні небезпечні наслідки [45, s. 895].

Місцеві вибори 1938 р. стали неофіційним плебісцитом з питання про майбутнє судетсько-німецького населення. Незважаючи на всі зусилля партій, які залишились на позиціях активізму, вибори 1938 р. принесли перемогу СНП, яка здобула 92,6 % голосів німецького населення [66, с. 161].

Літо 1938 р. пройшло під гаслами пропагандистської війни між Німеччиною та Чехословаччиною, яка, зрештою, закінчилася Мюнхенською угодою та відокремленням Судетської області.

СНВФ-СНП діяла на чехословацькій політичній сцені всього п'ять років, проте відіграла фатальну роль у долі цієї держави. Зростання популярності СНВФ-СНП було неможливим без підтримки з боку Німеччини, але, в значній мірі, воно було зумовлене внутрішньополітичним становищем ЧСР. Гейнлейнівський рух став наслідком загальної економічної та політичної нестабільності в державі. Фактично, це був широкий протестний рух німецького населення Судет [45, s. 896].

Аншлюс Австрії 12 березня 1938 р. докорінно змінив політичну ситуацію в Європі, а всередині ЧСР призвів до загострення національних протиріч та активізації гейнлейнівців. Одразу після аншлюсу німецькі аграрії і християнські соціалісти залишили правлячу коаліцію і влились до складу СНП. Таким чином, за межами гейнлейнівської організації залишились лише соціал-демократи і ряд невеликих демократичних партій. Практично утворився єдиний фронт всіх судетських німців. Справа була за соціал-демократами, яких очолив після празького з'їзду 26–27 березня 1938 р. В. Якш [67, с. 114].

В. Якш очолив партію у край несприятливий момент, коли Перша ЧСР наближалась до завершення свого існування. Як один із провідних ідеоло-

гів німецької соціал-демократії в ЧСР цього періоду, В. Якш мав власні погляди на вирішення національного питання в ЧСР. Разом із Е. Францелем, Г. Хакером і Г. Шютцем Якш розробив план зміни статусу судетських німців — із найбільшої національної меншини ЧСР німці повинні були перетворитись на «другий державотворчий народ». Суть концепції зводилась до перебудови ЧСР за швейцарським зразком, заснованим на принципі кантонального устрою, відмові від принципу «національної держави» на користь принципу «батьківщина народів» [67, с. 116].

На противагу зростаючим вимогам СНП, НСДРП(Ч), як остання партія судето-німецького активізму, виступила із власною ініціативою адміністративно-територіальної перебудови ЧСР. План Якша був розрахований на збереження кордонів, які склались після укладення Весальських договорів, на досягнення широкої національної автономії на місцях при збереженні основних важелів впливу в руках держави, при передачі функцій економічного самоуправління регіонами. Це надавало судетським німцям переваги в тих районах, де вони чисельно домінували, перш за все Богемії та Моравії, і гарантували захист прав німців як національних меншин в тих регіонах, де вони не становили більшості населення [68, с. 139].

Під час загострення кризи в ЧСР керівництво НСДРП(Ч) здійснило останню спробу вплинути на ситуацію в Судетах і звернувся 20 вересня 1938 р. до влади із так званим «останнім маніфестом». Однак засобів для вирішення судето-німецької кризи зсередини практично не залишилось: доля судетських німців знаходилась в руках великих держав.

В подальшому НСДРП(Ч) продовжила свою діяльність в еміграції.

Окремою сторінкою історії німецьких політичних партій в міжвоєнній Чехословаччині були політичні партії карпатських німців. Назву «карпатські німці» вперше ввів у науковий обіг професор Р. Ф. Каіндл в 1918 р. для визначення німецького населення, яке проживало на території Словаччини і Закарпаття [69, s. 87].

На відміну від судетських німців, вони розвивались у межах угорської частини імперії Габсбургів. Карпатські німці були розселені не в окремих областях, а невеликими анклавними і звикли протягом сторіч перебувати у статусі національної меншини. За даними перепису 1921 р. на території Чехословаччини проживало 62 тис. карпатських німців. Переважна більшість з них проживали на територіях Спишської області, Братиславі та її околицях, в м. Ужгород, Сехсиш-Берег і Хуст [66, с. 67].

До 1918 р. політичні партії карпатських німців не мали чіткого політичного та ідеологічного спрямування. Вплив на політичні організації карпатських німців здійснив активний процес утворення нових політичних партій в Словаччині і Підкарпатській Русі.

В липні 1920 р. в Братиславі виникла словацька організація Німецького Союзу Працюючих (НСП) на чолі із братиславським юристом С. Фругвіртом. Друкованим органом НСП був тижневик «Німецькі новини в Словаччині». НСП здійснював координацію діяльності більшості політичних організацій карпатських німців [182, s. 181].

Однією з найбільших політичних партій карпатських німців була Спишська Німецька Партія (СНП). Про її утворення було повідомлено на сторінках тижневика «Карпатська пошта» 24 січня 1920 р., який і став друкованим органом партії. Проголошувалося, що метою партії буде відстоювання політичних, економічних та національно-культурних інтересів спишських німців [63, s. 145].

Офіційно заснування партії відбулось 22 березня 1920 р. в словацькому місті Кежмарок. Головою партії був обраний К. Брукнер. Варто зауважити, що в перші роки свого існування партія була досить популярна серед місцевого населення, що сприяло її успіху на виборах. У 1920 р. партія здобула 900 голосів, у 1925 р. — 13 тис. голосів, а в 1926 р. — 16 240 голосів. Значною мірою це було зумовлено приналежністю до партії багатьох провідних діячів різноманітних спишських громадських організацій (туристичні спілки, культурно-освітні та профспілкові організації) [185, s. 125].

Напередодні 1925 р. СНП була ініціатором створення широкої партійної коаліції до якої, крім неї, увійшли: Німецька Підприємницька Партія (НПП), Угорська Національна партія (УНП), Німецька Національна Партія Моравії (ННПМ), Об'єднання Німецьких Партій Східної Сілезії (ОНПСС), а також декілька невеликих угорських та німецьких партій із Підкарпатської Русі. Всього, до коаліції увійшло 29 політичних партій. За результатами виборів партії вдалося здобути один депутатський мандат, який отримав А. Нітц [182, s. 112].

В 1927 р. була створена Карпатсько-німецька партія (КНП). Лідером партії був Ф. Кармасин. В основі її організації був етнічний принцип. Головною метою було проголошено політичне представництво всіх німців у Словаччині та Підкарпатській Русі. Партія зобов'язувалась сприяти реалізації національних, релігійних, економічних та культурних прав німецького населення.

Ідеологом партії був професор Р. Стейначкер, який проголосив «Виходячи з того, що існування цивілізованого суспільства не можливе без етнічної і релігійної само ідентифікації, релігійні принципи мають стати основою для будь-якого суспільного устрою, у інших випадках у суспільстві настане анархія» [182, s. 121].

Тобто, за своїм ідеологічним спрямуванням партія мала клерикальний характер.

Напередодні виборів 1929 р. партія активно співпрацювала із словацькою секцією Союзу Землеробів (СЗ) і з Німецьким робітничим об'єднанням (НРО). Вона здобула 16 669 голосів виборців, однак цього виявилось недостатньо для здобуття депутатського мандату [182, s. 123].

Починаючи з 1935 р., КНП розпочинає активно підтримувати Судетсько-німецьку партію, від якої отримувала матеріальну підтримку. Виборча кампанія 1935 р. була побудована на зверненні до історичних коренів карпатських німців. За результатами виборів партія здобула один депутатський мандат, який одержав лідер партії Ф. Кармасин [183, s. 87].

З цього часу партія поступово переходить на позиції націонал-соціалізму.

У вересні 1930 р. в Братиславі була заснована Німецька Народна Партія (ННП) на чолі з Ф. Біллотом. На відміну від інших політичних партій карпатських німців, ННП мала чітку позицію з національного питання, яка втілювалась в трьох основних пунктах програми:

Реалізація гарантованих законом прав національних меншин.

Співпраця всіх німецькомовних осередків у Словаччині та Підкарпатській Русі.

Толерантне ставлення до всіх національних меншин, зокрема і до угорців, як в Словаччині є найбільш чисельною національною меншиною [183, s 149].

Останній пункт був створений на протигагу КНП, яка активно підтримувала співпрацю із судетсько-німецькими партіями. ННП ж прагнула здійснювати активну політичну діяльність в першу чергу на території Словаччини.

Ідея об'єднання всіх словацьких німців знайшла своє втілення 17 квітня 1931 р. Цього дня було створено об'єднання у складі Угорської Християнсько-Соціалістичної Партії, Спишської Німецької Партії, Німецької Національно-Соціалістичної Партії та Німецької Народної Партії. Діяльність

цього об'єднання не була успішною. Воно розпалось у 1935 р., коли з його складу вийшла Німецька Національно-Соціалістична партія [63, s. 151].

Отже, лише одна із політичних партій карпатських німців — ННП мала чітко виражену національну програму. Це було зумовлено тим, що на відміну від судетських німців, карпатські німці, ще до входження до складу Чехословаччини, тривалий час мали статус національної меншини. Тому політичні партії цієї гілки німецького народу були зосереджені в першу чергу на вирішенні соціально-економічних проблем спільноти.

Таким чином, для судетсько-німецького партійно-політичного розвитку характерні багатопартійності, поєднання ряду значних політичних об'єднань та цілої плеяди невеликих партійних організацій, поява яких зумовлена розколом всередині великих партій. В Судетській області були представлені практично всі політичні напрямки: від ліворадикального до праворадикального.

Варто зауважити, що характерною особливістю судетсько-німецьких політичних партій був їх стійкий національний характер. Жодна із них, за виключенням комуністів, не увійшла до складу партій іншої національності. При цьому, окремі з них в різний час, з метою вирішення німецького питання переходили на позиції співробітництва з чехословацьким керівництвом, яке мало переважно вимушений, тактичний характер, але жодною мірою не було викликане щирим прагненням судетсько-німецьких політичних лідерів стати органічною частиною чехословацької політичної структури. Головною метою німецьких партій та організацій в ЧСР була не турбота про добробут Чехословацької держави, а відстоювання прав та інтересів німецького населення в її складі. В цьому розумінні показовим є зміна орієнтації більшості судетсько-німецьких партій в 1930-х рр, розрахунок на вирішення німецького питання ззовні, завдяки втручання Німеччини.

4.2. Національне питання в програмах угорських політичних партій в Першій ЧСР

Громадяни ЧСР, які належали до угорської національності проживали переважно на території Словаччини та Підкарпатської Русі. За даними перепису 1921 р. в ЧСР проживали 744 622 угорці, а отже, вони становили досить велику національну меншину [100].

Як і німці, угорці до створення ЧСР займали привілейоване становище в Австро-Угорській монархії. Тому не дивно, що угорське населення негативно сприйняло свій новий статус національної меншини і не прагнуло співпраці із чехословацькою владою. Вихід із становища угорські політики бачили в підтримці ідеї «Великої Угорщини», тобто відновлення єдності угорської держави в колишніх кордонах [46, s. 925].

Підписання Тріанонського мирного договору 4 червня 1920 р. остаточно поховало цю ідею. Їй на зміну прийшла ідея перегляду Версальської системи мирних договорів, першим кроком до якої, на думку угорських політиків, було розширення прав угорської меншини в державі. Беззаперечним фактом є вплив на діяльність більшості угорських партій в ЧСР Будапешту, який використовував їх з метою повернення під владу Угорщини її колишніх територій [46, s. 925].

Партійно-політична система угорської меншини була остаточно сформована вже після виникнення республіки. Свою позицію відносно нової держави угорські політичні партії висловили на першому засіданні парламенту обраного у 1920 р. Від імені угорського населення вони протестували проти входження колишніх угорських земель до складу ЧСР. Ця позиція стала основою національного питання в політичних програмах угорських партій протягом усієї міжвоєнної доби [69, s. 113].

Найбільшою угорською партією в ЧСР була Земська соціалістична християнська партія (ЗСХП). Офіційно її виникнення відбулось 23 листопада 1919 р. в м. Кошице. Головою партії був обраний юрист Й. Лейеле [70, s. 231].

Програма партії була офіційно затверджена на з'їзді в Братиславі у 1920 р. Вирішення національного питання, на думку авторів програми, можливе лише за умови надання автономії Словаччині та встановлення мовної рівноправності громадян.

Варто зазначити, що національне питання в програмі партії завжди відігравало провідну роль, оскільки відповідно до нього партія будувала свою політичну лінію з усіх інших питань суспільно-політичного та економічного характеру. На початку 20-х рр. партія, керована рукою Будапешта, активно пропагувала ідею перегляду Версальської системи, зокрема у питаннях південних кордонів із Словаччиною та Угорщиною. З другої половини 20-х рр. акцентувала увагу на охороні прав угорської меншини в Чехословаччині [46, s. 926].

Вимоги автономії у партійній програмі були поєднані із негативним ставленням до ЧСР та відкиданням будь-якої співпраці із урядом цієї держави. Саме ця позиція стала основою для укладення в 1921 р. блоку опозиційних партій разом із Угорською національною партією та Спишською німецькою партією. Слід зазначити, що для цього об'єднання автономія була не метою, а засобом ліквідації ЧСР [70, s. 233].

Тим не менш у партії існувала невелика група прихильників активістської політики на чолі з лідером партії Й. Лейеле, яка напередодні виборів 1925 р. вийшла із складу партії.

Значно більше прихильників у середовищі партії мала ідея співпраці із словацькою ГСЛП, оскільки обидві партії об'єднувала ідея автономії. Проте, на цій фазі свого розвитку ГСЛП вимагала автономії у межах чехословацької держави, що не узгоджувалось із гостро негативістською позицією ЗСХП. Крім того, переговори між двома політичними силами ускладнювалися міжнаціональними протиріччями між угорцями та словаками, а також різкими заявами керівництва ЗСХП, у яких угорці стверджували, що словакам не зможуть домогтися автономії без їхньої підтримки [70, s. 235].

Напередодні виборів, в зв'язку із кризою в партії внаслідок виходу із її складу групи Й. Лейеле, була прийнята нова програма.

В основі програми була ідея автономії Словаччини, яка була проголошена основною метою діяльності партії. ЗСХП вимагала надання права на самовизначення в економічній та культурній сфері для всіх народів ЧСР, створення власної, угорської, земської та шкільної ради [45, s. 927].

На виборах 1925 р. партія здобула 98 000 голосів (1,4 %). З другої половини 20-х рр. у партії відбувається посилення угорського націоналізму, що сприяло подальшому зближенню партії із Угорською національною партією. У наступних виборах 1929 р і 1935 р партія брала участь в коаліції з УНП та Спишською німецькою партією [11, s. 254].

В першій половині 30-х рр. всередині партії відбувалася боротьба між двома течіями — прихильниками іредентизму та молодими партійцями, які здобули освіту вже в новій чехословацькій державі і вважали, що необхідно налагодити співпрацю з урядом. Ця криза в партії, а також прагнення утворити спільну платформу для представництва інтересів угорської меншини спонукали її до об'єднання з УНП, яке було офіційно оформлено 23 червня 1936 р. внаслідок чого була утворена Об'єднана угорська партія [70, s. 233].

Угорська національна партія, яка утворила об'єднання з ЗСХП, була другою за популярністю угорською партією. Вона була утворена 17 січня 1920 р. у місті Комарно під назвою Угорська земська партія землеробів та малоземельних. У 1925 р. після входження до її складу кількох незначних партійних утворень, партія була перейменована в Угорську національну партію. Програма партії поділялась на національну та економічну частину. В національній частині партія перш за все гостро критикувала владу ЧСР та вказувала на дискримінацію угорського населення. Головною національною вимогою партії було здійснення права на самовизначення шляхом надання автономії Словаччини та Підкарпатській Русі [3, s. 203].

В питанні автономії партія була досить поміркованою, що пояснюється впливом з боку опозиційних партій Словаччини та Підкарпатської Русі. Програма проголошувала ідею самоуправління в економічній сфері (власна економічна палата, фінансові установи) та культурній (автономія шкільної освіти), яка б покращила становище угорців у рамках ЧСР [3, s. 204].

Слід зазначити, що практично до кін 20-х рр. партія не відкидала можливості співпраці з урядом, завдяки якій, на думку її лідерів, можна було б перебудувати Чехословацьку республіку за швейцарським зразком, що забезпечило б максимальний розвиток угорського народу у її складі. Починаючи з 30-х рр. під впливом Будапешту партія змінює свою політичну лінію в бік гострої критики чехословацького уряду та іредентизму [70, s. 939].

Як і ЗСХП, УНП прагнула до співпраці з іншими політичними партіями з метою представництва інтересів угорського народу в державі. Зрештою, як зазначалося вище, у 1936 р. вона спільно із християнськими соціалістами утворила Об'єднану угорську партію (ОУП) [2, s. 235].

Визначаючи характер цього нового політичного утворення перш за все слід зазначити, що партія повністю перебувала під контролем угорських ревізійців. Програма ОУП була прийнята в 1936 р. Вона базувалася на основі компромісу між політичними програмами ЗСХП та УНП [3, s. 221].

Головною національною вимогою партії було проголошення автономії Словаччини та Підкарпатської Русі та досягнення в її рамках угорського національного самоуправління. Самоуправління повинно було бути закріпленим законодавчо. За будь-які спроби до його порушення або денационалізації угорського населення суворо карали. Важливими кроками для досягнення самоуправління мали стати економічне самоуправління та самоуправління шкільної освіти [3, s. 222].

Хоча в програмі проголошувалась вірність ідеалам демократії, діяльність партії, керована з-за кордону була спрямована на зруйнування чехословацької держави. Цієї політичної лінії партія дотримувалася до свого розпуску 28 листопада 1938 р. Пізніше частина партійців увійшла до складу Будапештського парламенту, де утворила окрему фракцію [3, s. 938].

Крім двох провідних партій в ЧСР діяли кілька десятків менш популярних партій. Не користувалися значною популярністю серед угорського населення республіки угорські соціал-демократи та комуністи.

Угорсько-німецька соціал-демократична партія виникла в 1918 р. Особливостями її політичної програми, у порівнянні із іншими угорськими партіями, була відсутність вимоги автономії. Соціал-демократи обмежилися вимогами угорського культурного самоуправління, які мали бути закріплені в конституції держави. У 1927 р. партія увійшла до складу ЧСДРП і утворила свою секцію.

Угорські комуністи увійшли до складу КПЧ практично одразу після її утворення. В угорському національному питанні комуністи виступали проти ідеї автономізму і, дотримуючись політичної лінії партії, стверджували, що угорську національну проблему може вирішити лише впровадження соціалістичного ладу [46, s. 939].

Таким чином, переважна більшість угорських політичних партій вважала можливим розв'язання угорського національного питання шляхом здобуття автономії. Практично протягом усього періоду існування Першої ЧСР угорські партії перебували на негативістських позиціях, а автономія для них була лише засобом для руйнування держави, та повернення під владу Угорщини.

4.3. Національне питання в програмах русинських політичних партій в першій ЧСР

Однією з головних рис політичного життя Закарпаття (Підкарпатської Русі) в Першій ЧСР була наявність значної кількості різноманітних політичних партій та політичних організацій. В 1922 р. в краї нараховувалось 18 політичних партій, через два роки їх кількість досягнула 30 [89, с. 127]. Частина цих партій були тимчасовими політичними утвореннями, які або швидко припинили своє існування, або злились із більш впливовими політичними партіями. Таких у краї нараховувалось близько 12–13 [76, s. 83].

Демократична політична система Першої ЧСР сприяла залученню до політичного життя широких верств населення і, відповідно, сприяла появі великої кількості політичних партій. Значний вплив на характер політичних партій Підкарпатської Русі мало соціально-економічне становище краю. З соціально-економічного погляду Закарпаття на момент входження до складу ЧСР було відсталим аграрним краєм із незначною кількістю інтелігенції. Склад населення, як національний так і релігійний, був надзвичайно строкатий. Відповідно, ідеологічні концепції політичних партій були надзвичайно різноманітними. Частина з них були принесені із Заходу за посередництва імміграції.

Характер політичних партій Підкарпатської Русі мав ряд відмінностей у порівнянні із характером політичних партій інших регіонів республіки. Першою особливістю політичних партій краю було те, що майже всі вони виникли після 1918 р, в той час як процес створення переважної більшості чеських і словацьких партій відбувався в другій половині XIX — на початку XX ст. Тобто, це були нові політичні партії, які на початковому етапі не мали чіткої організаційної структури. Населення краю, в минулому аполітичне, лише поступово звикало до ролі партій в суспільстві [76,s. 85].

Другою характерною рисою політичного життя Закарпаття була наявність надзвичайно великої кількості різноманітних політичних напрямків та ідеологій. Вона була спричинена в першу чергу надзвичайною етнічною та релігійною строкатістю населення. Згідно з переписом населення 1930 р. із загальної кількості населення Підкарпатської Русі (709 129 тис. осіб) приналежність до української, російської та русинської національності визначили 446 916 (63 %) громадян. Угорців у краї нараховувалося 109 472 (15,4 %), євреїв — 91 255 (12,8 %), чехів і словаків — 33 961 (4,8 %), німців -13 246 (1,9 %), румунів — 12 691 (1,8 %). Релігійний склад населення також відрізнявся значною неоднорідністю: 359 167 (50 %) греко-католиків, 112 034 (15 %) православних, 102 542 (14,1 %) євреїв, 69 260 (9,4 %) римо-католиків [144]. Безумовно, національний і релігійний чинник відігравав значну роль в політичному житті інших регіонів країни, проте в Закарпатті його дія посилювалася проживанням великої кількості представників різних національностей на невеликій території [76,s. 86].

Русинське населення, яке складало 63 % населення Підкарпатської Русі, не було єдиним у питанні національної приналежності. В русинському середовищі існувало три культурно-національних напрямки: російський,

русинський і український. Приналежність до одного з цих напрямків була визначальним чинником ідеологічної орієнтації політичних партій Підкарпатської Русі.

Процес утворення партій відбувався двома шляхами: поширенням діяльності загальнодержавних партій на теренах краю та виникненням регіональних партій на національному, релігійному, класовому та інших принципах.

Спільною рисою всіх місцевих політичних партій стала наявність у їхніх політичних програмах вимоги надання автономії Підкарпатській Русі, врегулювання питання кордону краю із Словаччиною, скликання місцевого сейму. Оскільки дві третини населення Закарпаття становили селяни, переважна більшість політичних партій мали характер селянських [51 s. 42].

Однією із таких партій була Карпаторуська Трудова Партія (КТП), яка була заснована 12 липня 1920 р. під керівництвом А. Гагатка, І. Цуркановича, Ю. Гаджеги. [105, арк. 33].

Політична програма, прийнята в день заснування партії, вказувала на її яскраве русофільське спрямування. Вона складалась із трьох розділів. В першому розділі, що мав назву «Політична програма», партія вимагала надання автономії Підкарпатській Русі, відкриття сойму, введення російської мови як урядової, становлення кордонів між Підкарпатською Руссю і Словаччиною за етнічною ознакою. Також для інших народностей, які проживали на території Підкарпатської Русі, партія вимагала дотримання прав на вільний культурно-національний розвиток. У другому розділі під назвою «Національно-культурна» програма, партія проголошувала своєю метою досягнення єдності російського народу та введення в школах російської мови. Ця програма залишалася незмінною протягом існування партії [114, с. 3–7].

Із змісту програми зрозуміло, що жителів Підкарпатської Русі ідеологи партії вважали частиною «великоросійського народу». Підтвердженням цього є неодноразові політичні заяви лідерів КТП, в яких вони висловлювалися за включення Закарпаття до складу Росії, маючи на увазі Росію дожовтневої доби [114, с. 3].

Партія, вимагала термінового впровадження автономії, протестувала проти економічної політики уряду, загалом залишалася лояльною до чехословацької влади, виступала за територіальну цілісність держави.

Помітне становище у краї займала партія проукраїнського спрямування — Руська Хліборобська (Земледільська) Партія (РХ(З)П) [108, арк.1]. Ідея створення автономної політичної партії виникла в середовищі українських політичних сил об'єднаних навколо товариства «Просвіта [189, с. 185]. Безпосередніми ініціаторами її створення стали А. Волошин, М. Браццяйко, Ю. Браццяйко, А. Штефан. Головою партії був обраний А. Товт [47, с. 960].

Офіційно заснування партії відбулося 15 липня 1920 р. Цього ж дня була прийнята партійна програма. Вона складалась із семи основних розділів. В першому розділі, який називався «В державно-правових справах», партія вимагала «Об'єднати всіх русинів від Попраду до Тиси», «надати широку автономію Підкарпатській Русі» та «забезпечити мирне співіснування національних меншин в Підкарпатській Русі» [109, арк. 4]. Позиція партії з національного питання також висловлена у третьому розділі «В справах просвіти». У ньому РХ(З)П вимагала впроваджувати законодавчим шляхом у школах та державних установах місцеву русинську мову [109, арк.7]. Решта розділів програми були присвячені соціально-економічним та релігійним питанням.

Загалом, національне питання в програмі було представлено досить помірковано, лідери партії не висували ніяких радикальних вимог, обмежуючись проханням надати Підкарпатській Русі обіцяну автономію. Слід зазначити, що впродовж своєї діяльності партія підтримувала політику чехословацької влади.

Впливовою політичною партією в краї був Підкарпатський Землеробський союз (ПЗС), який був заснований 10 червня 1920 р. під керівництвом В.Рижака. На Установчому з'їзді партії була прийнята політична програма, автором якої був Й.Камінський [84, с. 306].

Національне питання розглядалося у другому розділі програми, який носив назву «Політичні вимоги», де зазначалося: «Вимагаємо встановлення кордонів від Попраду до Білої Тиси для об'єднання всіх русинів республіки та негайного затвердження автономії зі своєю руською мовою» [105, арк.15]. Крім того, партія вимагала «повного забезпечення прав національних меншин наданого мирними договорами» [105, арк.17].

Партія активно критикувала централістську політику празької влади. Саме з її ініціативи 22 березня 1922 р. була опублікована спільна заява дванадцяти політичних партій Підкарпатської Русі, в якій містилася незгода із політикою влади в краї. У заяві підкреслювалося, що влада здійснює кроки

для покращення становища Підкарпатської Русі в економічній, соціальній та культурних сферах. Проте не сприяє вирішенню політичної кризи в краї, суть якої полягає у його недостатньому представництві як у виконавчій так і в законодавчій владі. В заяві висловлювалась вимога надання автономії, скликання місцевого сейму, а також вирішення питання становлення кордонів між Підкарпатською Руссю і Словаччиною. Ця заява була підписана не лише представниками русинських політичних партій, а й представниками угорських, єврейських політичних партій, які діяли в краї, а також двох загальнодержавних партій — КПЧ і філією аграрної партії на Підкарпатській Русі. На жаль, таке широке об'єднання всіх політичних сил краю було недовгим. Фактично, воно обмежилось спільним підписанням цієї заяви [76, s. 86].

Оскільки влада не здійснила жодних активних дій по впровадженню автономії, чотири русинські опозиційні партії ПЗС, КТП, РХ(З)П та Землеробська Автономна партія (ЗАП) вирішили розпочати організаційну роботу по здійсненню партійного об'єднання [82, с. 86].

Створена на початку 1922 р. об'єднана політична партія отримала назву Руська Земледільська Автономна партія (РЗАП). У лютому 1923 р. вона оголосила меморандум до влади, у якому висунула вимоги у разі виконання яких згодна відійти від опозиційної політики і співпрацювати із владою. Це були вже традиційні вимоги проведення виборів до сейму Підкарпатської Русі, впровадження обіцяної автономії, врегулювання кордонів із Словаччиною. Пізніше вони були доповнені вимогами впровадження місцевої мови в школах, допомоги культурно-просвітницькому товариству «Просвіта» [76, s. 87].

Заяву РЗАП підтримала Республіканська землеробська партія (РЗП), яка була філією Чехословацької республіканської партії(ЧРП). Це було зумовлено тим, що прем'єр-міністр А. Швегла, який очолював ЧРП бачив у РЗАП основу для можливої співпраці в краї. РЗП висловила свою згоду співпрацювати у «всіх культурних, економічних та політичних питаннях» із РЗАП [59, s. 44].

22 червня 1922 р. на з'їзді в Мукачеві РЗП об'єдналась із РЗАП, утворивши нову політичну партію під назвою Карпаторуська Землеробська республіканська партія (КЗРП). На з'їзді делегатів партії 19 серпня 1923 р. лідер словацьких аграріїв М. Годжа у своєму виступі закликав КЗРП приєднатись до лав чехословацьких аграріїв та підтримати владну політику.

Саме це пропозиція про вступ до ЧРП, а також питання пов'язані із призначенням губернатора Підкарпатської Русі спричинили розкол всередині партії. Наприкінці 1923 р. зі складу об'єднання вийшли ПЗС та ЗАП. Таким чином, зазнала невдачі спроба створення великої об'єднаної русинської партії, а також спроба провладної ЧРП здобути політичну перевагу в краї шляхом залучення цієї партії до свого складу [59, с. 44].

ПЗС та ЗАП 10 січня 1924 р. утворили нову партію, яка дістала назву Автономний Зелеробський Союз (АЗС). [84, с. 74]. Партію очолив І. Куртяк, якого через кілька років замінив А. Бродій.

26 січня 1924 р. відбувся конгрес у Хусті на якому була затверджена програма партії, яка складалась із трьох розділів. Національне питання висвітлювалося в третьому розділі програми «Політичні вимоги». Основні його положення зводились до таких вимог: якнайшвидшого скликання сейму й проведення виборів до парламенту, а також надання повноправної влади у справах губернаторові краю; свободи думки і зібрань; забезпечення прав національних меншин, гарантованих мирним договором і пропаганда мирного співжиття народів, які проживають в Підкарпатській Русі Програма також містила пункт про незгоду з централізаторською політикою влади і створення «з Карпатської Русі» єдиної адміністративно-територіальної одиниці [104, арк. 38].

Варто зазначити, що партія таємно співпрацювала з угорськими політичними силами і регулярно отримувала фінансову підтримку Будапешту. І. Куртяк, який отримав депутатський мандат, активно закликав до впровадження автономії Підкарпатської Русі не лише на загальнодержавному, а й на міжнародному рівні. Він був автором кількох меморандумів поданих до Ліги Націй, в яких вимагав сприяння міжнародної спільноти у вирішенні питання автономії Підкарпатської Русі.

У 1929 р. АЗС разом із КТП і Руською Національно-Автономною партією (РНАП) утворила Руський Національний блок. За результатами виборів 1929 р. Руський Національний блок здобув 18,2 % голосів і опинився в числі найсильніших закарпатських партій [59, с. 41]. Проте, одразу ж після виборів через внутрішні суперечності об'єднання розпалось.

Ідеологічні суперечності між партіями, а також політичні амбіції їх лідерів були настільки великими, що унеможливлювали об'єднання та співпрацю між ними. Особливо великі непорозуміння існували між партіями проукраїнської і проросійської орієнтації. Найбільш гострими питаннями для

партій цих напрямків були питання мовної та національної приналежності місцевого населення. На розвиток взаємин між партіями впливали політичні події в сусідніх державах, а також діяльність російської та української еміграції в Чехословаччині.

Не лише русинські партії були розділені на українофільські і русофільські, а й загальнодержавні партії симпатизували тому чи іншому напрямку. Партії проукраїнського спрямування підтримували ЧСДРП і ЧНП. КПЧ на Підкарпатській Русі спочатку схилялась до проросійської орієнтації [59, s. 41].

Варто зазначити, що комуністи незмінно користувалися значною популярністю серед населення Підкарпатської Русі, про що свідчать результати виборів. До чинників, які сприяли популяризації комуністичних ідей серед населення належали: низький рівень політичної культури жителів краю, демократичність і багатопартійність державної системи, актуальність соціальних вимог у заново відродженому суспільстві [86, s. 85].

В середині 20-х рр. погляди комуністів на національне питання в Підкарпатській Русі змінюються. В 1924 р відбувся V Конгрес Комінтерну, який поставив перед компартіями завдання більшовизації. Резолюція V Конгресу Комінтерну з національного питання містила окремий розділ про українське питання в Польщі, Румунії та Чехословаччині [82, с. 192].

Під впливом прийнятої резолюції, 6 вересня 1925 року в Мукачеві відбулася VI крайова конференція КПЧ на якій особлива увага акцентувалася на культурно-національному аспекті, підкреслюючи етнічну єдність українського народу. Впродовж наступних двох років питання національної приналежності закарпатців до українського народу, їх мовна та культурна спільність стали пріоритетними у діяльності крайкому КПЧ: «Ми є частина українського народу, говоримо тією самою мовою, що весь 40-мільйонний український народ». Таким чином, комуністи в Підкарпатській Русі поповнили лави проукраїнських політичних сил. Проте, як відзначив М. Барновський, на відміну від всіх інших українофілів, комуністи були українофілами радянськими [76, s. 88]. Вони безапеляційно заявили, що остаточно розв'язати національне питання зможе «лише радянський суспільний лад» [82, с. 194].

Партії проросійського спрямування підтримували чехословацькі національні соціалісти і частина аграріїв.

Владні кола ЧСР спочатку підтримували український політичний табір, з недовірою ставлячись до партій проросійського спрямування. Най-

більш негативно влада сприймала русинські політичні партії. На думку празької влади, партії цього спрямування були прихильниками угорського іредентизму. Провладні партії здійснили спробу розширити свій вплив в краї, привернувши на свій бік партії проросійського спрямування. Яскравим прикладом цього є спроба республіканської партії включити до свого складу проросійську КЗРП, яка зазнала невдачі.

Наприкінці 20-х рр. в Підкарпатській Русі значно посилювався вплив проукраїнських політичних партій. Це було зумовлено зростанням національної самосвідомості місцевого населення в умовах демократичної держави, діяльності української еміграції як закордоном так і в ЧСР, переходом на проукраїнські позиції КПЧ.

Саме в цей період ставлення чехословацької влади до українського руху в Підкарпатській Русі змінюється. Перш за все це було зумовлено утворенням Організації Українських Націоналістів (ОУН) у 1929 р. ОУН утворила свої філії і у сусідніх державах, що значно посилило активність української еміграції. Занепокоєння владних кіл ЧСР викликала популярність в краї крайкому КПЧ, який був в постійній опозиції до влади, займаючи при цьому проукраїнську позицію. Ці чинники сприяли охолодженню стосунків між празькою владою і проукраїнськими партіями [76, s. 88].

Слід зазначити, що побоювання влади ЧСР з приводу можливого іредентизму проукраїнських партій в краї, загалом були безпідставні. З цього приводу канадський історик П. Р. Магочій відзначив: «Все ж було неправильно характеризувати український рух в Підкарпатській Русі як іредентистський і ворожий державній єдності. За винятком кількох іммігрантських груп і легкодумних заяв кількох лідерів, більшість українофілів (зрештою навіть комуністи) була за подальше існування Чехословаччини. Якщо русофільські автономісти шукали прихильності у Варшави та Будапешті, українофіли здебільшого переймалися незалежністю і автономією, — але в межах Чехословацької республіки» [88, с. 141].

Поступово, із загостренням конфліктів між партіями проукраїнського і проросійського спрямування, влада почала розглядати можливість знайти опору в краї в політичному русинізмі. На відміну від інших напрямків, русинський не мав ні чітко визначеної національної ідеології, ні власної політичної партії. Головною вимогою прихильників цього напрямку було впровадження в краї місцевої русинської мови. Політичний русинізм не мав підтримки переважної більшості інтелігенції, проте був популярний в

середовищі селянства, яке складало переважну більшість населення краю. Крім того, його підтримувала значна частина греко-католицького духовенства [76, с. 88].

З початком 30-х рр. політична ситуація в краї поступово загострюється. Однією з головних причин цього загострення була відсутність обіцяної автономії Підкарпатської Русі. Зволікання у наданні автономії праявляла влада пояснювала неготовністю русинів до самоуправління як в економічному так і в політичному контексті. Це призводило до радикалізації політичного руху на Закарпатті.

В середині 30-х рр. з'явилася нова політична партія, яка почала активно претендувати на лідерство серед русофільських партій. Ця партія була заснована 3 березня 1935 р. у м. Хуст під назвою Руська Національно-Автономна Партія (РНАП). Лідером партії було обрано С. Фенцика [83.с. 84].

Програма партії була прийнята 31 березня 1935 р. Перший та третій розділи програми містили позицію РНАП із національного питання.

У першому розділі «Політико-правова частина» партія вимагала надання широкої автономії Підкарпатській Русі та встановлення кордонів із Словаччиною. При цьому у розділі містилося бачення ідеологами партії майбутнього автономного устрою краю. Зокрема, партія вимагала всю владу в краї передати губернаторові, провести місцеві вибори до Сойму Підкарпатської Русі, призначити на службові посади місцевих жителів. У пункті «Встановлення правильних кордонів із Словаччиною» вимагалось встановити західний кордон краю на основі історичних, етнографічних і «статистичних» даних. [82, с. 131].

Мовне питання повинно було бути вирішене шляхом розширення використання російської мови в усіх сферах суспільного життя. Зокрема, проголошувалася необхідність ведення діловодства в органах державної влади, судах, школах та військових частинах Підкарпатської Русі російською мовою, а також видання російською мовою законів для Підкарпатської Русі.

У третьому розділі під назвою «Національно-культурна частина» партія вимагала розширення культурних прав населення краю, відкриття театрів, бібліотек, власного Підкарпатського університету і радіостанції.

Також розділ містив гострий протест проти чехізації та денаціоналізації і закликав місцеве населення «укріпитися в націоналізмі». При цьому проголошувалось доброзичливе ставлення до інших національностей [82, с. 135].

Загалом позиція РНАП з національного питання суттєво не відрізнялась від інших русофільських політичних партій. Єдиною відмінністю було лише більш різке, радикально-націоналістичне висловлювання своїх поглядів.

Варто зазначити, що в значній мірі така позиція партії пояснювалася потужною фінансовою підтримкою з боку угорських та польських політичних партій, які прагнули використати РНАП для посилення політичної нестабільності в краї.

В проукраїнському політичному таборі в середині 30-х теж з'явилася нова політична партія, яка претендувала на роль лідера. Це була Українська Селянська Партія (УСП), яка була створена з ініціативи відомої культурно-національної діячки Пряшівщини І. Невицької 7 квітня 1935 р. в Ужгороді [47, с. 962].

На Установчих зборах було проголошено, що головною причиною створення партії була відсутність єдиною національної української організації, яка б об'єднала усі партії українофільського спрямування. Саме таке об'єднання партія проголосила метою своєї діяльності.

Незважаючи на сміливість політичних заяв, партія так і не зуміла виробити цілісну політичну програму. Свої політичні цілі партія описувала у кількох програмних положеннях, які виходили у тижневику «Народна Сила». Розв'язання національного питання партія вважала можливим шляхом надання «правдивої, повної автономії і виборів до сейму, щоб народ міг обирати своїх представників» [82, с. 211].

Крім того, УСП вимагала «щоб усі посади зайняли на Підкарпатті правдиві представники, тобто сини українського народу». При цьому чиновники інших національностей, які працюють в місцевих органах влади, повинні були скласти іспит з української мови [82, с. 212].

Ці програмні положення суттєво не відрізнялися від національних вимог інших проукраїнських партій краю. Слід зазначити, що головні завдання партії змінювалися відповідно до змін політичної ситуації в краї, що не сприяло посиленню її популярності.

Об'єднавча роль, яку намагалася взяти на себе УСП зазнала значної критики як серед населення краю, так і серед проукраїнських політичних організацій. Перш за все критиці піддавались програмні положення партії, у яких була відсутня позиція партії з декількох важливих питань суспільно-політичного життя. Зокрема, це стосувалося проблем селянства, яке складало основу населення краю [82, с. 139].

В середині 30-х рр. зміни відбулись і у політичній програмі однієї з найпопулярніших партій на Підкарпатській Русі — КПЧ. В цей час перед комуністами постали стратегічно важливі питання тогочасності — питання пошуку союзників та доцільності вимоги автономії краю. Одним із важливих чинників, що вплинули на подальші дії КПЧ в Закарпатті стала перспектива фашизації Європи. Висуваючи загальноприйнятну тезу про загрозу фашизму та об'єднання спільних зусиль для боротьби з ним члени крайкому КПЧ, насамперед сподівалися очолити цей рух і під його демократичними гаслами продовжити виконання своїх програмних положень та далекоюсяжних цілей. Така політика стала наслідком VII Конгресу Комінтерну (1935 р.) в резолюції якого прямо наголошувалося, що союз політичних сил можливий в тому разі, якщо він буде використаний для ефективної реалізації соціалістичного перевороту [89, с. 248].

В цей же час комуністи змінили традиційне для всіх автономних партій програмне положення, що стосувалось автономії краю. У передвиборчій кампанії 1935р вони заявляють, що «гасло автономії є тільки знаряддя для обману трудящих, на відрив їх від революційної боротьби за хліб, роботу і свободу» [89, с. 251]. Ці гасла можна розглядати як передвиборчий прийом, спробу відмежуватись від решти автономних партій в умовах мобілізації проугорських автономно-політичних сил. В подальшому комуністи в питаннях автономії вимагають від уряду виконання взятих на себе зобов'язань. Загалом, хоча комуністи й знаходилися в опозиції до чехословацької влади, але виступали за непорушність кордонів і демократичного устрою держави. Про це заявив на зустрічі з прем'єром М. Годжею лідер закарпатських комуністів О. Борканюк [89, с. 256].

У питанні єднання всіх проукраїнських політичних сил краю комуністи займали конкретну і незмінну позицію. На утворення блоку чи союзу з проукраїнськими силами вони йти не збирались, оскільки вважали їх буржуазно-поміщицькими й клерикальними партіями [83, с. 208].

Загострення політичної ситуації на Закарпатті змусило празьку владу звернути увагу на проблему автономії Підкарпатської Русі. В листопаді 1935 р. конституційний комітет парламенту виступив із ініціативою початку переговорів, але прем'єр М. Годжа після переговорів із представниками політичних партій Словаччини і Підкарпатської Русі, побачивши несумісність їх позицій щодо кордону, відклав переговори на цілий рік [89, с. 263].

Проте, це зволікання не влаштувало партії на Підкарпатській Русі. В серпні 1936 р. проросійські та проукраїнські політичні партії змогли досягнути домовленості. З метою створення спільного проекту автономії Підкарпатської Русі вони відновили співробітництво на базі Центральної Руської Народної Ради (ЦРНР). Створений ЦРНР проект був поданий 28 листопада 1936 р. [84, с. 396].

Головним принципом проекту автономії було проголошено єдність і неподільність території ЧСР. Загалом проект автономії базувався на Сен-Жерменському договорі. Першим кроком до встановлення автономії повинно було стати скликання сейму Підкарпатської Русі. Згідно з проектом сейм мав право здійснювати владу у всіх сферах суспільно-політичного та економічного життя краю. При цьому сейм не мав права виводити Підкарпатську Русь із складу ЧСР [59, с. 45].

Важливим питанням, на думку авторів проекту, було становлення кордонів автономії. Питання кордонів із Румунією Польщею та Угорщиною загалом було зрозуміле: «Кордони Підкарпатської Русі з Польщею, Румунією та Угорщиною, тотожні кордонам Чехословаччини». Значно складнішим було питання кордону із Словаччиною. Кордон визначала демаркаційна лінія з 1919 р., яка не мала визначеного офіційного характеру, а тому питання й досі залишалось відкритим. У проекті автономії питання кордону мало бути вирішене наступним чином: «Визначити західний кордон автономії повинен спільний комітет Національних Зборів ЧСР і Сейму Підкарпатської Русі, не пізніше, ніж через рік після першого засідання сейму». При визначенні лінії кордону ЦРНР пропонувала взяти до уваги «факти історичні, етнографічні і статистичні» [59, с. 45].

Проект автономії став основою для переговорів ЦРНР з М.Годжею, які розпочались 10 грудня 1936 р. Провідну роль на переговорах з боку закарпатських політичних партій відігравали А. Волошин та Ю. Ревай. Вони висловили свою незгоду із тим, що у Підкарпатській Русі переважну більшість адміністративних посад займають чехи, а губернатор лише символічно представляє Підкарпатську Русь, не маючи при цьому реальних повноважень. Крім того, А. Волошин вимагав приєднання до Підкарпатської Русі частини східнослов'янських територій від Попраду до Ужу. Остання вимога викликала особливо різку незгоду з боку прем'єр-міністра, тому, переговори виявились неуспішними, проект ЦРНР, як і попередні проекти автономії Підкарпатської Русі, був відкинутий владою [59, с. 47].

Переговори з питання автономії Підкарпатської Русі були відновлені у лютому 1937 р. Проте проект закону про автономію ЦРНР на них вже не обговорювався. В результаті переговорів був виданий так званий «тимчасовий закон № 172», який набув чинності в жовтні 1937 р. Цей закон визначався урядом як «перший етап встановлення автономії». Проте власне автономія ним надана знову не була. Частково були збільшені повноваження губернатора, який набув повноважень призначати деяких урядовців, мати голос у справах конфесій та мов, очолив Земський уряд. Але замість виборного сейму було створено раду з 24 членів, призначену губернатором [85, s. 26].

Таким чином, русинське національне питання в ЧСР було представлено у програмах багаточисельних політичних партій, які діяли на Підкарпатській Русі. Двома найбільш потужними ідеологічними напрямками було українофільство і русофільство. Крім того, серед місцевого населення значною популярністю користувалися партії інших національностей, що пояснюється строкатою етнічною картою краю. Провідну роль у політичному житті краю відігравала проблема автономії Підкарпатської Русі. Невирішеність цього питання призвела до загострення політичної ситуації в краї, радикалізації політичних програм окремих партій.

4.4. Національні програми польських політичних партій в Першій ЧСР

Однією з нечисельних національних меншин ЧСР була польська меншина. Згідно з даними перепису 1921 р. поляків в державі нараховувалось 17 835 тис. (0,56 %) [101]. Переважна більшість представників польської меншини вважала рішення про передачу частини Тешинської Сілезії Чехословаччині несправедливим. Тому будь-яку співпрацю із чехословацьким урядом польські політичні партії розглядали як тимчасове явище, спрямоване на захист прав польського населення, до того моменту, коли з'явиться можливість об'єднання з Другою Річчю Посполитою [10, s. 84].

Польське національне питання в ЧСР було ускладнене неврегульованістю польсько-чехословацького кордону. Очевидно, саме через це Варшава не ратифікувала підписаний 29 листопада 1920 р. із ЧСР договір, який торкався питання охорони національних меншин. Варшава здійснювала пропагандистські акції проти ЧСР, підтримувала угорський протичехосло-

вацький ревізіонізм, прагнула довести світовій громадській думці бажання місцевого населення об'єднатися з Другою Річчю Посполитою. Це призвело до політичної нестабільності у Тешинській Сілезії і обмеження урядом ЧСР деяких конституційних прав поляків — громадян Чехословаччини. Саме через це в Тешинській Сілезії були відкладені вибори до парламенту ЧСР.

Варто зазначити, що приклад польської меншини яскраво ілюструє залежність національного питання в ЧСР від зовнішньополітичних чинників.

23 квітня 1925 р. Е. Бенеш і А. Скшинський у Варшаві підписали три угоди, спрямовані на подолання польсько-чехословацьких суперечок. Це були ліквідаційний договір, арбітражна та торгівельна угоди. Найважливіші постанови ліквідаційного договору стосувалися забезпечення повної рівноправності польської меншини в ЧСР і чеської у Польщі [155, s. 125].

З цього часу всі польські політичні партії розпочали активістський політичний курс, якого дотримувалися до 1933 р. Свідченням посилення співпраці між польськими і чеськими політиками було те, що після виборів делегат від Союзу Сілезьких католиків Л. Вольф вступив до парламентського клубу чехословацьких аграріїв, а в 1929 р. польські політики Й. Бузек і Е. Хобот приєдналися до парламентського клубу чехословацьких соціал-демократів. В цей період участь у співпраці з урядом брала навіть найрадикальніша польська політична сила — польські комуністи [56, s. 244].

Активістський курс польських партій пішов на спад із початком економічної кризи. Остаточо від співпраці з чехословацьким урядом польські партії відмовляються після підписання 26 січня 1934 р. договору про ненапад між Німеччиною та Польщею. З цього часу Польща займає античехословацьку позицію у міжнародній політиці, у якій Тешинське питання відіграло одну із провідних ролей.

Найбільшу підтримку серед польської меншини мали чотири партії: КПЧ, Союз сілезьких католиків(ССК) на чолі з адвокатом Л. Вольфом, Польська Народна партія (ПНП), лідерами якої були Й. Бергер, і Я. Бузек, а також Польська Соціалістична Партія (ПСП), яку очолив Е. Хобот.

В 20-х рр. найбільшою популярністю серед польського населення республіки користувалась інтернаціональна КПЧ, яка гостро критикувала як пражську владу, так і варшавських політиків. Ця популярність була зумовлена як інтернаціональною політичною традицією робітничого руху в краї, так і активною агітаційною роботою місцевих комуністів на чолі з К. Сливкою. Свою політичну концепцію щодо польського питання партія будова-

ла на необхідності політичних перетворень в обох державах. Переважну більшість її виборців становило пролетарське населення краю.

Однією з найпопулярніших польських партій польської меншини був Союз сілезьких католиків в Чехословаччині (ССК(Ч)). Партія виникла 30 вересня 1920 р. У своїй політичній програмі партія вимагала надання автономії Тешинській Сілезії, протестувала проти закриття польських шкіл та переходу польських костьолів під юрисдикцію чехословацької церкви. Проголошувалась головна мета партії — охорона національних та релігійних інтересів польських католиків [73, s. 945].

У 1925 р ССК(Ч) утворила передвиборче об'єднання із Польським національним робітничим союзом. За результатами виборів Л. Вольф отримав депутатський мандат.

Напередодні місцевих виборів 1928 р. ССК(Ч) партія утворила коаліцію з Єврейською партією, але, оскільки цьому об'єднанню не вдалось здобути жодного мандату, коаліція швидко розпалася.

Незважаючи на активні протести проти національної політики держави і дискримінації польського населення, які з парламентської трибуни неодноразово озвучував Л. Вольф, до 1933 р. партія продовжувала дотримуватись активістського курсу. В 1937 р. ССК(Ч) разом з рештою польських політичних партій увійшла до спільної коаліції [198, s. 246].

Більш ліберальною у національному питанні була програма Польської народної партії (ПНП). Партія виникла у грудні 1922 р. Її очолили Я. Бузек та Й. Бергер. У своїй програмі партія виступила за мирне співіснування та співпрацю всіх національностей в державі, а також за релігійну толерантність. Програма ПНП, як і решти польських партій, містила вимоги надання автономії польській меншині [198, s. 247].

ПНП 10 вересня 1937 р. об'єдналась із Польською соціал-демократичною партією. Після об'єднання ПНП перестала існувати як самостійна політична партія [70, s. 231].

Досить популярними серед польського населення республіки були соціал-демократи. Остаточне об'єднання польських соціально-демократичних організацій в єдину політичну партію в ЧСР відбулось у січні 1921 р. в Оставі. Партія отримала назву Польська соціалістична партія робітників в Чехословаччині (ПСПР(Ч)). Через декілька місяців всередині партії відбувся розкол. Лівиця партії на чолі з лідером партії Е. Хоботом подала заяву на вступ до КПЧ, яка була затверджена. Слід зазначити, що Е. Хобот через

кілька років повернувся до соціалістичної партії і знову став її лідером [198, s. 220].

Після розколу партія змінила назву на Польську соціалістичну партію (ПСП). На відміну від переважної більшості польських політичних партій, соціалісти у своїй політичній програмі не вимагали надання автономії Тешинській Сілезії, а зосередили свою увагу на критиці національної політики Праги та необхідності впровадження соціалістичного ладу. Польські соціалісти закликали до співпраці із чехословацькими соціал-демократами та пропагували активізм як альтернативу націоналізму, за що партію неодноразово різко критикували польські націоналістичні організації [205, s. 346].

Від грудня 1934 р. під впливом тиску з-за кордону значно посилюється критика ПСП несоціалістичними польськими партіями. Внаслідок цього від соціалістів відокремилася частина партійців, які створили нову партію під назвою Польська соціал-демократична партія в Чехословаччині (ПСДП(Ч)). У вересні 1937 р, як зазначалось вище, ця партія об'єдналась із ПНП [72, s. 253].

Після виборів 1935 р, в результаті яких партія не здобула жодного депутатського мандату, ПСП розпочинає активну співпрацю із рештою польських несоціалістичних партій та стає одним із ініціаторів створення спільної коаліції всіх польських партій.

Польські партії в ЧСР часто вступали в передвиборчі об'єднання одна з одною, утворювали різноманітні координаційні комітети з метою входження до парламенту. Так, у вересні 1923 р. був створений Національний Блок у складі Союзу сілезьких католиків, Польської народної партії та польської секції Сілезької народної партії. В парламентських виборах 1925 р. це об'єднання взяло участь під назвою Польський національний робітничий союз. Щоправда, всі ці спроби консолідації польських політичних сил були малоефективними. Польська меншина була практично не представлена в парламенті. [72, s. 255].

Активне втручання у політичну діяльність польських партій чинило польське консульство у Моравській Оставі. Наприкінці 1934 р. польське консульство розпочинає видавництво газети «Польський щоденник», у якій гостро критикувалася національна політика ЧСР щодо польської меншини, а також виголошувалося бажання поляків об'єднатись із Другою Річчю Посполитою [198, s. 403].

Саме з ініціативи польського консульства 28 березня 1938 р. в Чеському Тешині була створена коаліція у складі всіх провідних польських партій під назвою «Союз поляків в ЧСР». Її координаційним центром стала Головна рада поляків у Чехословаччині створена у вересні 1935 р. в Чеському Тешині під керівництвом польського консула А. Клотза. Агітаційна діяльність, яку проводило нове політичне утворення, вказувала на його яскраво виражений античехословацький характер [198, s. 405].

Після Мюнхену польські політичні партії влились у політичні структури Другої Речі Посполитої.

Отже, польська меншина належала до малочисельних меншин міжвоєнної Чехословаччини і була майже не представлена в чехословацькому парламенті. Переважна більшість польського населення республіки вважала рішення країн Антанти про приєднання їх краю до ЧСР несправедливим. Тому більшість польських політичних партій бачила вирішення польського питання у наданні автономії Тешинській Сілезії, яка згодом мала сприяти відокремленню краю від ЧСР і приєднанню до Другої Речі Посполитої.

4.5. Національне питання в програмах єврейських політичних партій міжвоєнної Чехословаччини

Згідно з переписом населення 1921 р. єврейська меншина в ЧСР нарахувала 350 000 чол. При цьому єврейське населення було розміщене нерівномірно. В Чехії, Моравії та Сілезії євреї становили 1,5 % населення, в Словаччині — 4,5 %, а на Підкарпатській Русі близько 15 % [43, s. 965].

Відмінності між єврейським населенням полягали не лише у густоті населення, значно важливішою була диференціація соціальна, ментальна та ідеологічна, яка безпосередньо впливала на участь євреїв у політичному житті ЧСР. На думку чеської дослідниці М. Цргової, з погляду на визначення національної приналежності єврейське населення в ЧСР поділялось на три групи: німецькі євреї, чехословацькі євреї та сіоністи [43, s. 966].

На відміну від інших національних меншин ЧСР, належність до єврейської меншини не визначалась перш за все мовним принципом. Єврейська самоідентифікація мала два варіанти — національний та релігійний, що впливало на прихильність єврейського населення до тих чи інших політичних сил [74, s. 68].

Варто відзначити, що між владою республіки та єврейськими політичними силами складалися досить лояльні стосунки. В Чехословаччині значно менше поширювалися антисемітські настрої, ніж в сусідніх країнах. Крім того, в значній мірі налагодженню стосунків із владою сприяла позиція президента Т. Г. Масарика, який характеризував сіонізм як «національно-визвольний рух великого морального значення» [74, s. 72].

Найбільшою загальнодержавною політичною партією євреїв в ЧСР була Об'єднана Єврейська партія. Корені цієї партії сягають сіоністського руху. На початку своєї діяльності в ЧСР сіоністи розпочали створення власних політичних організацій для представництва єврейської меншини в державі. 31 жовтня 1918 р. в Празі виникла Єврейська національна рада, яка представляла «всіх національно орієнтованих євреїв» в Чехословаччині. Рада отримала назву Чеський Сіоністський політичний союз. Її очолив Л. Сінгер. В раді були представлені передусім представники чеських і моравських єврейських національних та сіоністських спілок, профспілкових організацій та Сіоністської соціалістичної партії [43, s. 980].

В листопаді 1918 р. Єврейська національна рада приймає політичну програму. В ній перш за все декларувалось прихильне ставлення до чехословацької держави та наголошувалась необхідність об'єднання всього єврейського населення на національній основі. Також до головних вимог програми належали: визнання євреїв окремою національністю, надання єврейській меншині широких прав та культурної автономії, рівність всіх громадян, демократизація суспільства [75, s. 72].

Варто зауважити, що вимогу про визнання євреїв окремою національністю уряд ЧСР виконав.

У січні 1919 р. Єврейська національна рада скликала загальнодержавний з'їзд «національних євреїв в ЧСР». Головним подальшим завданням ради було оголошено створення єдиної загальнодержавної організації на національній базі, яка представляла б чехословацьких євреїв [76, s. 91].

У березні 1919 р. у Братиславі був створений Народний союз євреїв Словаччини, який по суті був словацьким представництвом празької Єврейської національної Ради. Напередодні виборів 1920 р. ці дві організації, а також іще декілька невеликих єврейських політичних партій утворюють Об'єднану Єврейську партію (ОЄП) і приймають спільну політичну програму [74, s. 78].

Програма ОЄП була орієнтована виключно на права та інтереси єврейської меншини та підкреслювала наміри партії вести незалежну політичну лінію. Перш за все, у програмі підкреслювалося прагнення євреїв співпрацювати із владою у подальшій демократичній розбудові держави. Наступні пункти програми містили вимоги дотримання рівноправності євреїв у суспільно-політичній та економічній сферах, вільного віросповідання іудаїзму та державної підтримки всіх культурних та добродійних єврейських організацій. У наступні роки суттєвих змін у програмі партії не відбулось, увага акцентувалася на рівноправності єврейського населення, його соціальному та культурному розвитку, а також підтримці та розвитку миру в середині Чехословацької держави [43, s. 981].

В 30-х рр. політична активність ОЄП, як і решти єврейських партій, значно знижується, що було пов'язано із посиленням нацистських та антисемітських настроїв в країні.

Ліве крило політичного табору представляла Єврейська Сіоністська Партія (ЄСП). Вона була сформована на початку 1920 р. на основі чисельних невеликих сіоністських організацій. Головою партії був А. Шпігель. У своїй програмі ЄСП проповідувала ідеї сіонізму, однак за своїми програмними положеннями була наближена до Чехословацької Соціал-Демократичної робітничої партії і неодноразово співпрацювала з нею [160, с. 164].

Як і більшість єврейських партій ЄСП лояльно ставилась до уряду ЧСР і не висувала радикальних політичних вимог. Головну увагу вона зосереджувала на покращенні соціально-економічного становища та вільному культурному розвитку єврейської меншини.

У 30-х рр. ЄСП не проводила активної політичної діяльності, зосередившись на внутрішніх проблемах єврейської меншини. Партія відкинула пропозицію з боку угорських політичних сил про співпрацю, продовжуючи дотримуватись провладної орієнтації. У 1935 р. партія вирішила не брати самостійної участі у виборах, а висунула свого кандидата у спільному списку ЧСДП. Внаслідок цього ЄСП вперше отримала місце в парламенті, депутатом якого став Х. Кугель [74, s. 158].

Досить популярною серед єврейського населення була Єврейська Демократична Партія, яка виникла у 1922 р під керівництвом К. Вайса та Г. Рейзмана. В 1925 р. вона була перейменована у Єврейську Ортодоксальну Партію (ЕОП) [43, s. 979].

Програма партії свідчила про її ортодоксально-релігійних характер. Головною метою проголошувалось дотримання законів іудаїзму в усіх сферах життя. ЄОП висловлювала своє прихильне ставлення до ЧСР та прагнення співпрацювати з урядом заради подальшої розбудови держави. Партія тісно співпрацювала із чехословацькими аграріями, завдяки чому у другій половині 30-х рр. почала кількісно зростати [43, s. 980].

На принципах консервативного клерикалізму діяла Єврейська Громадянська партія (ЄГП) на чолі з Г. Гутманом та К. Шаламом. У своїй програмі партія виступала за економічну та політичну консолідацію всіх євреїв республіки, проголошувала необхідність створення єдиної єврейської політичної партії [74, s. 128].

У політичному житті єврейської меншини ЄГП не виявляла суттєвої активності. Вона не брала участі у парламентських виборах, хоч і підтримувала проурядові партії, зокрема аграрного спрямування. Партія не намагалася конкурувати з іншими єврейськими партіями, а навпаки головну увагу приділяла консолідації єврейської меншини [74, s. 129].

Наприкінці 30-х рр. відбулося часткове згортання діяльності єврейських партій, яке було викликане зростанням антисемітських настроїв в країні. Участь євреїв у політичному житті країни значно зменшилася, хоча вони й надалі залишалися лояльними до чехословацької влади. Все частіше єврейські політичні партії, та й єврейське населення загалом, зазнавали критики з боку угорських та німецьких партій. Саме тому єврейські політичні партії намагались уникати участі в гарячих дискусіях з приводу суперечливих питань в політиці ЧСР.

Таким чином, національне питання в програмах єврейських політичних партій в ЧСР було побудоване на засадах політичної толерантності та схвального ставлення до ЧСР. Їхні політичні програми переважно були зосереджені на проблемах покращення соціально-економічного становища меншини.

Безумовно, національне питання в державі національностей, якою була міжвоєнна ЧСР, було одним з найважливіших політичних питань. Тому не дивно, що у програмах партій національних меншин ЧСР воно представлено більш розлого, ніж у програмах чеських партій. Національне питання в програмах кожної з політичних партій національних меншин мало свої особливості. Найскладнішими, безумовно, були питання колишніх панівних націй — німецької та угорської.

Варто зазначити, що хоча в окремі періоди історії Першої ЧСР німецькі та угорські політичні партії проголошували у своїх програмах лояльне ставлення до держави і прагнення до співпраці, насправді, політику активізму вони розглядали як спосіб здобути владу і здійснити власні політичні цілі. Недаремно сучасники називали активізм «шлюбом із розрахунку». В значній мірі стосунки між чехами, німцями та угорцями ускладнювались зміною їхніх політичного становища в новій державі. Колишні панівні нації здобули тепер всього лише статус національної меншини. Крім того, чеські політики теж далеко не завжди прагнули справді щиро налагодити стосунки із судетськими німцями та угорцями, пам'ятаючи про століття пригноблення і дискримінації.

Ще одним важливим чинником, який впливав на прийняття тієї чи іншої політичної лінії з національного питання, був вплив сусідніх держав. Гітлерівська Німеччина, Угорщина, Польща, Радянський Союз, використовували політичні партії для досягнення власних цілей.

Значна радикалізація національного питання у програмах політичних партій спостерігається у періоди погіршення економічного становища, особливо економічної кризи 1930–1933 рр.

Всі ці чинники в сукупності сприяли загостренню політичної кризи в Першій ЧСР наприкінці 30-х рр, яка в значній мірі була зумовлена невирішеним національним питанням.

ВИСНОВКИ

Події 28–30 жовтня 1918 р. розпочали особливу сторінку в історії чеського і словацького народів — створення спільної національної держави. Перша Чехословацька республіка є прикладом унікального досвіду співіснування багатьох національностей в державі в умовах складних економічних та зовнішньополітичних обставин міжвоєнного двадцятиріччя.

Формування політичної системи національної держави чехів і словаків здійснювалося на основі ідеї етнічної єдності чехів і словаків, яка була юридично закріплена в Конституції 1920 р. Ідея чеської і словацької національної спільності на думку провідних ідеологів Першої ЧСР, була покликана відрегулювати міжнаціональні відносини в державі, забезпечуючи, хоч і не в значній мірі, чисельну більшість титульної «чехословацької нації» (65 % населення республіки).

В першу чергу політичне значення чехословацької ідеї підкреслюється як науковцями різних історичних шкіл та періодів, так і значною кількістю сучасників цих подій. Складний процес становлення кордонів нової держави та активні протести національностей, які отримали в ній статус національних меншин, створювали політичну напругу в суспільстві. В цих умовах керівництво держави постало перед необхідністю створення ідеологічного підґрунтя чехословацької республіки, яке б посилювало державотворчі нації — чехів і словаків.

Незважаючи на важливу роль, яку на думку керівництва держави, мала відігравати концепція «чехословакізму», чіткого визначення цього поняття не існувало, що викликало суперечки серед представників різних національностей та політичних ідеологій. Цей чинник, а також неврегульованість проблеми автономії Словаччини, негативний досвід словаків в реалізації ідеї єдиної угорської нації призвели до зростання політичної напруги в суспільстві. Починаючи з 30- х рр.. було зрозуміло, що ідея чехословацької національної єдності, на яку спиралась ЧСР, реалізована не буде.

Незважаючи на ці обставини, проголошення незалежності Чехословаччини стало прогресивним кроком для обох народів. Словаки, зокрема,

здобули значно більше можливостей для свого соціально-економічного і культурного розвитку ніж вони мали перебуваючи в складі Угорщини.

Варто зауважити, що попри складність національного питання, чехословацьке законодавство надавало національним меншинам широкі можливості для всебічного культурного розвитку. Загальнообов'язкові норми правового регулювання національного питання в ЧСР закріплювались в Конституції 1920 р., яка у питаннях національних меншин ґрунтувалася на положеннях міжнародних договорів. Конституція гарантувала право словаків на власну національну самобутність. Досить широкі права були надані національним меншинам у галузі освіти. Доказом цього є дія на території ЧСР кількох вищих навчальних закладів, мовою навчання у яких була мова національних меншин.

Особливістю політичної системи Першої ЧСР було те, що політичні партії мали значно ширші функції в суспільстві ніж ті, які виконують політичні партії сучасності. Корені цього явища сягають часів Габсбургської монархії. Саме в період перебування у складі Австро-Угорської імперії політичні партії набули значного впливу серед чеського народу. В цей період між чеським народом та імперською владою існувало відчуження і неприйняття, тому партії дуже часто виконували ті функції, які зазвичай виконує держава. Цю ж роль партії прагнули відігравати і після проголошення незалежності Чехословаччини.

Для партійної системи ЧСР була характерна поліпартійність — тенденція до утворення великої кількості партій. В республіці їх нараховувалося близько 60, успіх на виборах мали лише чверть з них. Головною причиною такої значної кількості партій була етнічна строкатість населення. Зазвичай партії поділяються на праві, ліві та центристські, проте в Чехословаччині все ускладнювалося невирішеним національним питанням. У чехословацькій політиці партії розділялися спочатку за національною ознакою, а вже потім в межах власної національної спільноти за ідеологічним спрямуванням.

Найбільшим парадоксом існування політичних партій в державі було те, що, будучи одним із головних суб'єктів творення права в державі, самі вони не регулювалися жодним законом, що, в опосередкованій мірі, не стосувалося виборчого законодавства. Правове регулювання діяльності політичних партій в ЧСР розпочнеться лише в 1933 р. із прийняттям закону про заборону діяльності політичних партій.

Винятком із партійно-політичної структури ЧСР була Комуністична Партія Чехословаччини(КПЧ), яка була єдиною політичною партією побудованою на інтернаціональній основі. Партія була опозиційною до пражською влади, керованою ззовні Комінтерном. Зміни відбулися лише в середині 30-х рр., коли в умовах загрози фашизації Європи комуністи вирішили підтримати демократичну Чехословаччину.

Політичні партії кожної з національних меншин мали власне визначення національного питання. Особливістю політичних програм чеських партій було те, що у порівнянні із програмами партій національних меншин вони значно менше уваги приділяли національному питанню. В окремих політичних програмах чеських партій взагалі не було положень присвячених національному питанню. Яскравим прикладом є досить впливова Чехословацька ремісничо-підприємницька партія. Відсутність інтересу серед політичної еліти чеських партій до національного питання пояснюється глибоким переконанням у тому, що національне питання в умовах демократичного ладу Першої ЧСР вирішиться шляхом створення чехословацької нації. Така недооцінка значення національного питання чеською політичною елітою зрештою мала руйнівні наслідки для Чехословацької держави.

Словацький автономістський рух був представлений Словацькою Людовою Партією (СЛП). Головною її метою, відображеною у програмних положеннях, було вирішення словацького питання шляхом надання Словаччині автономії. СЛП пройшла досить складний політичний шлях в Першій ЧСР. В перші роки свого існування партія намагалася вирішити словацьке питання конституційним шляхом. Протягом 1922–1938 рр. вона підготувала і подала на розгляд три законопроекти про автономію Словаччини в складі республіки. Проте жоден із законопроектів не здобув підтримки у Національних зборах. Причини цього полягали в тому, що пражська влада розглядала узаконення автономії як перший крок в напрямку остаточного відокремлення Словаччини від республіки. А також через занепокоєння чеських політиків, що в разі надання словакам автономії подібного розпочнуть вимагати й інші народи ЧСР.

Найскладнішою складовою національного питання, безумовно, були питання колишніх панівних націй — німецької та угорської. Колишні панівні нації не були згодні із своїм статусом національної меншини в державі. В окремі періоди історії Першої ЧСР німецькі та угорські політичні партії

проголошували у своїх програмах лояльне ставлення до Чехословацької держави і прагнення до співпраці. Насправді, політику активізму вони розглядали як спосіб здобути владу та здійснити власні політичні цілі, які полягали у здобутті автономії, а потім відокремленні від ЧСР. Варто зазначити, що чеські політики теж далеко не завжди щиро прагнули налагодити стосунки із судетськими німцями та угорцями, пам'ятаючи про століття пригноблення та дискримінації.

Процес еволюції національного питання в програмах німецьких партій в Першій ЧСР поділявся на чотири етапи:

1. 1918 р. — по вересень 1919 р — етап боротьби за самовизначення.
2. Кінець 1919 р. — по 1925 р. — період судетсько-німецького негативізму.
3. 1925–1933 рр. — період судетсько-німецького активізму.
4. 1933 р. — до Мюнхенської угоди 1938 р. період загострення чесько-німецьких відносин.

Національне питання в програмах польських політичних партій було яскравим прикладом впливу зовнішньополітичних чинників на діяльність партій національної меншини. Переважна більшість представників польської меншини вважала рішення про передачу частини Тешинської Сілезії Чехословаччині несправедливим. Тому будь-яку співпрацю із чехословацьким урядом польські політичні партії розглядали як тимчасове явище, спрямоване на захист прав польського населення до того моменту, коли з'явиться можливість об'єднання з Другою Річчю Посполитою. Після підписання 23 квітня 1925 р. угод спрямованих на подолання польсько-чехословацьких суперечок, польські партії перейшли до політики активізму, якої дотримувались до 1933 р.

Між владою республіки та партіями єврейської меншини були досить лояльні стосунки. В Чехословаччині значно менше були поширені антисемітські настрої, ніж в сусідніх країнах. В значній мірі налагодженню стосунків єврейських партій із владою сприяла позиція президента Т. Г. Масарика, який характеризував сіонізм як «національно-визвольний рух великого морального значення». Крім того, уряд ЧСР виконав вимогу єврейських політичних партій визнати євреїв окремою національністю, що є яскравим свідченням демократичного ладу Першої ЧСР.

Входження Закарпаття до складу Чехословаччини стало поштовхом до формування на теренах краю демократичної багатопартійної системи.

Особливістю Підкарпатської Русі була наявність значної кількості політичних партій, що було зумовлено багатонаціональним складом населення. Крім русинських у Підкарпатській Русі успішно діяли угорські, німецькі, єврейські політичні партії. Двома найбільш потужними ідеологічними напрямками, між якими постійно відбувалася боротьба, було русофільство і українофільство.

Таким чином, у міжвоєнне десятиліття Перша ЧСР пройшла складний шлях побудови демократичної політичної системи і стала осередком демократії в Центральній Європі. Свідченням демократичного ладу Першої ЧСР є створення умов для вільного розвитку багаточисельних політичних партій. Особливістю їх діяльності в республіці був поділ в першу чергу за національною ознакою, і лише потім за ідеологічним спрямуванням. Ця особливість була зумовлена поліетнічним складом населення і нерозв'язаністю національного питання в республіці.

Національне питання було одним із найважливіших політичних питань Першої ЧСР. Безумовно, така значна частина політичної системи, як партії не могла залишатись осторонь цієї проблеми. Якщо для чеських політичних партій національне питання не мало першочергового значення, оскільки вони були задоволені своїм статусом в державі, то для словацьких партій і партій національних меншин це було одне із найважливіших питань відображених в політичних програмах. Для цих політичних партій вирішення національного питання означало захист національної спільноти в державі, що проголошувалось основною метою їх діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lipcher L. L'udacka autonomia – iluzie a skutočnosť: monografie. Bratislava, 1957. 248 s.
2. Lipscher L. K vyvoje politickej správy na Slovensku v rokoch 1918–1938: monografie. Bratislava, 1966. 243 s.
3. Liptak L. Politické strany na Slovensku 1860–1989: monografie. Bratislava, 1992. – 320 s.
4. Krechler V. Politické strany v předmnichovském Československu: monografie. Praha, 1967. 117 s.
5. Falt'an S. Slovenska otázka v Československu: monografie, Bratislava, 1968. 352 s.
6. Cabada L. Intelektualové a idea komunismu v českých zemích 1900–1939: monografie, Praha 2000. 346 s.
7. Cabada, L., Šanc, D Český stranický systém ve 20. Století.: monografie. Plzeň, 2005. 283 s.
8. Cabada L. Vodička K Politicky system České republiky. Historie a současnost. Praha, 2003. 374 s.
9. Kárník Z. České země v ere První republiky (1918–1938). Díl první. Vznik, budování, a zlatá léta republiky (1918–1929). Praha, 2003. 576 s.
10. Olivová V. Dějiny první republiky. Praha, 2000. 356 s.
11. Klimek A. Boj o hrad. Vnitropoliticky vyoj Československa 1918–1926. Hrad a Pětka. Praha, 1996. 443 s.
12. Harna J. Stranickopolitický system v Československu v letech 1918–1938. *Politické strany. Vyoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938/* upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Brno, 2005. S. 17–59.
13. Honajzer J. Vznik a rozpad vladních koalic v Československu v letech 1918–1938. Praha, 1995. 54 s.
14. Дюверже М. Политические партии: монография. Москва, 2000. 538 с.
15. Rychlík J. Češi a Slovači ve 20 století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945. Bratislava, 1997. 360 s.
16. Kvaček R. Ke vzniku československa. *český časopis historicky* 1998. číslo 4. S. 717–735.
17. Мельникова И. Класовая борьба в Чехословакии в 1924–1929гг: монография, Москва, 1962. 240 с.
18. Дзюбко І.С. розв'язання національного питання в народно-демократичній Чехословаччині: монографія. Київ, 1959. 152 с.
19. Гранчак І. Пальок В. Місто над Ужем. Історичний нарис: монографія. Ужгород, «Карпати», 1973. 273 с.
20. Гранчак І. Утворення Чехословаччини та її вплив на долю народів Центральної Європи. *Закарпаття в складі Чехословаччини: проблеми відродження і націо-*

- нального розвитку*: Доповіді наукового семінару присвяченого 80-й річниці утворення Чехословаччини. Ужгород, 28 жовтня 1998 року. Ужгород, 1999. С. 3–20.
21. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини (1918–1938): монографія. Пряшів, 1979. 368 с.
 22. История Чехословакии в 3-х томах. /под. ред. Мельниковой И.Н Москва, 1960. Т.3.662 с.
 23. Історія південних і західних слов'ян / за ред. Жебокрицький В. Київ, 1966.423 с.
 24. Історія південних і західних слов'ян / за ред. Гранчак І.М. Київ, 1987.446 с.
 25. Шарый А. Шиов Я. Корни и корона: Очерки об Австро-Венгрии: судьба империи: моногрфия. Москва: КоЛибри, 2011.448 с.
 26. Лацо К. Конституция домюнхенской Чехословацкой республики: монография, Москва, 1972.407 с.
 27. Серапионова Е.П. Чехи и словаки в огне Первой мировой войны. *Чехия и Словакия в XX в.: Очерки истории в 2 кн.* Москва, Наука, 2005. Кн.1. 2005. С. 44–78.
 28. Серапионова Е.П. Последний год войны и образование Чехословацкой республики. *Чехия и Словакия в XX в.: Очерки истории в 2 кн.* Москва.: Наука, 2005. Кн.1.2005. С. 78–94.
 29. Серапионова Е.П. Определение границ. Первые шаги нового государства (1918–120 гг.) *Чехия и Словакия в XX в.: Очерки истории в 2 кн.* Москва.: Наука, 2005. Кн.1. 2005. С. 95–113.
 30. Серапионова Е.П. Политическое и экономическое положение Чехословакии в начале 20-х годов XX в. *Чехия и Словакия в XX в.: Очерки истории в 2 кн.* Москва: Наука, 2005. Кн.1. 2005. С. 114–134.
 31. Серапионова Е.П. Чешские земли, чехи и немецкий вопрос (1918–1945) *Славяноведение*. 2000. № 5. С. 43–51.
 32. Фирсов Е.Ф. Опыт деократии в ЧСР при Томаше Масарике: коалиционный плюрализм (1928–1934): монография. Москва, 1997. 201 с.
 33. Корнеев С.А. Словакия в составе Чехословакии: проблема политического статуса в 1918–1970: Автореферат дис., к.и.н.: Москва., 2009. 21 с.
 34. Бисага Ю. Створення підвалин державно-правової політики Чехословаччини в 20-х рр. XX ст.: монографія. Ужгород, 1997. 183 с.
 35. Іващенко К.В. Структура політичної системи Чехословаччини та її вплив на діяльність українських емігрантських політичних партій між двома світовими війнами. Київ, 1999. 24 с.
 36. Кушнір Н.П. Правова культура у першій Чехословацькій Республіці (1918–1939 рр.): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ., 2006. 202 с.
 37. Сыч А. Национальный аспект Версальской системы. *Вопросы истории*. 2004. № 1. С. 126–133
 38. Постолювський Р. Еволюція традицій партійної демократії в Чехо- Словаччині у міжвоєнний період 1918–1938 рр. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: наукові записки РДГУ*. Випуск 17.- 2009. С. 127–131.

39. Поп Ю. Словаччина і словаки в «Новій Європі» Т.Г.Масарика. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Вип.12. Серія: Історія Збірник наукових праць.* Вінниця, 2007. С. 292–296.
40. Kuklík J. Československa socialné demokratická strana dělnická *Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938.*/upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Brno, 2005. S. 683–711.
41. Harna J. Český národní socialismus. *Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938/* upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Politické strany. Brno, 2005. S.763–781
42. Harna J. Republikánska strana *Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938/* upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Brno, 2005. S.553–593.
43. Crhová M. Politické strany a politika židovské menšiny. *Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938 /* upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Brno, 2005. S.965–987
44. Marek P. Komunistická strana československa. *Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938/* upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Politické strany. Brno, 2005. S 911–945
45. Marek P. Sudetoněmecká strana. *Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938/* upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Brno, 2005. S.711–747
46. Marek P. Politické strany maďarské menšiny. *Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938/* upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Brno, 2005. S 925–943
47. Němcova M. Strany ruské menšiny. *Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938 /* upraveno Mališ J., Pavel M a kol.– Brno, 2005. S. 957–965
48. Rogulova J. Slovenská národní strana *Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938/* upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Brno, 2005. S. 821–833.
49. Sládek Z. Československa národní demokracie. *Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938 /* upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Brno, 2005. S.593–617
50. Šebek J. *Politické strany Německé menšiny.. Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938/* upraveno Mališ J., Pavel M a kol Brno, 2005. S. 861–893
51. Tomeš J. Nacionalismus a demokracie. *Agrárníci, národní demokrate a lidovci ve druhém poločase první Československe republiky /* Broklová E, Tomeš J. Pehr upraveno Praha, 2008. S. 20–115.
52. Trapl M. Československa strana lidova. *Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938//* upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Brno, 2005. S.655–683

53. Pehr M. *Československa strana lidova a její vztah k demokracii v době První Československé republiky* // upraveno Broklová E, Tomeš J. Pehr Agrarníci, národní demokrate a lidovci ve druhém poločase první Československé republiky. Praha, 2008. S. 116–135
54. Lacina V. Harna J. Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938. Praha, 2002. 87 s.
55. Dostál V. Agrární strana Její rozmach a zánik. Praha, 1997. 360 s.
56. Klatil F. Republika nad stranami. O vzniku a vyvoji Československé strany národně socialistické (1897–1948). Praha, 1992. 370 s.
57. Rupnik J. Dějiny komunistické strany Československa. Praha, 2002. 285 s.
58. Bartlova A. Hlinkova slovenská ľudová strana. *Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938* / upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Brno, 2005. S.833–861
59. Švorc P. Začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR (1918–1938). *československá historická ročenka*. 1997. № 7. S.39–60.
60. Шніцер І.О. Словацький автономістський рух в роки Першої Чехословацької республіки (1918–1938): дис... канд. іст. наук: 07.00.02 Ужгород, 2004.186 с.
61. Шніцер І. О. Наростання словацького автономістського руху в Чехословаччині в 20 ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія»*. Випуск 6. 2002. С. 76–81.
62. Broklová E. Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938. Praha, 1999. 144 s.
63. Beran L.D. Odepřená integrace. Systemova analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice (1918–1938). Praha, 2009. 242 s.
64. Brügel J.W. Češi a Němci (1918–1938). Praha, 2006. 853 s.
65. Houžvička V. Návraty sudetské otázky. Praha: Karolinum, 2005. 548 s.
66. Кретинин С.В. Судетские немцы: Народ без родины. 1918–1945 гг.: монография. Воронеж, 2000. 320 с.
67. Кретинин С.В. Нация и социализм: немецкий национальный вопрос и социал-демократия. 1918–1939 гг.: монография. Воронеж, 2001. 183 с.
68. Кретинин С.В. Идеология немецкой социал-демократии в Чехословакии в 1918–1939 гг.: монография. Воронеж, 2002. 156 с.
69. Petráš R. Menšiny v meziválečném Československu. Praha, 2009. 438 s.
70. Zemko M. Strany národnostných menšin a ich voličtvo za prvej ČSR. *Československá ročenka*. Brno 2000, S.229–244.
71. Вереш М.М. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами(1918–1939): монографія, Ужгород, 1998. 130 с.
72. Gawrecki D. Dějiny Českeho Slezska. Opava, 2003. 656 s.
73. Gawrecki D. Politické strany Polské menšiny. *Politické strany. Vyvoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. 1. Díl: 1861–1938* / upraveno Mališ J., Pavel M a kol. Brno, 2005. S 943–957

74. Borek D. Židovské strany v politickem system Československa 1918–1938. *Moderní dějiny*. 2003. № 11. S.65–201
75. Verber V. Židě v novodobých dějinách. Praha,1997.321 s.
76. Barnovský M. Niekoľko poznámok k stranicko-politickej structure Podkarpatskej Rusi. *Česko –slovenská historická ročenka*. 1997. № 1. S.83–93.
77. Віднянський С. В. Чехословацька республіка. *Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Зашкільняка*. Львів, 2001. С. 417–426.
78. Августин Волошин Життя і помисли президента Карпатської України/ Вегеш М.М., Кляп М.І., Тарасюк В.Ю., Токар М.Ю. Ужгород, 2005. 464 с.
79. Болдижар М.М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород: УЖНУ, 1993. 153 с.
80. Болдижар М. Болдижар С. Державність на Закарпатті: Події, факти, оцінки: монографія. Ужгород: УЖНУ, 2003. 208 с.
81. Болдижар М. М. Панов А. В. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини. Ужгород: ВАТ видавництво «Закарпаття», 2005. 104 с.
82. Токар М. Ю. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939): монографія. Ужгород, 2006. 380 с.
83. Вегеш М. Фединець Ч. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. / відп. за вип. М.Токар. Ужгород, 2010. 720 с.
84. Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі. Ужгород. 2001, 431 с.
85. Pop I. Malé dejiny Rusinov Bratislava, 2008. 141 s.
86. Pop I. Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. Praha,2005.542s.
87. Поп Ю. І. Кравчук О.М. Національні програми австромарксистів у 1899–1938 рр.: втрачений шанс Центральної Європи? *Київська старовина*. 2007. – № 5. С. 78–92.
88. Магочій П.Р. Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь(1848–1948): монографія. Ужгород, 1994. 296 с.
89. Нариси історії Закарпаття. – Т.ІІ (1918–1945). / відп. ред. І. Гранчак Ужгород,1995. 663 с.
90. Кравчук О.М. Концепції державно-правового статусу Закарпаття в складі ЧСР. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського*. Вип.9. Серія: Історія Збірник наукових праць. Вінниця,2005, С. 301–305
91. Віднянський С. В. Чехословацька республіка. Історія Центрально-Східної Європи: посібник / За ред. Зашкільняка. Львів, 2001. С. 417–426.
92. Národní archiv (далі – NA) – fond Republikanska strana zemědělskeho a maloroľníckeho lidu 1918–1939. – Krabice číslo – 14 – Signatura. 22
93. NA, fond Československa socialně demokraticka strana dělnicka 1878–1921. – Krabice číslo – 23. – Signatura. 11.
94. NA fond Československa socialni demokracie 1920–1948. – Krabice číslo – 87., Signatura.35/1–3

95. NA fond Česka strana narodně socialistická 1848–1999., – Krabice číslo – 413., Signatura 25
96. NA Německá nacionalně strana, 1 919–1933. – – Krabice číslo – 3. Signatura 3.
97. NA fond Sudetoněmecká strana, 1933–1938.. – Krabice číslo -. 2. Signatura 7
98. NA fond Karel Kreibich 1883–1966.. – Krabice číslo -, Signatura 11
99. NA fond Gajda Rudolf. Signatura 1–10/3
100. Arhiv ústavu T. G. Masaryka (Далі – АЎТГМ), АЎТГМ – Fond T.G. Masaryk – R. – Krabice číslo 392. – Složka 1. Menšiny. 1919–1922
101. АЎТГМ – Fond T.G. Masaryk – R. – Krabice číslo 392. – Složka 3. Menšiny. 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1929, 1931, 1933
102. АЎТГМ – Fond T.G. Masaryk – R. – Krabice číslo 398. – Signatura 5. Slovenská ireidenta.
103. АЎТГМ – Fond E. Beneš. – I. – Krabice číslo 67. – Signatura R 136/11. Slovensko 1933
104. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф.63.Цивільне управління Підкарпатської Русі. м. Ужгород – Оп.1. – Спр.445. – 80.Арк.
105. ДАЗО. -Ф63. Цивільне управління Підкарпатської Русі. м. Ужгород – Оп.1.- Спр.323, – 37. Арк.
106. ДАЗО. – Ф.48. Крайовий секретаріат партії «Автономно-землеробська спілка»/АЗС/, м. Ужгород – Оп.1. – Спр2. – 48.Арк.
107. ДАЗО. – Ф. 1585. Окружний секретаріат Чехословацької соціал-демократичної робочої партії, м.Мукачеве – Оп.1. – Спр32. – 42.Арк
108. ДАЗО. – Ф.1146. Християнсько-народна партія, м. Ужгород – Оп.1. – Спр3. – 59.Арк.
109. ДАЗО. – Ф.1056. Особовий фонд адвокатів Брацкайко. – Оп.1. – Спр91. – 29.Арк.
110. Program republikánské strany československeho venkova. – Praha, 1919. 63 s.
111. Program Československe Národní demokracie, schvalený viným sjezdem dne 24 března 1919. Praha, 1919. 47 s.
112. Program Československe strany lidove.-Brno, 1921. 35 s.
113. Obnova společnosti. Program Československe strany lidove. Praha, 1920. 41 s.
114. Карпаторусская Трудовая партия. Ея цель, программа и организация. Пряшев, 1920. 22 с.
115. Zakon Čis.121 ze dne 29 unora 1920 r. Ustavni listina Československe republice. *Sbirka zákonu a nařízeny statu československého. Ročník 1920.* – Praha, 1920. 1763 s.
116. Zakon Čis.122 ze dne 29 unora 1920 r. Jimž se stanoví zásady jazykovéhьp práva v republice Československe. *Sbirka zákonu a nařízeny statu československého. Ročník 1920.* Praha, 1920. 1763 s.
117. Zakon Čis.189 ze dne 3 dubna 1919 r. O školach národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychávacích. *Sbirka zákonu a nařízeny statu československého. Ročník 1919.* Praha, 1919. 1089 s.
118. Memorandum německých měšťánských a nacionalistických stran předané 23.prosince 1919 vedoucím jejich delegace dr. R. Lodgmanem předsedovi vlády

- Tusarovi. *Sbirka zákonu a nařizeny statu československého. Ročník 1919–1920.* Praha, S.1920–1546
119. Dva miliony Němecu zijena silnici. *Večer*.07.08.1935. S.4
 120. Dyk V. «Chauvinism?». *Národní listy*. 3.12.1920. S. 7–8
 121. Program Německé socialnědemokratické strany dělnické v Československé republice. *Sozialdemokrat*. 23. 2. 1927. S.3–18
 122. *Русская Земля*. № 1.1 января 1933 – С. 1–2
 123. Законопроект об автономии Подкарпатской Руси перед парламентом. *Русский вестник*. 5 февраля 1931. – С. 1–2
 124. Автономия или обман? *Русский вестник*.3 марта 1924. С. 1.
 125. Масарик Т.Г. Світова революція за війни й у війні, 1914–1918. Спомини. Львів: «Червона калина». 1930. – 581 с.
 126. Beneš E. Německo a Československo. Praha: Masarykuv ústav AV ČR, 2005. 252 s.
 127. Бауэр О. Национальный вопрос и социал-демократия. Москва: Пролетарий, 1925. 464 с.
 128. Готвальд К. Избранные произведения. Том 1. (1925–1938 гг.) Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. 580 с.
 129. Dérer I. Československa otázka. Praha, 1935.300 s.
 130. Stefanek A. Československo a avtonomia. Slovenska otazka v 20 storočí. Bratislava, 1997. S.87–97
 131. Durčanský F. Pohľad na slovensku politicku minulosť. Bratislava, 1943. 253s.
 132. Волошин А. Дві політичні розмови. Ужгород: Державна печатня в Ужгороді, 1923. 32 с.
 133. Hodač F. Deset úkolů Národního sjednocení. Praha, 1935. 29 s.
 134. Státoprávní prohlášení přednesené poslancem dr. Lodgmanem za Německý parlamentní svaz v Poslaneckě sménovné 1. června 1920 v rámci rozpravy o ladmim prohlášení k otevření Národního shromáždění. *Sbirka zákonu a nařizeny statu československého. Ročník 1920.* Praha,1920. 1763s.
 135. Бенеш Е. Підкарпаторуський проблем і його відношення до Чехословацької республіки Прага-Ужгород: Краєва управа легіонерської громади Підкарпатської Русі., 1934. 60 с.
 136. Масарик Т.Г. Світова революція за війни й у війні, 1914–1918. Спомини. Львів: «Червона калина», 1930. 581 с.
 137. NA fond Ministerstvo zahraničních věci – vystřižkovy archiv1916–1944. – Krabice číslo – 2414
 138. NA fond Ministerstvo zahraničních věci – vystřižkovy archiv1916–1944. – Krabice číslo – 2415
 139. NA fond Ministerstvo zahraničních věci – vystřižkovy archiv1916–1944.. – Krabice číslo – 2649
 140. NA. Německa nacionalně socialistická dělnická strana,(1917)1919–1933. – Krabice číslo – 23. Signatura 8
 141. NA, Fond Sudetoněmecká strana1933–1938. – Krabice číslo -22

142. AÚTGM – Fond T.G. Masaryk – R. – Krabice číslo 442. – Signatura 19. V.Dyk
143. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. Київ.: Критика, 2004. 464 с.
144. AÚTGM – Fond T.G. Masaryk – R. – Krabice číslo 401. – Složka 5. Podkarpatská Rus
145. AÚTGM – Fond E. Beneš. – I. – Krabice číslo 45. – Signatura R 124/2. Volba presidenta.
146. AÚTGM – Fond E. Beneš. – II. – Krabice číslo 332. – Signatura R 118/ 32. Politické věci různé.
147. Грацинская Н. Н. Словаки. К проблемам этнокультурной истории. Москва.: Рос. Акад. Наук, Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, 1994. 205 с.
148. Peroutka F. Budování státu. I-II (1918–1919). Praha: Academia, 2003. 961 s.
149. Peroutka F. Budování státu. III-IV (1920–1922) Praha: Academia, 2003. 868s.
150. E. Rádl mezi českým nacionalismem a (sudeto)německým národovectvím. *Sborník z mezinárodní konference konané u příležitosti 130. výročí narození a 60. výročí úmrtí Emanuela Rádl (Praha 9.-12. února 2003)*, hg. v. Tomáš Hermann und Anton Markoš. –Praha, 2004. S. 548–582
151. Sidor K. Andrej Hlinka. Z príležitosti jeho 60. Narodenin v prospech fondu «Národ Sebe». Bratislava, 1924. 32 s.
152. Кірсенко М. Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918–1920 років. Політико-дипломатична історія з доби становлення Чехословацької республіки. Київ, 1997.335 с.
153. Юсип-Якимович Ю.В. Історія Словаччини. Ужгород, 2009. 288 с.
154. Hosler.J. Politický system českých zemi 1828–1989. Praha, 2007.180 s.
155. John M. Českoslovakismus a ČSR. 1914–1938. Praha, 1994. 424 s.
156. Фирсов Е. Ф. Опыт демократии в ЧСР при Томаше Масарике: коалиционный плюрализм (1928–1934). Москва., 1997. 201 с.
157. Стародубский Б. А. Понятие и виды партийной системы в буржуазных странах. *Правоведение*. 1969. № 4. С. 80–89
158. Strmiska M. Fiala P. Teorie politických stran. Praha, 2009. 266 s.
159. Stredoevropské systémy politických stran. Praha, 2003. 255 s.
160. Ваків М. Риси ідентичності єврейських громад Угорщини та Закарпаття 1920–1930-х рр. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. Випуск 23. 2009. С. 161–165.
161. Старосольський В. партії в Конституції ЧСР. *Науковий Збірник Україського університету в Празі* Т.1. Прага, 1923 р. С. 134–147
162. Galandauer A. Vznik Československe republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy.Praha: Svoboda, 1988. 347 s.
163. Broklová E. Dvě Hitlerovy lži o Československu. Spory o dejiny. Sbornik kritických textu.I. Praha, 1999. S.36–39.
164. Матвеев Г. Ф. «Третий путь?». Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в межвоенный период. Москва.: Изд. МГУ, 1992.240 с.

165. Miller D. Antonin Švehla – mistr politických kompromisů. Praha, 2001. 361 s.
166. Нагорняк М.М. Національно-державницька концепція Т.Масарика. Київ, 2005. 368 с
167. Pasák T. K historii českého fašismu. Praha, 1935.94s.
168. Нагорняк М.М. Формування міжнародно-правових норм захисту прав національних меншин та механізму їх реалізації в міжвоєнний період (1919–1939). *Держава і право. Юрид. і політ. Науки*. 2002. Вип. 17. С. 433–438.
169. Kotlan P. Fašismus a jeho česká podoba. Přerov 2001.78 s.
170. Kovač D. Slováci – Češi – dejiny. Bratislava: AEP, 1997. 138 s.
171. Kovač D. Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1945). Bratislava: VEDA, 1991. 240 s.
172. Шніцер І. О. Наростання словацького автономістського руху в Чехословаччині в 20 ст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія»*. Випуск 6. – 2002. – С. 76–81.
173. Шніцер І. О. Словаки Закарпаття в 20-х рр. ХХ ст. *Карпатика. Випуск 14. Проблеми вітчизняної і зарубіжної історії з найдавніших часів до наших днів. Ювілейний збірник на пошану доктора історичних наук проф. І. Худанича*. Ужгород, 2002. С. 133–142.
174. Шніцер І. О. Місце і роль Словаччини в житті та діяльності Т. Г. Масарика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія»*. Випуск 7. 2002. С. 12–15.
175. Шніцер І. О. Судовий процес над В. Тукою та його вплив на словацький автономістський рух (1928–1929 рр.) *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Історія»*. Випуск 9. Ужгород, 2003. С. 155–161.
176. Кравчук О.М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918–1929 рр. Вінниця, 2007. 248 с.
177. Кравчук О.М. Словаччина в національній політиці Праги (1918–1929 рр.). *Вісник ВДПУ. Серія «Історія»*. Випуск 10. Вінниця, 2006. С. 286–293.
178. Краткая история Чехословакии. С древнейших времён до наших дней. / Клеванский А. Х., Марина В.В., Мильников А.С., Поп И.И. Москва.: Наука, 1988. 574 с.
179. César J. Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1939. sv.2. Praha, 1962. 354 s.
180. Kural V. Studie o sudetoněmecké otázce.Sbornik. Praha, 1996. 340 s.
181. Hahnová E. Sudetoneměcky problem: obtížné loučení s minulosti. Praha: Prago Media, 1996. 276 s.
182. Koschmal W. M. Nekula, J.Rogall Češi a Němci: Dějiny, kultura, politika. Praha, 2001. 486 s.
183. Бобраков-Тимошкин А. Проект «Чехословакия». Конфликт идеологий в Первой Чехословацкой республике (1918–1938). Москва, 2008. 224 с.
184. Віднянський С. В. Вереш М. М. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939). Київ – Ужгород: ТОВ «Колір принт», 1998. 260 с.

185. Грацинская Н. Н. Словаки. К проблемам этнокультурной истории. Москва.: Рос. Акад. Наук, Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая, 1994. 205 с.
186. Малюта О. «Просвіти» і Українська державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.) Київ., 2008. 840 с.
187. Павленко Г. В. Німці на Закарпатті. Ужгород: «Патент», 1995. 73 с.
188. Политологический словарь-справочник. /под общей редакцией С.Н. Смоленского. Москва.: «Эксмо», 2008. 320 с.
189. Пушкаш А. И. Цивилизация или варварство? Закарпатье 1918–1945 гг. Москва.: «Европа», 2007. 564 с.
190. Ринажевський Б. Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939). Львів: Видавництво ЛРШДУ УАДУ, 2002. 198 с.
191. Хилинець Ю. Тернистий шлях до України. Ужгород: ММП «Граджа», 1996. 400 с.
192. Шимов Я. Австро-Венгерская империя. Москва.: Издательство Эксмо, 2003. 608 с.
193. Яровий В. І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн ХХ ст.: Підручник для вищих навчальних закладів. Київ: Генеза, 2005. 816 с.
194. Baicura I. Ukrajinska otázka v ČSSR. Košice, Vychodoslovenské vydavateľstvo, 1967. 168 s.
195. Valenta J. Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínske Slezsko. Ostrava, 1961. 506 s.
196. Fasora L. Podkarpatská Rus v dějinách Československa. Brno: Akademické nakladatelství, 1997. 16 s.
197. Gajan K. Německý imperialismus a československo – německé vztahy v letech 1918–1921. Praha: Nakladatelství ČAV, 1962. 284 s.
198. Gajanova A. ČSR a středoevropska politika velmoci (1918–1938). Praha: Akademia, 1967. 368 s.
199. Kadlubiec K. Polská národní menšina v České republice (1920–1995). Ostrava, 1997. 315 s.
200. Kramer J. Iredenta a separatismus v slovenskej politike (1919–1938). Bratislava, 1957. 248 s.
201. Kovač D. Milan Rastislav Štefánik. Bratislava, 1996. 82 s.
202. Urban O. Česka společnost 1848–1918. Praha: Svoboda, 1982. 689 s.
203. Віднянський С. В. Українське питання в зовнішньополітичних концепціях Чехословаччини (1918–1989 рр.) УІЖ. 1997. № 1. С. 43–60
204. Ганчин В. Ю. Становище Закарпаття в складі буржуазної Чехословаччини. УІЖ. 1968. № 10. С. 83–87.
205. Гиря В. Закарпаття в сфері угорських інтересів у 1919–1923 рр. *Карпатика. Випуск 27. Карпатський регіон: історія і культура*. Ужгород, 2003. С. 88–101.

206. Ландовський Я. Політика чехословацького уряду щодо національних меншин та емігрантів (на прикладі Закарпаття) *Карпатика. Випуск 21. Політологічні студії: історія, теорія, практика*. Ужгород, 2003. С. 93–102.
207. Марценюк Р. Проблема відродження українства на Закарпатті (1919–1939 рр.) *Пам'ять століть*. 2002. № 2. С. 74–75
208. Орльоф Є. Польсько-словацьке прикордоння У ХХ ст. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1996. Випуск 49. С. 64–71.
209. Панек Я. Национальные и религиозные меньшинства на протяжении тысячелетней истории чешских земель. *Славяноведение*. 2003. № 1. С. 47–56.
210. Поп І. Від безвісті до державності. *Карпатський край*. 1991. 10 вересня
211. Поп І.І. Историография истории русин и Подкарпатской Руси *Славяноведение* № 1. 2003. С. 57–70
212. Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореферат дис., д-ра іст. наук у формі іст. доповіді. Київ., 1997. 108 с.
213. Кравчук О.М. Національна політика Чехословацької республіки. 1918–1929 рр.: Автореферат дис., к.і.н. Київ, 2007. 18 с.
214. Ліхтей І.М. Закарпаття в складі Чехословаччини: особливості суспільно-політичного розвитку (1919–1929): Автореферат дис., к.і.н. / І.М. Ліхтей. Ужгород, 1997. 25 с.
215. Постоловський Р.М. Історична еволюція чехословацької демократії: постановка проблеми в історіографічному контексті *Актуальні проблеми всесвітньої та вітчизняної історії: наукові записки РГДУ*. Рівне, РГДУ, 2005. Вип.5. С. 191–194
216. Гарна Й. Чехословацкая социал-демократическая рабочая партия в буржуазной политической системе (1918–1939). *Социальная структура и политическое движения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Межвоенный период*. Москва.: «Наука», 1986. С. 136–151.
217. Бисага Ю.М. Державно-правове будівництво в першій Чехословацькій республіці: Автореферат дис., д.ю.н: 12.00.01. Київ., 1998. 44 с.
218. Becher P. Jörg K. Hoensch Ohnisko kulturne politickich konfliktu v prvni republice / Vyd. a Dušan Kováč. Ztroskotáni spolužití: Češi, Němci, Slováci v politiku v prvni republice 1918–1939. Praha 1993. 235 s.
219. Пугач Є. П. Страшнюк С. Ю, Постоловський Р.М. Історія південних і західних слов'ян: ХХ ст. Харків, 1998. 464 с.
220. Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. Київ.: Мегатайп, 2001. 495 с.

ДОДАТКИ

Додаток А. Результати виборів до парламенту Першої ЧСР

Назва партії	1920		1925		1929		1935	
	Голосів	Відсоток	Голосів	Відсоток	Голосів	Відсоток	Голосів	Відсоток
Республіканська партія чехословацького села	603 618	9,7	970 940	13,7	1 105 498	15	1 176 498	14,3
Чехословацька соціальна демократична партія	1 590 520	25,7	631 403	8,9	963 462	13	1 032 773	12,5
Чехословацька національна соціалістична партія	500 828	8,1	609 153	8,6	767 328	10,4	755 872	9,2
Чехословацька народна партія	464 339	7,5	691 095	9,7	623 340	8,4	615 804	7,5
Чехословацькі національні демократи	387 552	6,3	284 601	4	359 547	4,9	458 351	5,6
Чехословацька підприємницька партія	122 813	2	286 058	4	291 209	3,9	448 049	5,4
Словацька народна партія	235 389	3,8	489 111	9,9	425 051	5,8	564 273	6,9
Словацька національна партія	242 042	3,9	35 435	0,5	–	–	–	–
Німецький союз землеробів	241 747	3,9	571 765	8	396 454	5,4	142 402	1,7
Німецька соціальна демократична партія	689 589	11,1	411 365	5,8	506 761	6,9	299 945	3,6

Назва партії	1920		1925		1929		1935	
Німецька християнсько-соціалістична народна партія	156 751	2,5	314 438	4,4	348 066	4,7	162 781	2
Німецька національна партія	328 735	5,3	240 918	3,4	189 187	2,6	-	-
Німецька національно-соціалістична партія			168 354	2,4	204 210	2,8	-	-
Судетсько-німецька партія	-	-	-	-	-	-	1249 534	15,2
Угорська християнсько-соціалістична партія	139 355	2,2	98 337	1,4	257 372	3,5	291 837	3,5
Угорсько-німецька соціально-демократична партія	108 546	1,8	-	-	-	-	-	-
Автономний землеробський союз	-	-	35 699	0,5	-	-	-	-
Комуністична партія Чехословаччини	-	-	934 223	13,1	753 220	10,2	849 495	10,3

**Додаток Б.
Національний склад населення за переписами 1921,
1930 рр.**

	1921		1930	
Чехословаки	8 760 937	65,5 %	9 688 770	66,91 %
Німці	3 123 568	23,35 %	3 231 688	22,31 %
Угорці	745 431	5,57 %	691 923	4,77 %
Русини	461 840	3,45 %	549 169	3,79 %
Поляки	75 853	0,56 %	81 737	0,56 %
Євреї	180 855	1,35 %	186 642	1,28 %
Румуни	13 974	0,10	13 004	0,008 %
Інші національності	11 897	0,9 %	1 310	0,01 %
Загальна кількість	13 374 364		14 479 565	

Наукове видання

Піковська Тетяна Валентинівна

**Національне питання
в програмах політичних партій
Першої Чехословацької республіки 1918–1938 рр.**

Монографія

Редактор *С. І. Мазур*
Комп'ютерна верстка: *Г. А. Пешков*

Підписано до друку ???.?.?.?. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9,80. Зам. № 1985.

ПП “Нова Книга”
21029, м. Вінниця, вул. М. Ващука, 20
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2646 від 11.10.2006 р.
(067) 6562650, (063) 5270178
E-mail: info@novaknyha.com.ua
www.nk.in.ua